

**KİŞİLİK BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA DİN EĞİTİMİNDE
BÜTÜNCÜL DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ROLÜ**

Ayşenur KANDİL

**Yüksek Lisans Tezi
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Ömer DEMİR
2021
(Her hakkı saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**KİŞİLİK BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA DİN EĞİTİMİNDE BÜTÜNCÜL DÜNYA
GÖRÜŞÜNÜN ROLÜ**

(The Role of Holistic Worlview in Religious Education in Providing Personality Integrity)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşenur KANDİL

Danışman: Doç. Dr. Ömer DEMİR

**Bayburt
Ocak, 2021**

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Ömer DEMİR'İN danışmanlığında, 192217002 numaralı Ayşenur KANDİL tarafından hazırlanan “Kişilik Bütünlüğü Sağlamada Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşünün Rolü” adlı bu çalışma tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğ. Üyesi Selahattin YAKUT İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Ömer DEMİR İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğ. Üyesi Fatih KAYA İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....

Doç. Dr. Fatih GÜRBÜZ

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Kişilik Bütünlüğü Sağlamada Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşünün Rolü” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

... / ... / 2021

İmza

Ayşenur KANDİL

TEŞEKKÜR

Çalışmamda bana rehberlik eden danışmanım Sayın Doç. Dr. Ömer DEMİR'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Her zaman yanımda olan ve başarı elde etmemdeki en büyük paya sahip olan babam Ahmet KANDİL'e, daima beni destekleyen annem Meryem KANDİL'e, ders dönemim sırasında bana desteğini bir kez daha hissettiren abim Fatih KANDİL'e, ahlakını örnek aldığım abim Enver KANDİL'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ders döneminde ve tez yazma aşamasında her zaman yan yana olduğum arkadaşım Büşra SAKA'ya teşekkür ediyorum.

Başarının tesadüf olmadığını bir kez daha hissettiğim, büyük emek ve sabır gerektiren bu süreçte manevi olarak beni destekleyen tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ KİŞİLİK BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA DİN EĞİTİMİNDE BÜTÜNCÜL DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ROLÜ

Ayşenur KANDİL

Ocak, 2021, 138 sayfa

İnsanlar yaşamları boyunca kişilik gelişimlerini tamamlamaya çalışırlar. Bireylerin kişilik gelişimlerinin sağlıklı bir şekilde sürdürebilmesi için kendilerini bütünlük içerisinde tanımaları önemlidir. Bu çok yönlü bakış açısını kazanmaları için bütüncül dünya görüşü bireylere yol gösterebilir. Bütüncül dünya görüşü, bireyin çok yönlü varoluşunu gerçekleştirme çabasına denir. İnsan bütüncül dünya görüşü ile kişiliğini oluşturduğunda tüm yönlerini geliştirebilecektir. Bu araştırma ile kişilik gelişimine bütüncül dünya görüşünün katkısı ortaya konmuştur.

Bu çalışma kişilik gelişimine bütüncül dünya görüşünün etkisi üzerine yapılmış nitel bir araştırmadır. Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişilik kavramının tanımı yapılarak, kişilik kavramı ile ilgili kelimeler açıklanmıştır. İkinci bölümde, kişilik gelişimine etki eden unsurlardan kalıtım ve bedensel özellikler, aile, öğretmen, okul, çevre, özdeşim kurulan insanlar, özdenetim üzerine açıklamalarda bulunulmuştur. Üçüncü bölümde ise, bütüncül dünya görüşü etrafında şekillenen kişilik boyutları olarak alınan bilgi, insan, duygu, düşünce, davranış, zaman, ahlak, beden, toplumsal, ibadet, estetik ve sosyal rol bütünlüğü üzerine yapılan araştırmalar sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Din eğitimi, kişilik bütünlüğü, kişilik boyutları, bütüncül dünya görüşü.

ABSTRACT

POST GRODUATE THESIS

THE ROLE OF HOLICTIC WORLVIEW IN RELIGIOUS EDUCATION IN PROVIDING PERSONALITY INTEGRITY

Ayşenur KANDİL

January 2021, 138 Pages

Throughout their life, the human beings try to complete their personal development. To maintain their personal development healthfully, it is important for the individuals to know themselves in integrity. And to gain this versatile perspective, the holistic world view can guide individuals. The holistic world view is the effort of individuals to realize their multi-faceted existence. When a person forms his/her personality with a holistic world view, he/she will be able to develop all his/her aspects.

This study is a qualitative research on the effect of the holistic world view on the personality development. This study consists of three chapters. In the first chapter, the concept of personality is identified and the terms about personality are explained. In the second chapter, explanations are made on inheritance and physical characteristics, family, teacher, school, environment, people with identity, self-control, which are factors that affect personality development. In the third chapter, the research on the integrity of knowledge, human, emotion, thought, behaviour, time, morality, body, sociality, aesthetics and social role are submitted.

Key Words: Religious education, personality integrity, personality extents, holistic worldview.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	vii

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Problemi	4
II. Araştırmanın Amacı	5
III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi.....	5
IV. Araştırmanın Yöntemi	6
V. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
VI. Varsayımlar.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KİŞİLİK BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA DİN EĞİTİMİNDE BÜTÜNCÜL DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ROLÜ

1.1. KİŞİLİK	8
1.2. KİŞİLİK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR	9
1.2.1. Şahsiyet	10
1.2.2. Mizaç	12
1.2.3. Huy	13
1.2.4. Karakter	14
1.2.5. Benlik	16
1.2.6. Kimlik.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

KİŞİLİK GELİŞİMİNE ETKİ EDEN UNSURLAR

2.1. KALITIM VE BEDENSEL ÖZELLİKLER	20
---	----

2.2. AİLE	22
2.3. ÖĞRETMEN VE OKUL	24
2.4. ÇEVRE	31
2.4.1. Kültürel Çevre	34
2.4.2. Toplumsal Çevre	38
2.5. ÖZDEŞİM KURULAN İNSANLAR	41
2.6. ÖZDENETİM	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNDE BÜTÜNCÜL DÜNYA GÖRÜŞÜ ETRAFINDA ŞEKİLLENEN KİŞİLİK BOYUTLARI

3.1. BİLGİ BÜTÜNLÜĞÜ	50
3.2. İNSAN BÜTÜNLÜĞÜ	60
3.3. DUYGU BÜTÜNLÜĞÜ	68
3.4. DÜŞÜNCE BÜTÜNLÜĞÜ	72
3.5. DAVRANIŞ BÜTÜNLÜĞÜ	76
3.6. ZAMAN BÜTÜNLÜĞÜ	86
3.7. AHLAKİ BÜTÜNLÜK	94
3.8. BEDEN BÜTÜNLÜĞÜ	98
3.9. TOPLUMSAL BÜTÜNLÜK.....	101
3.10. İBADET BÜTÜNLÜĞÜ	112
3.11. ESTETİK BÜTÜNLÜK	118
3.12. SOSYAL ROL BÜTÜNLÜĞÜ	121
SONUÇ VE ÖNERİLER	125
KAYNAKÇA.....	127
ÖZ GEÇMİŞ	138

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

TDK	: Türk Dil Kurumu
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
DEM	: Değerler Eğitimi Merkezi
ULEAD	: Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Derneği
İGiAD	: İktisadi Girişim ve İş Ahlakı Derneği
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Erişim	: Erişim Tarihi
Vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Eğitim kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlardan Tozlu' ya göre eğitim, “*Fertlerin zihinlerini yeryüzünde ahlaka dayalı sosyal düzen kurmalarını sağlayacak tarzda şekillendirme sürecidir.*”¹ Bu bağlamda eğitim ile insanların yaşamlarında düzen oluşturmaya çalıştıkları söylenebilir.

Bilgin'e göre ise eğitim “*İnsanda istenilen yönde davranış geliştirme faaliyetidir.*”² Eğitim ile insanların davranışlarında olumlu yönde değişimler oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu doğrultuda eğitim ile insanlar gelişim ve değişim yaşamaktadır. Bu değişim esnasında çevreden etkilenme gerçekleşebilir.

Eğitim, çevredeki her şeyden etkilenirken her şeyi de etkiler. Eğitimin etkilediği ve etkilendiği durumlardan biri de dindir. Eğitim gibi din de insanlık tarihi ile yaşıttır. Din ve eğitimin ortak ve nihai amaçları topluma iyi ve faydalı bireyler yetiştirmektir.³ Eğitim gibi dinin de birçok tanımı yapılmaktadır.

Dinin tanımı herkese göre farklılıklar içermekle birlikte kavram olarak, ilahi bir varlığa bağlanma ve bu inancın getirdiği duygu, düşünce ve davranışların sistemli bütünü olarak ifade edilir. Din, bireylerin dünya ve ahiret mutluluklarını hedefler, iyiyi ve kötüyü açıklayarak akıl sahiplerinin kendi istekleri doğrultusunda doğruya yönelmelerini ister.⁴ Bu bağlamda insanların ilahi bir güce bağlanma ihtiyaçları olduğu söylenebilir.

Bireylerin kişiliklerinin oluşmasında etkili olan psikolojik ve çevresel unsurların en önemlisi dindir.⁵ İnsanlar, sosyal varlıklar olduklarından dolayı uzun bir süre toplumdaki tüm ilişkilerini keserek yaşayamazlar. İnsanların aynı şekilde ilahi bir güç olmadan da yaşamlarını devam ettirmeleri mümkün değildir.⁶

İnsanlık tarihinin başlaması ile var olan din, bireylerin kişiliğine etki eden en önemli unsurlardan biridir. Çünkü insandaki inanma duygusu yaşamın en temel noktasını oluşturur.⁷ Bireyin insanüstü bir varlığa içten bağlanması olan din, bireyi etkisi altına alır ve kişinin kendi kontrolünü sağlamasına yardımcı olur. İnsan dine içten gelen bir teslimiyetle bağlanır.⁸

¹ Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1997), 94.

² Mustafa Önder, *Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Din Eğitiminde Yeni Yöntem Çalışmaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 75.

³ Mustafa Köylü (ed.), *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2019), 7.

⁴ Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, 18.

⁵ Hüseyin Peker, “Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Şubat 1986), 103.

⁶ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004), 78.

⁷ Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, 78.

⁸ Kerim Yavuz, *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987), 32.

İnsan her daim var olmasının nedenini aramaktadır. Yaşamını düzenleyecek değer ve esasları bulmak için çaba göstermektedir.⁹ Bireylerin davranışlarında bütünlük sağlaması ancak inançları ile mümkündür. İnanma duygusu, insanın en temel ihtiyacıdır.¹⁰ Bireyin kişiliğinin temelini inancı oluşturur. Bundan dolayı bireylerin kişiliğinin kaynağını oluşturan din ve değerlerin neler olduğunun bilinmesi kişinin yaşamını düzenlemesinde önemlidir. İnanma duygusu insanda fitraten var olan bir duygudur.

İbn Miskeveyh'in teşbihi ile insanın boğazında kalan lokmayı yutması için nasıl suya ihtiyacı varsa, kurtuluşu için de dini inanca ihtiyacı vardır.¹¹ Bu bağlamda din insan hayatında önemli bir yere sahiptir denebilir. Dinin insan yaşamına olan etkisi ise din eğitimi ile şekillenebilir.

Bilgin din eğitimi; "Din kültürünün verilmesi, din kişiliğinin kazandırılması" olarak tanımlamaktadır.¹² Din eğitiminin daha geniş bir tanımı ise şöyledir: "Din eğitimi bireyin fitratında bulunan inanma duygu ve ihtiyacı çerçevesinde din olgusunu kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin önerdiği yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma sürecidir."¹³ Dini alanın genişliği gibi din eğitimi de geniş bir alanı içerisine almaktadır. Ayrıyeten din eğitimi, insani olan alanları da içerisine aldığından bireyin yaşamının tamamını kapsamaktadır. Bireyin hayatında önemsiz olan hiçbir nokta bulunmaz. Her nokta önemli ve değerlidir. Kişinin potansiyel ve yetenekleri bütün olarak ele alındığında eğitimde başarıya ulaşılacaktır.¹⁴

Biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel özelliklere sahip manevi boyutu olan insanı, tek bir bilim dalının bakış açısıyla anlamak ve açıklamaya çalışmak yeterli olmayacaktır. Çünkü insanın düşünce ve davranışları da durağan olmayıp, sürekli değişkenlik gösterir. Bundan dolayı karmaşık ilişkiler ağı içerisinde yaşamını sürdüren insanı anlamak için bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁵ Bu ihtiyacın giderilmesi bütüncül dünya görüşü ile gerçekleştirilebilir.

⁹ Adem Akıncı, "Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3/9 (2005), 7-24.

¹⁰ Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, 78.

¹¹ Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, 27.

¹² Beyza Bilgin, "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (1981), 474.

¹³ Aybıçe Tosun, *Kendini ve Ötekini Tanıma Bağlamında Din Öğretiminde Dünya Görüşü Modeli* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015), 18.

¹⁴ Ömer Demir, "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme", *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2015), 82.

¹⁵ Zeki Karataş, "Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri", *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1/1(2015), 62.

Din tanımlarının içerdği unsurlardan biri de insana bütüncül dünya görüşü kazandırmaktır.¹⁶ Din gibi din eğitimi de kişinin bütün olarak ele alınmasını öngörür. Din eğitiminin hedeflerinden biri kişiliğin gelişimine, toplumsal ve doğal çevrenin huzurlu olmasına bütüncül bir şekilde katkı sağlamaktır.¹⁷ Din bireylerin yaşamında yüzyıllardır rol oynayan önemli bir olgudur.¹⁸ Din, bireyleri yetiştirirken onlara bütünsel olarak bakar, maddi ve manevi tüm yönlerinin gelişmesini hedefler. “Benimsenmiş dini inançlar, ferdin kişilik yapısında bir ‘bütünleşme’ meydana getirme gücüne sahiptir.” diyen Hökelekli bireyin kişiliğinde bütünlüğün olması gerektiğine dikkat çekmiştir.¹⁹

Dinin birden çok hedefi vardır. Bu hedeflerin anlaşılabilmesi ancak bütünsel bir bakış açısı ile olabilir. Bireyin iç ve dış dünyasını inşa etmede önemli bir yere sahip olan din, insanı psikolojik ve sosyal olarak bir bütün olarak ele alır.²⁰ Bu bağlamda anlamlı öğrenmenin dinde önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Anlamlı bir öğrenme için bütünsel bir yaklaşımın esas alınması gerekir.²¹ Bütünsellik, toplumsal, bilimsel, kültürel ve kişisel olarak üzerinde araştırma yapılan bir kavramdır. Herhangi bir konu, durum veya nesnenin niteliklerinin bütün olarak ele alınması olarak tanımlanan bütünsellik, bir şeyin tamamını görmektir.²²

Kişilerin dinlerden yararlanma düzeyleri, dinin fitratlarına uygunluğu ve inançlarını davranışlarına yansıtmak için gösterdikleri çaba ölçüsünde olacaktır.²³ Bireyler yaşamlarını ve kişiliklerini dini inançları etrafında şekillendirir. Hökelekli, iman ile inanç arasındaki iletişime vurgu yapmıştır. “Temelde dini iman, bütün kişiliği kapsayıcı bir özelliğe sahiptir.” diyerek dinin insana bütüncül bir bakış açısı ile baktığını vurgulamaktadır.²⁴

Bütüncül dünya görüşü ile insanın yaşamını anlamlandırırken bedensel, zihinsel, sosyal ve manevi tüm yönlerinin etkin kılınması öngörülmüştür. Bütüncül dünya görüşü din eğitiminde ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü insanın maddi ve manevi olarak tüm yönlerinin ele alınarak evrensel değerlerin insana ulaştırılması din eğitiminin

¹⁶ Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, 18.

¹⁷ Demir, *Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme*, 82.

¹⁸ Hacer Harlak ve Mehmet Eskin, “Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi”, *Yeni Symposium*, 56/2 (2018), 25.

¹⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 187.

²⁰ Hasan Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19/3 (2006), 492.

²¹ Ahmet Şimşek, “Tarih Derslerinde Bütünsel Öğrenme: Gestaltçı Yaklaşımdan Holistik Yaklaşım Bir Bakış Denemesi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5/2 (2008), 4.

²² Demir, *Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme*, 76.

²³ İsmail Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/2 (2001), 220.

²⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 187.

hedeflerindendir. Bireyi tanıma yolunda parçacı ve nesnel yaklaşım yerine bütüncül ve çok yönlü bakış açısı ile insana yaklaşan bütüncül dünya görüşü kişilik gelişimi ile önemlidir.²⁵

Kişinin kendisiyle ve çevresiyle iletişimini gösteren tutarlı ve farklı olan ilişki biçimi olarak da tanımlanan kişilik, bireyleri birbirinden ayırır.²⁶ Bütüncül dünya görüşü ile bireylerin kişiliklerinin gelişimi sağlanırken topluma ve çevreye de bilinçli olarak katılmalarına yardım etme amaç edinilmiştir.²⁷ Bu bağlamda kişilik gelişiminde bütüncül dünya görüşünün etkisi vardır denebilir.

Bu çalışmada kişilik gelişimine bütüncül dünya görüşünün etkisi üzerine araştırma yapılmıştır. Araştırmanın birinci bölümünde kişilik kavramı üzerinde durularak ilgili kavram analizleri yapılmış, ikinci bölümünde kişiliğe etki eden unsurlar açıklanmıştır. Son bölümde ise din eğitiminin insana kazandıracığı bütüncül dünya görüşü çerçevesinde bireyin kişilik gelişimine katkı sağlayacak kişilik boyutları ile ilgili bilgiler sunulmuştur.

I. Araştırmanın Konusu ve Problemi

Araştırmanın konusu, kişilik bütünlüğü sağlamada din eğitiminde bütüncül dünya görüşünün rolüdür. Kişilik kavramının tanımı yapılarak konunun daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir. Kişilik ile ilgili kavramların açıklanması konunun çerçevesinin çizilmesi açısından önem arz etmektedir. Bireylerin kişiliğini inşa ederken etkilendiği unsurlar açıklanmıştır. Bireylerin kişiliklerinin bütüncül dünya görüşü etrafında şekillenmesi ve bu şekillenmenin hangi boyutlarının olabileceği üzerinde durulmuştur.

Bireylerin kişiliklerini oluşturma süreçlerinde bütüncül dünya görüşünün ve bu düşünceden hareketle gelişen kişilik boyutlarının önemli bir yere sahip olduğu konusu incelenerek, açıklamalarda bulunulmuştur.

Bütüncül dünya görüşü çerçevesinde aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Kişilik ne anlama gelmektedir?
2. Kişilik ile aynı veya yakın anlamlara gelen kavramlar nelerdir, aralarında ne gibi farklar vardır?
3. Kişiliğin oluşmasında etkili olan unsurlar nelerdir?
4. Kişiliğin oluşumundaki unsurlar insanda nasıl bir etki bırakmaktadır?

²⁵ Safinaz Asri, “İslam Eğitime Yön Veren Öncüler Doğrultusunda Bireyin Eğitime Holistik/Bütüncül Yaklaşım”, *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*, ed. Hafsa Nur Aslanoğlu - Sibel Özil (İstanbul: Yekder Yayınları, 2019), 1/108, 15

²⁶ Metin Güven ve Ayşe Şantepe, “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/31 (Haziran 2015), 27.

²⁷ Ron Miller, “Bütüncül Eğitimin Felsefi Kaynakları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3/10 (2005), 36.

5. Kişilik bütünlüğü sağlamada bütüncül dünya görüşü nasıl katkı sağlar?
6. Bütüncül dünya görüşü ile şekillenen kişilik boyutlarının bireyin kişilik gelişimine katkısı nedir?

II. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın hedefi, bireylerin kişiliklerini düzenlerken bütüncül dünya görüşü çerçevesinde düşüncelerinin öneminin anlaşılmasını sağlamaktır. İnsanların kişilik gelişimlerinde, bütüncül dünya görüşünün katkısının anlaşılması hedeflenmiştir.

Din eğitiminin hedeflerinden biri kişinin kendini bütünüyle tanımasını sağlayabilmektir. Bu tanıma ile insan kişilik gelişimini çok yönlü olarak gerçekleştirebilir. Bu araştırmanın amacı da bireyin kişilik gelişiminde bütüncül dünya görüşünden yararlanmasını sağlamaktır. Bütüncül dünya görüşü ile bireylerden beklenen, üst düzey düşünme becerilerini kullanarak din eğitiminin hedeflediği değişikliği gerçekleştirmesidir.

İnsanların kişilik gelişimlerinin çok yönlü ve bütünsel olarak gerçekleşebilmesi için bütüncül dünya görüşü ile düşünebilmelerine katkı sağlamak çalışmada hedeflenmiştir. Kişilerin bütüncül dünya görüşünü zihinlerinde anlamlandırması, farklı bakış açıları ile kişilik gelişimlerine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Eğitim ile insanların davranışlarında değişiklikler meydana getirmek amaçlanmaktadır.²⁸ Bu davranış değişiklikleri meydana gelirken kişinin tüm yönleri ile ele alınması önem taşır.²⁹

Kişilik gelişiminin çok yönlü olarak gerçekleşebilmesi açısından bu çalışma önem taşımaktadır. Bu çalışmada, kişilik gelişiminin tüm yönleri ile ele alınabilmesinde bütüncül dünya görüşünün etkisi ortaya konmuştur.

Araştırmada kişilik ve kişiliğin ilgili olduğu kavramlar üzerinde durulmuş, kişiliği etkileyen unsurlara değinildikten sonra bütüncül dünya görüşü çerçevesinde konu sınırlandırılarak kişilik boyutları ortaya konmuştur. Bu çalışmada kişilik gelişimini etkileyen bütüncül dünya görüşü çerçevesinde kişilik boyutları ortaya konduğundan alanda yapılan diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

²⁸ Önder, *Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Din Eğitiminde Yeni Yöntem Çalışmaları*, 75.

²⁹ Tuncay Ceylan, "Necmettin Tozlu'nun İnsan ve Eğitime Bakışı", *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13/25 (2018), 249.

Araştırmada kişilik kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiştir. Bu çalışmalar bütüncül dünya görüşü çerçevesinde kişilik gelişimi ile ilişkilendirilmiştir. Araştırma kişilik bütünlüğü ve bütüncül dünya görüşü çerçevesinde bireylere farklı ve çok yönlü bir bakış açısı kazandırabilir.

IV. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma da nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma “Gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanmaktadır.³⁰

Nitel araştırma, disiplinler arası bütüncül bakış açısı ile araştırma problemini yorumlayıcı bir yaklaşımla incelemeyi benimseyen bir yöntemdir. Nitel araştırma ile araştırma yapılan konu kendi bağlamında ele alınır ve insanların bu konuya yüklediği anlam açısından yorumlamalar yapılır.³¹ Nitel yöntem anlama ve yorumlamayı kolaylaştırır. Araştırmacı, nitel yöntemin esnek yapısından faydalanarak konuyu derinlemesine inceleyebilir.³²

İçerik çözümlemesi ile elde edilen bilgiler yorumlanarak çalışma oluşturulmuştur. İçerik analizi ağırlıklı olarak yazılı ve görsel verilerin analiz edilmesinde kullanılan bir yöntemdir.³³

Nitel araştırma da çalışma yapılan alanla ilgili pek çok bilgi görüşme ve gözlem yapmaya gerek kalmaksızın belge inceleme yoluyla oluşturulabilir.³⁴ Çalışmada genel veri toplama tekniklerinden doküman inceleme kullanılmıştır. Doküman inceleme, araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasıdır.³⁵

Zihinsel bir çalışma olan bu araştırma için ilk olarak psikoloji, felsefi, teoloji ve eğitimsel kaynaklardan geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra elde edilen bilgiler kayıt altına alınmış ve kategorize edilmiştir. Son olarak elde edilen bilgiler ışığında yorum ve değerlendirmeler yapılarak bütüncül bir bakış açısı ile bilgiler sunulmuştur.

³⁰ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008), 39.

³¹ Recai Coşkun vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010), 302.

³² Karataş, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 63.

³³ Murat Özdemir, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1 (2010), 335.

³⁴ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 188.

³⁵ Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 188.

Nitel yöntemle hazırlanan araştırmalarda ele alınan konu hakkında derin bir araştırma yapılır. Nitel araştırmalarda sözlü ve nitel analizlere daha çok vurgu yapılır. Nitel araştırma ile sorunlar içerisinde oluşup geliştiği değerler sisteminden uzak analiz edilmez, durumlara egemen olan ilişkiler ağını doğal çevresinde yorumlanmaya veya bunların anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışılır.³⁶

Nitel araştırma paradigması, sosyal gerçekliğin insanın algılama ve kavrama süreçlerinden ayrı ele alınamayacağını, dolayısıyla araştırmacının araştırma sürecinde tarafsız olamayacağını öngörmektedir.³⁷ Analiz açısından bakılırsa, niteliksel araştırma yorumlayıcıdır.³⁸ Bu bağlamda bu araştırmada yorumlayıcı bir yaklaşım benimsenmiş ve elde edilen bilgiler incelenerek değerlendirmeler yapılmıştır.

V. Araştırmanın Sınırlılıkları

1- Ulaşılan kaynaklar doğrultusunda değerlendirmeler yapılmıştır.

2-Nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında bilgiler kategorize edilmiş ve çıkarımlarda bulunulmuştur.

3-Elde edilen bilgiler ile kişilik gelişimini etkileyen unsurlardan kalıtım ve bedensel özellikler, aile, öğretmen, okul, özdeşim kurulan insanlar ve özdenetime değinilmiştir. Konu bu başlıklar üzerinden ele alınmıştır.

4-Üçüncü bölümde Ömer Demir'in Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme isimli makalesinden hareketle kişilik boyutları ortaya konmuştur. Bu kişilik boyutları ile ilgili bilgiler bütüncül dünya görüşü çerçevesinde sunulmuştur. Oluşturulan bu kişilik boyutları bilgi, insan, duygu, düşünce, davranış, zaman, ahlak, beden, toplumsal, ibadet, estetik ve sosyal rol bütünlüğü ile sınırlandırılmıştır. Araştırmada kişilik bütünlüğü bu boyutlar üzerinden açıklanmıştır.

VI. Varsayımlar

1-Kişilik gelişimine bütüncül dünya görüşünün katkısının olduğu varsayılmıştır.

2-Bireylerin bütüncül dünya görüşüne sahip olmamasının kişilik gelişiminde olumsuz durumlara yol açacağı varsayılmıştır.

3-Ulaşılan kaynakların çalışmaya yeterli düzeyde katkı sağladığı varsayılmıştır.

³⁶ Karataş, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 63.

³⁷ Özdemir, *Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma*, 326.

³⁸ Karataş, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 65.

BİRİNCİ BÖLÜM

KİŞİLİK BÜTÜNLÜĞÜ SAĞLAMADA DİN EĞİTİMİNDE BÜTÜNCÜL DÜNYA GÖRÜŞÜNÜN ROLÜ

1.1. KİŞİLİK

Kişilik kavramının Latincedeki karşılığı “persona”dır.³⁹ “Persona” sözcüğü Roma ve Yunan tiyatrolarında oyuncuların yüzlerine taktıkları maskeler için kullanılmaktadır.⁴⁰ Oyun sırasında bu maskelerin altından konuşmalar yapıp şarkılar söylendiği bilinmektedir. Bu kavram kişiye özel olan belirgin özellikleri, manevi ve ruhsal niteliklerin tümünü ifade eder.

Kişilik kavramı açıklanırken birçok tanım yapılmıştır. Kişilik, bireylerin ilgi, tutum, yetenek, konuşma şekli, dış görünüşü ve etrafındaki insanlarla uyum şekli gibi özellikleri içine almaktadır. Bedensel, zihinsel ve ruhsal özelliklerin tamamını kapsayan kişilik, insanların birbirinden farklı yönlerini ifade eder.⁴¹ Kişilik bireyin ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin içine alındığı kendine özgü düzeni olan bir bütündür.⁴² Bireyin kendisi ve çevresi ile iletişimindeki tüm özellikleri içine alan kişilik, tüm yönleri ile incelenmesi gereken bir kavramdır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran, kendine özgü yetenek ve kabiliyetler ile şekillenmiş olan kişilik, devamlı olan davranış biçimlerini belirtir.⁴³

Kişilerin birlikte yaşadığı insanlarla kurduğu ilişkilerde göstermiş olduğu tepkileri kişiliklerini yansıtır.⁴⁴ Toplum karşısında gösterilen davranışlar, insanların birbirinden farklı olduğunun da en büyük kanıtıdır.⁴⁵ İnsanın davranışlarının tutarlılığı kişiliği hakkında bilgi verir.⁴⁶ Aynı durumlar karşısında aynı tepkilerin verilmesi kişilikte tutarlılığı gösterir. Günlük yaşamda kişiler için kullanılan “Bu tam ondan beklenecek bir hareketti.” tarzındaki konuşmalar ile bu durum açığa vurulur.⁴⁷

³⁹ Kerim Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, *V.Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, ed. Ümit Güneş - Eyüp Sami Yavaş, (İstanbul: İlmi Etütler Derneği, 2016), 2/294.

⁴⁰ İbrahim Sürücü, “Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine”, *Bitlis Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2 (Aralık 2017), 408.

⁴¹ Aydın, ‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu, 2/293.

⁴² Nedim Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, *Diyanet İlmî Dergi*, 55/1 (Ocak 2019), 200.

⁴³ Ramazan Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31/2 (2011), 402.

⁴⁴ Biçer, *Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile*, 430.

⁴⁵ Sürücü, *Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine*, 408.

⁴⁶ Osman Özdemir vd. “Kişilik Gelişimi”, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/4 (2012), 567.

⁴⁷ Aydın, ‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu, 294.

Kişinin sadece dışsal beklentiler doğrultusunda hareket etmesi tutarlı olmayan davranışlar sergilemesine neden olabilir. Kişinin doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı özellikleri içine alan kişilik doğumdan itibaren şekillenmeye başlar. Kişilik, bireye özgü davranışların bütünüdür kapsarken, değişime dirençlidir.⁴⁸ Kalıtımın değişmesi pek mümkün görünmese de bireyin çevresinin değişmesi kişiliğine etki eden bir unsurdur. Ancak bireyler kalıtımla gelen davranışlarını yönetme becerisi kazanabilir.

İnsanın gelişimi, kalıtımla getirdiği özellikleri ve çevreyle olan etkileşimiyle sürmektedir. İnsanların fiziki, ruhsal, zihinsel ve duygusal gelişimi hayatı boyunca sürmekte ve bu sürecin sonunda her birey kendine özgü bir kişilik geliştirmektedir. Her bireyin kendine ait davranış eğilimlerini içine alan kişilik bireylerin ayırt edici özelliklerini oluşturmaktadır.⁴⁹ İnsanların belli davranışlar karşısında nasıl davranacağını kişiliği belirler. Kendini tanıyan, sınırlarını bilen birey kişiliğini doğru oluşturmuştur. Bu kişiliğin oluşumunda kendisinin etkisinin dışında bir de çevresel beklentiler vardır.⁵⁰

Kişilik kavramı karakteri de içine alarak bireyi diğerlerinden ayıran daha kapsamlı bir terimdir.⁵¹ Kişiliğin, genelde karakter, mizaç, benlik gibi kavramlar ile ele alındığı görülmektedir.⁵² Kişilik birçok kelime ile karıştırılabilen bir kavramdır. Kişilik manasında kullanılan bu kavramlardan olan mizaç ve huy kişiliğin alt özelliklerini ifade eder.⁵³ Doğuştan sahip olunan mizaç, huy ve karakterden meydana gelen kişilik üzerine bireyler kendilerine özgü özelliklerini inşa ederler. Kişiliğin temelini, bireylerin doğumdan itibaren kazandıkları alışkanlıkları oluşturur.⁵⁴ Bu bağlamda kişiliğin şahsiyet ile aynı anlamda kullanıldığını ve huy, mizaç, benlik gibi kavramlar ile de tanımsal olarak karıştırıldığı görülmektedir.

1.2. KİŞİLİK İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kişilik ile ilgili yapılan araştırmalarda, araştırmacıların birçok farklı tanım yaptığı görülmüştür. Bu tanımlar incelendiğinde şahsiyet ile kişiliğin aynı anlama geldiği neticesine ulaşılmıştır.⁵⁵ Bu bağlamda bu başlık altında kişilik kavramı ile aynı anlama gelen şahsiyet kavramı, huy, mizaç, benlik ve karakter kavramları üzerinde durulmuştur.

⁴⁸ Aydın, 'Şâkile' Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu, 294.

⁴⁹ Hamdi Kızılar, "Ahlaki Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi", *Milli Eğitim*, 204 (Güz 2014), 6.

⁵⁰ Sürücü, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine*, 408.

⁵¹ Biçer, *Kişilik ve Bir Kur'an Terimi Olarak Şâkile*, 406.

⁵² Öz, *Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü*, 125.

⁵³ Sürücü, *Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine*, 409.

⁵⁴ Aydın, 'Şâkile' Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu, 295.

⁵⁵ Sürücü, "Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine", 408; Aydın, 'Şâkile' Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu, 294; Osman Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012), 1; Musa Bilgiz, "Kişilik Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2006), 136; Mustafa Bayar,

1.2.1. Şahsiyet

Arapçada yükselmek, uzaktan görünmek, irileşmek, büyümek anlamına gelen “şhs” kökünden türetilen bir mastar olan şahsiyet kelimesi ferdiyet, birey anlamlarına gelmektedir. Türkçeki “kişilik”⁵⁶ kavramının karşılığıdır.⁵⁷ Şahsiyet, batı dillerinde personality (kişilik) ve character (karakter) olarak karşılanır. Kelime anlamından yola çıkıldığında şahsiyet, başkalarına gösterilen ya da gösterilmek istenen yüzdür.⁵⁸

Kişiliğin bilim dilindeki karşılığı olan şahsiyet soyut bir sözcük olduğu için çok yönlü ve karmaşıktır.⁵⁹ Şahsiyet, kalıtımın ve çevrenin etkisi ile oluşmakta ve kültürden etkilenmektedir.⁶⁰ Şahsiyet, bireyin irade, zekâ, duygu, düşünce, biyolojik yapı, kalıtım, çevre ve kültür gibi birçok özelliğini içinde barındırır.⁶¹ Buradan hareketle şahsiyet, bireyin tüm ilgi, tutum, yetenek, dış görünüş, çevreye uyumunu içermektedir denebilir. Bu davranışların tutarlı olması önemlidir.

Bireyin çevresindeki insanlara karşı görünüşünün ve davranışlarının bütün olarak değerlendirilmesi bireyin şahsiyetini ifade eder.⁶² Birden fazla tanımlı yapılan şahsiyet kavramının, bireyin iç ve dış tüm özelliklerini kapsadığı ve bireyleri birbirinden ayıran yaşam tarzlarını ifade ettiği görülmektedir. Bu yaşam tarzları ise bireyin kişiliğini bir diğer ismi ile şahsiyetini oluşturmaktadır.⁶³

Her insanı diğerlerinden ayıran farklı özellikleri vardır. Şahsiyet de insanları birbirinden ayırarak herkesin biricik olduğunun en büyük göstergelerindendir. İnsanın kendine özgü yapısını oluşturan özellikleri vardır.⁶⁴ Şahsiyetin derinine inildiğinde insanın kendini ve özünü bilmek istediğinin farkına varılır.⁶⁵

“İbn Haldun’a Göre Bireyin Beslenme Alışkanlığının Kişilik Gelişimine ve Dini Hayata Etkisi”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6/15 (2018), 125.

⁵⁶ Kara, *Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler*, 1.

⁵⁷ Ramazan Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/3 (Aralık 2017), 1948.

⁵⁸ Şakir Gözütok, “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 71.

⁵⁹ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 132.

⁶⁰ Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1950.

⁶¹ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 1.

⁶² Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1949.

⁶³ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 136.

⁶⁴ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 2.

⁶⁵ Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1955.

Şahsiyet, hayat boyu kazanılan tüm özellikleri içine alan bir kavramdır. Karakteri özelleştiren tüm özellikleri içine aldığı için daha kapsamlıdır.⁶⁶ Zihin hayatına ait her şeyi kapsar. Karakter ve şahsiyet ilişkisinde bir benzetme yapılırsa şekil ile madde arasındaki ilişki denilebilir.⁶⁷ Yani bireylerin şahsiyetleri karakterleri doğrultusunda şekil alır. Kişinin karakterinin olumlu özelliklerinin olması şahsiyetini de olumlu etkiler. İyi ve kötü davranışların tümü şahsiyet kavramı ile karşılanır. Bireyin değişebilen yanları olduğu gibi değişmeyen süreklilik gösteren yönleri de vardır. Aralarında farklar da olsa karakter, huy, mizaç gibi kavramlar şahsiyetle ilgili olarak kullanılmaktadır.⁶⁸

Şahsiyet bireylerde karakterle ortaya çıkar. Karakter bazen mizaç ve huy kavramları ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Karakteri şahsiyetten ayıran en önemli nokta ahlaki özellikleri ifade edip etmediğidir. Toplumda davranışları ve ahlakı ile sosyal yaşama uyum sağlayan kişilere “karakterli insan” denilmektedir. Bu bağlamda karakter doğuştan gelmez ve sosyal ilişkiler sonucu oluşturulduğu söylenebilir. Eğitimin en önemli amaçlarından biri istenilen karakterde birey yetiştirmektir. Karakter küçük yaşlardan itibaren sosyal yaşantılar sonucunda bir takım değer yargılarının benimsenmesi ile gelişir ve şekillenir.⁶⁹

Alman eğitimci ve bütünsel eğitim üzerine araştırmalarda bulunmuş olan Kerschensteiner, karakter ve mizaç(huy), birleştğinde şahsiyet(kişilik) oluşur diyerek şahsiyetin karakter ve mizacı kapsamına ayırıcı bir açıklama yapmıştır. Buradan hareketle mizaç, şahsiyetin değişmeyen yönü iken karakter değişebilen ve eğitilebilen yönüdür denebilir. Şahsiyetin yapısını “mizaç, karakter, zekâ ve yetenekler, duygu ve heyecanlar, kendini ifade etme, ilgiler, değerler ve sosyal tutumlar oluşturur. Karakterin oluşması, bireyin kendini ve sınırlarını tanıdıktan sonra kendini geliştirip değiştirmesi, olgunlaştırmasıyla olmaktadır. Sonuç olarak karakter eğitimi amacıyla yapılan her faaliyet bir şahsiyet gelişimi ve eğitimidir. Şahsiyet ile ilgili yapılan çalışmalarda “karakter, huy, mizaç, kendilik, kimlik” gibi kavramların şahsiyetle aynı anlam taşımadığı halde aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir.⁷⁰ Bu kavramların anlaşılabilmesi için doğru tanımlanması gerekir.

⁶⁶ Salih Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10/11 (Yaz 2015), 207.

⁶⁷ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 207.

⁶⁸ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 2.

⁶⁹ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 10.

⁷⁰ Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1949.

1.2.2. Mizaç

Arapça bir sözcük olan mizaç, bir şeyle karıştırılmış başka bir şey anlamına gelir.⁷¹ Kişinin duygusal ve devinimsel hayatının tümü olarak tanımlanan mizaç insan kişiliğinin bir yanını oluşturur. Mizaç, karakter gibi kişiliğinin bütünü oluşturmaz ve kişinin duygusal denge durumunun özelliklerini ifade eder.⁷² Mizaç genetikten gelen özellik, insanın doğası gibi anlamlara gelir. Daima yenilenir ve birey için vazgeçilmez bir durum halini alır.⁷³

Mizaç, bireye özgü, sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik olarak değişmesidir. Hemen sinirlenmek, sıkılmak, mutlu olmak gibi kişilere özgü görünümle mizaç özellikleri ya da huy olarak adlandırılır. Bunlar bireyin doğumuyla birlikte getirdiği manevi yeteneklerdir. İnsanın duygularının ve coşkularının bütünü olarak tanımlanan huy ya da mizaç, kişiliğin sadece bir yanını oluşturur.⁷⁴

Bireyin doğuştan gelen ruhi eğilimlerini ve potansiyelini oluşturan mizaç, insanın kalıtsal özellikleri ile ilişkilidir. Doğumdan sonra bireyin mizaç özellikleri üzerine kurulan alışkanlıklar ve ahlaki değerler ise karakter ile ifade edilir. Yani mizaç kişiliğin duygusal yönünü oluştururken, kalıttan da etkilenir.⁷⁵ Mizaç, insanın duygularının bütünüdür. Bireyin doğuştan gelen fizyolojik özellikleriyle ilgili tutumunu, his ve heyecan yönünü gösteren özellikleridir.⁷⁶

Mizaç için insanın yaratılışı (fitrat) da denilebilir. Bireyde iç ve dış uyarcıların ortaya çıkardığı duyguların, onu diğer insanlardan ayıracı olacak şekilde yerleşik hale gelmesini ifade eder.⁷⁷ Doğuştan gelen mizaç ve yaşantılar ile şekillenen kişilik özellikleri bireyin yaşamında çok önemli bir yere sahiptir.⁷⁸ Bireylerin mizaçlarında olumlu duygular yerleşmez ve kök salmaz ise olumsuz duygular gelişir.⁷⁹ Bunlardan hareketle mizacın bireyin duygusal yönünü oluşturduğu ve daha çok kalıttan etkilendiği söylenebilir.

Mizaç, bireyde iç ve dış uyarcıların bırakmış olduğu etkinin başkalarından ayıracı olacak şekilde sürekli hale gelmesi olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin fitratını yani yaratılışını ifade eder. Mizaç, kişilerin içedönük-dışadönük, neşeli, sıkılgan gibi özellikleri

⁷¹ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 137.

⁷² Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 406.

⁷³ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 139.

⁷⁴ Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 407.

⁷⁵ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 140.

⁷⁶ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 6.

⁷⁷ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 201.

⁷⁸ Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 414.

⁷⁹ Handan Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası* (İstanbul : Sabahattin Zaim Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 169.

için kullanılan bir kavramdır.⁸⁰ Mizaç şahsiyetin parçasıdır. İnsanın kendine has heyecan hallerine mizaç denir. Örneğin, insanların sakin veya hareketli, neşeli veya öfkeli olmaları mizaçları ile ilgilidir. İnsanın bu halleri davranışlarına da yansır.⁸¹

Bireylerin duygu ve heyecan yönünü anlatan mizaç, kişilerin düşünme, konuşma, yaşananlar karşısındaki tepki verme durumunu, çabuk ve devamlı olup olmaması gibi özelliklerini yansıtmaktadır. Batı dünyasında kişilik ile ilgili önemli çalışmalar yapmış olan ve yeni kişilik kuramları ortaya koyan E.Fromm'a göre mizaç, kalıtsal olduğu için değişmez. Karakter ise bireylerin yaşantıları sonucu ortaya çıktığı için yeni yaşamışlıklarla bir noktaya kadar değişebilir. Örneğin birey öfkeli bir mizaca sahip ise olaylar karşısındaki tepki biçimi hızlı ve kuvvetlidir. Ancak hangi konuda hızlı ve kuvvetli tepki verdiği inşa etmiş olduğu karakteri ile alakalı bir durumdur.⁸²

1.2.3. Huy

Farsçadan gelen huy kelimesi⁸³, yaratılıştan gelen özellik, tabiat, mizaç; sürekli yenilendiği için vazgeçilemez bir durum almış alışkanlık anlamlarına gelmektedir.⁸⁴ Huy, mizaç ile aynı anlamda kullanılan bir kavramdır. Bireyin kendine özgü duygusal yanını ifade eder.⁸⁵

Yapılan bazı çalışmalarda karakter, fitri ve sonradan kazanılan özellikler olarak ayrılmıştır. Fitri olan karakter kalıtım ve genetik yolla gelirken, sonradan kazanılan karakter ise çevrenin etkisi, tecrübe ve kişinin şahsi çabaları ile şekillenir. Kalıtım ile gelen bireyin davranışları ise huy olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶

Bireyler yaşamlarında sürekli olarak yaptıkları davranışları alışkanlık haline dönüştürür. İyi ve kötü olan bu alışkanlıklarını huy haline getirir.⁸⁷ Doğuştan gelen özellikler için kullanılan huyun kolay kolay değişmeyeceği kaynaklarda geçmektedir. Ancak insanlar değişime ve gelişime her zaman açıktır. İnsanın yaratılış hikmeti de bunu açıkça göstermektedir.⁸⁸

⁸⁰ Nedim Öz, “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 307.

⁸¹ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 6.

⁸² Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, 297.

⁸³ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 139.

⁸⁴ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 205.

⁸⁵ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 137.

⁸⁶ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 10.

⁸⁷ Ömer Demir, “Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci”, *Ekev Akademi Dergisi*, 18/60 (Yaz 2014), 84.

⁸⁸ Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, 303.

1.2.4. Karakter

Alâmet⁸⁹, oyulmuş, çizilmiş, kalıpla basılmış⁹⁰ anlamlarına gelen karakter sözcüğü Yunanca “caractere” kavramından gelmektedir. Genel olarak belli bir canlı grubunun ortak alametleri olarak kullanılmaktadır.⁹¹ Fransızca asıllı olup lügatlerde bireyin kişiliğini oluşturan ve çevresine gösterdiği tepkileri belirleyen sürekli, duygusal niteliklerin tümü olarak tanımlanır.⁹² Türkçe’de seciye ve ayırt edici nitelik manasına gelmektedir.⁹³

Kişilik ve şahsiyetle eş anlamlı olarak kullanılan karakter, insanın kişisel özellikleriyle, çevrenin değer yargılarından oluşmaktadır.⁹⁴ Karakter, bireyin tutum ve davranışlarındaki kararlılığı ve sürekliliği gösterir. Karakteri oturmuş bireyler aynı durum ve şartlar altında tutarlı hareket ederler.⁹⁵

Karakter, kişilerin kendilerine has özelliklerini, davranışlarını şekillendiren, üstün ana özellik, öz yapı, seciye anlamlarına gelmektedir. Karakter, bireylerin tutum ve davranışlarının, belli olaylar karşısında tutarlılık göstermesidir.⁹⁶ Karakter sahibi bireyler inandığı ve emin olduğu durumlarda, çevreden gelebilecek tepkilere rağmen doğruyu yapmaktan çekinmezler.⁹⁷ Yani karakter sahibi kişiler, aynı durum ve aynı şartlar altında her zaman aynı davranışı gösterebilenlerdir.⁹⁸ Karakteri gelişmiş insanlar yaşamlarında kendi doğruları ile hareket ederler.⁹⁹

Karakter, ahlak felsefesine göre bireyin kendi ölçüsünü bilmesini, kendi ile barışık olmasını, davranışlarında tutarlı ve sağlam kalabilmesini sağlayan özellikleridir.¹⁰⁰ Karakter bireyin ruhunda yerleşmiş prensiplerden meydana gelir.¹⁰¹

Yapılan araştırmalarda karakter tanımları ile ilgili çıkarılan ortak nokta, bireyin çok yönlü özellikleri arasından ahlaki yönüne verilen isim olduğudur.¹⁰² Karakter, hayat mücadelesinde sorumluluklarının altından kalkmaya çalışan bireylerin ruhsal dışavurumunun ortaya çıkmasıdır. Toplumsal bir kavram olan karakter, bireylerin çevre ile iletişimini ve

⁸⁹ Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 404.

⁹⁰ Halit Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1 (Kış 2011), 1440.

⁹¹ Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, 296.

⁹² Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 205.

⁹³ Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 404.

⁹⁴ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi(İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 136.

⁹⁵ Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 404.

⁹⁶ Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, 296.

⁹⁷ Biçer, “Kişilik ve Bir Kur’an Terimi Olarak Şâkile”, 405.

⁹⁸ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 143.

⁹⁹ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1440.

¹⁰⁰ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1440.

¹⁰¹ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 206.

¹⁰² Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 207.

çevreye karşı göstermiş olduğu davranışlarının toplamıdır.¹⁰³ Bireyin davranışlarının ahlakla ilgisinin olmasından dolayı, karakter eğitimde belli ahlak ölçülerine göre değerlendirilen şahsiyet olarak adlandırılmaktadır. Bireyin ahlaki tutarlılığını ve sağlamlığını karakteri gösterir. Karakter dendiğinde, kişinin sorumluluk, alçak gönüllülük, iffet, merhamet gibi özellikleri akla gelir.¹⁰⁴

Kişilerin davranış biçimleri, öz yapıları, alışkanlıkları, duygu ve gayeleri bir araya gelerek karakterini oluşturur. Böylece bireyler yaşamlarında karşılaştıkları olaylar karşısında tutarlı tutumlar sergiler.¹⁰⁵ Karakter, bireyin şahsına özgü yapısını, diğer insanlardan farklı özelliklerini ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen üstün ana özelliklerini içine alır.¹⁰⁶

Kişiliğin karakter yönü, bireyin yaşamını sürdürdüğü ortamlarda ortaya çıkar ve gelişme gösterir. Kişilik ve karakter özellikleri sosyal ilişkilerdeki tutum ve davranışlara ve onlar üzerindeki sonuçlara göre şekillenir.¹⁰⁷ Karakter kişinin yaşamış olduğu toplumdan etkilenir. Kişinin içinde yaşamış olduğu toplumun ahlaki değer yargılarını ve davranışlarını benimsemesi ile birlikte karakteri oluşur. Karakter dürüstlük, cömertlik, iyilikseverlik, merhamet, cimrilik, gaddarlık gibi olumlu olumsuz özellikleri ifade eder.¹⁰⁸

Karakter kavramı doğumdan itibaren toplumsal yaşamışlıklara bağlı olarak birtakım değer yargılarının içselleştirilmesi ile gelişir. Karakterli bireyler, davranışlarını içinde yaşamış olduğu toplumun değerlerine uygun bir biçimde sergiler.¹⁰⁹ Karakterini inşa etmek için çaba gösteren bireylerin ahlakı güzelleşir. Ahlakın güzelleşmesi ve kişiliğin inşası bir anlık bir olay değil, zaman gerektiren bir durumdur. Kişiliğin karakter yönü toplumsal ilişkiler ile birlikte öğrenilir ve gelişir.¹¹⁰ Karakter kişinin kendisini tanıması ve kimliğini fark etmesiyle başlayan bir süreçtir. Ailede temelleri atılan bu sürece formal eğitim ile devam edilir.¹¹¹

Karakter kavramı birçok açıdan değerlendirmeye alınmış ve farklı tanımlar yapılmıştır. Bireylerin doğru olan bir şeyi yapma veya yapmamasına neden olan özellikleri

¹⁰³ Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, 296.

¹⁰⁴ Kara, “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 10.

¹⁰⁵ Abay, *Kur’ân’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 138.

¹⁰⁶ Kerim Gündoğdu vd., “Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 9/2 (Aralık 2018), 19.

¹⁰⁷ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 202.

¹⁰⁸ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 201.

¹⁰⁹ Mehmet Göktaş, “Milli Şairimiz Mehmet Akif’in Nesl-i Atiye Bir Karakter Abidesi Olarak Sunduğu Model:Âsım”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 109.

¹¹⁰ Öz, “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”, 310.

¹¹¹ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 204.

olarak görülürken, kişilerin kendisinin ahlaki olarak davranma eğilimini ve gücünü etkileyen psikolojik özellikleri olarak da tanımlanmıştır.¹¹²

Kişisel değerlerin bir araya gelmesi ile oluşan karakter, bu değerleri ifade etme biçimi ise bireyin kişiliğini belirler. Mesela bir konu hakkında neler düşünüldüğünü söylemek karakteri bu düşünceleri ifade etme biçimi ise kişilik özelliklerini gösteren bir durumdur.¹¹³ Bu bağlamda şahsiyet karakteri kapsamaktadır denilebilir.¹¹⁴

Mizaç, maddi bünyenin ürünüdür. Karakter hem mizaca hem de şahsiyete bağlıdır. Ancak kendine özgü özellikleri de vardır. Şahsiyet, maddi ve manevi, insanın tüm özelliklerini ifade eder.¹¹⁵ Karakter, mizaçtan daha kapsamlı bir kavramdır.¹¹⁶ Karakter bireyin ahlaki yönünü, mizaç ise bireyin duygusal ve fiili hayatındaki özellikleri içine almaktadır.¹¹⁷ Bu bağlamda kişiliği karakter ve mizacın oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kişilik ile şahsiyetin ve mizaç ile de huyun aynı anlamları içerdiği görülmektedir.

1.2.5. Benlik

İnsanların yetenek, istek, özellik, değer yargıları ve ideallerine ilişkin düşüncelerinin bütününe benlik denir.¹¹⁸ İnsandaki benlik kavramı kişinin isteklerinin, çabalarının, kararlarının, davranışlarının ve şahsiyet gelişiminin hareketli merkezini ifade eder.¹¹⁹ Bireyin kendisi ile ilgili düşüncelerini benlik içine alır. Bireyi oluşturan özellikler, kendi hakkındaki görüşü, kendini algılaması ve değerlendirmesi, yaşadığı ortamda nasıl tanındığı hakkındaki bilgisidir.¹²⁰ Bu bağlamda benlik için kişilerin kendilerini olumlu ve olumsuz algılamalarıdır denebilir.¹²¹

Benlik kişilerin hislerinden, görüşlerinden ve hareketlerinden oluşur. Kişiler benliklerinde değişim ve gelişim sağlayabilir. İnsanları diğer canlılardan ayıran düşünebilme ve seçebilme özelliği sayesinde insanlar ahlaklı olmayan durumlara karşı koyabilirler. Benlikteki dürtü ve isteklere karşı koyabilme gücü sayesinde bireyler aşama aşama

¹¹² Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufi Düşüncede Kâmil İnsan Karakteri ve İnşası”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyât Vakfı Yayınları, 2016), 432.

¹¹³ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 139.

¹¹⁴ Öz, “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”, 310.

¹¹⁵ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 207.

¹¹⁶ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 137.

¹¹⁷ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 207.

¹¹⁸ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 137.

¹¹⁹ Ahmet Albayrak, “İkbal’de Dinamik İnsan Anlayışı”, *Divan*, 2 (1998), 241.

¹²⁰ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 137.

¹²¹ Ömer Demir (ed.), *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme* (Ankara: İlahiyât, 2019), 36.

karakterlerini inşa ederler.¹²² Bireyin göstermiş olduğu kararlılık neticesinde benliğinde istediği yönde bir değişiklik ortaya çıkabilir.

1.2.6. Kimlik

Bireyin kişiliğinin kendi seçim ve kazanımları dışındaki aile, kültür ve ırkıyla alakalı boyutuna kimlik denir.¹²³ Kimlik en geniş anlamıyla, bireyin tüm niteliklerini içine alır; hem kişinin kendisini nasıl gördüğü, hem de toplum tarafından nasıl görüldüğü, kimlik kavramıyla ilgili konuları ifade eder.¹²⁴ Kimlik, “benliğin” nasıl tanımlandığına ve başkalarıyla bağlantılı olarak nasıl sınıflandırıldığına işaret eder.¹²⁵

İnsan sosyal bir varlıktır. İnsanın kişiliği kendine özgü ve nesneldir. Kimlik ise, bireyin kendisini nasıl algıladığı kiminle özdeşleştiğidir.¹²⁶ İnsan, kimlikler aracılığıyla toplumsal çevreye uyum sağlar.¹²⁷

Bireylerin dünyada bir yer edinme duygusu olarak kendine sorduğu “Ben kimim?” ve “Ne olacağım?” sorularına verdiği cevapları kimlik içine alır.¹²⁸ Bireyin içsel durumunu gösteren kişiliğini ve dışsal durumunu gösteren kimliğini değerler oluşturmaktadır.¹²⁹

Bireyler kimliklerini geliştirme, değiştirme ve düzenleme gücüne sahiptir.¹³⁰ Gerçek kurtuluş sahip olunan kimlikle olmamakta o kimliğin gereğini yerine getirmekle gerçekleşmektedir. Bu sebeptendir ki kimliği değerli kılan sahip olunan kişiliktir. Çünkü kişilikte bir problem varsa kimlikte bundan etkilenmektedir.¹³¹

¹²² Hayati Hökekleli, “Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek”, *Dem Dergi* 1/1 (2007), 74.

¹²³ Demir, *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 36.

¹²⁴ Muhittin Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2 (2007), 213.

¹²⁵ Ramazan Saim Dalbay, “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(2018), 162.

¹²⁶ Halis Adnan Aslantaş, “Kültür- Kişilik ve Kimlik”, *Doğu Anadolu Bölge Araştırmaları* (2008), 110.

¹²⁷ Aşkın, “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”, 213.

¹²⁸ Zühal Aydoğan, *Ergenlere Yönelik Din Eğitiminde Hayatın Anlamı İmam Hatip Liseleri Düzce Örneği* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 6.

¹²⁹ Demir, *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 44.

¹³⁰ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 143.

¹³¹ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 144.

İKİNCİ BÖLÜM

KİŞİLİK GELİŞİMİNE ETKİ EDEN UNSURLAR

İnsanın doğduğunda kişilik ve karakteri mevcut değildir.¹³² Bireyler, tutum ve davranışlarını doğuştan getirmezler, sonradan öğrenirler. Kişiliğin oluşumu, sosyal hayatla mümkündür.¹³³ Bireylerin kişilik gelişimine etki eden unsurların bilinmesi önem arz eder. Çünkü insanın kişiliği bu unsurlardan olumlu ve olumsuz olarak etkilenir.¹³⁴ Birey, kişilik gelişimine etki eden unsurları bilmez ise kendini doğru tanıyamaz ve kişiliğini inşa etmekte zorlanır.

Yaratılıştan gelmeyen kişilik, irade sahibi olan insanın davranışlarını düzenlemesi ile oluşur. Kişiliğin sağlıklı olabilmesi bireyin kendini tanıyarak, bilinçli bir şekilde karakter eğitimini gerçekleştirmek için çaba içerisine girmesine bağlıdır.¹³⁵ Bireylerin kabiliyetleri, kişiliğin bir parçasını oluştururken şekillenmesinde de büyük bir paya sahiptir. Kişinin yaşadığı toplumun özellikleri, kültürel çevresi, model aldığı ve özdeşim yoluyla kazandığı özellikler, iletişim kurduğu kişiler, din ve ahlak anlayışı gibi tüm özellikleri kişilik kavramının kapsamına girmektedir.¹³⁶

Göz ardı edilmemesi gereken bir durumda insanın fıtratında iyilik ve kötülük duygularının var olduğudur. Aile, çevre ve kültür ortamında bu fıtrat şekillenerek iyi ve kötü bir insan tipi olarak ortaya çıkar. Kişiliğe etki eden faktörler hem kişisel hem de dışsaldır. Bu faktörlerin bireylerin yaşamına olumlu ve olumsuz olarak etkileri vardır.¹³⁷

Kişinin hedeflenen karaktere sahip olmasında ilk rol aileye verilmiştir.¹³⁸ Aileden sonra bireyin kişiliğini etkileyen unsurlar olarak öğretmen, okul ve çevre gelir. Aile ile başlayan karakter eğitimi okuldaki eğitimle devam eder. Eğitim hayatına başlayan birey sosyal hayat ile de karşılaşarak zihinsel bir gelişim sürecine girer.¹³⁹

Kişiliği etkileyen unsurlara medya¹⁴⁰, ekonomik yapı¹⁴¹, bireyin fiziksel özellikleri¹⁴² de eklenebilir. Genel anlamda ise araştırmacılar bireylerin gelişimine etki eden faktörleri iki

¹³² Adem Güneş, “Çocuklarda Kişilik ve Karakter Eğitiminde Dizilerin Rolü”, *Din ve Hayat*, 12 (2011), 83.

¹³³ Öz, “*Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü*”, 197.

¹³⁴ Çetin Murat Hazar, “Kişilik ve İletişim Tipleri”, *Selçuk İletişim*, 4/2 (2006), 126.

¹³⁵ Ahmet Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 136.

¹³⁶ Öz, “*Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü*”, 307.

¹³⁷ Kara, “*Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler*”, 3.

¹³⁸ Öz, “*Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü*”, 198.

¹³⁹ Öz, “*Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü*”, 203.

¹⁴⁰ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 167.

¹⁴¹ Gürel, “*Muhammed İktal'e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri*”, 1951.

¹⁴² Hazar, “*Kişilik Ve İletişim Tipleri*”, 126.

ana etken etrafında toplamaktadır.¹⁴³ Kişilik oluşumuna etki eden unsurlar iki ana başlıkta topladığında birincisi kişilerin doğuştan getirdiği genetik özellikleri ikincisi ise yaşadığı sosyal ve kültürel çevresi olarak ayrılmaktadır.¹⁴⁴ Birey, kişilik oluşumunda kalıtsal olan özelliklerini korurken çevresel şartlardan ve alışkanlık haline getirdiği davranışlardan etkilenir.¹⁴⁵ Önemli olan nokta bu etkilenmenin olumlu olarak gerçekleştirilebilmesidir.

Karakter eğitimi, bireyin fitratındaki değerleri ortaya çıkararak insanları geliştirmeye çalışmaktadır. Bu süreci biyolojik unsurlar etkiler. Ancak belirleyici olan, bireyin kendi değerlerini oluştururken bilinçli veya bilinçsiz olarak yaptığı eylem, düşünce ve duyarlılıklarla, içinde bulunduğu topluluğu algılayış ve yorumlayış biçimidir.¹⁴⁶ Bireyin kişiliği duygu ve düşünceleri kadar, fiilleri, tercih ettiği yaşam tarzı, hayata bakış tarzı ve olayları değerlendirmesi, yaratılıştan verilen duyu organları, yaşadığı çevre, adet ve alışkanlıklarından da etkilenir.¹⁴⁷ Bu bağlamda düşünüldüğünde insan toprağa benzetilebilir. Toprak gibi kendisine ekilen her nüveye kendinden bir şeyler katarak yeni bir tohumun filizlenmesine müsaittir.

Kişiliğe etki eden unsurların iç ve dış faktörler olarak ayrılması da mümkündür. İç faktör olarak bireyin kabiliyet, merak, duygusal arayış ve zihni arayışı ifade edilir. Dış faktörler ise aile, okul, oyun arkadaşları, çocuğun gözlemleri, dini görevliler ve öğretmenlerdir.¹⁴⁸ Aynı şekilde davranışları şekillendiren nefis, irade, akıl, mizaç, huy ve karakter iç etkenleri oluştururken çevre, şeytan, aile eğitimi dış faktörleri oluşturmaktadır.¹⁴⁹

Aile, okul ve toplumun hedefi sağlam karakterli bireyler yetiştirmektir.¹⁵⁰ Bu bağlamda karakteri iyi olan bireyler sadece kendini değil toplumu da etkiler. Bu hedef için toplumsal kültür değerlerinin gelecek kuşaklara aktarılması gerekmektedir.¹⁵¹ Bireyler bir araya gelerek toplumu oluşturur. Bireylerin davranışları toplumu etkilerken kişinin kendisi de toplumdan etkilenir. Bireyler kendilerini geliştirmek için çabaladığında toplumun da bu değişimden etkileneceği muhakkaktır.

Bunlardan hareketle karakter eğitiminin süreç gerektirdiği söylenebilir. İnsan hayatını şekillendiren değerler çok erken yaşta çocukların zihinlerine yerleşmektedir. Karakter

¹⁴³ Mustafa Önder, “Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Aile Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (Haziran 2011), 378.

¹⁴⁴ Aydın, “‘Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”, 293.

¹⁴⁵ Sürücü, “Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine”, 422.

¹⁴⁶ Kerim vd., “Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”, 19.

¹⁴⁷ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 138.

¹⁴⁸ Sümeyra Bilecik, “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15/33 (Haziran 2017), 8.

¹⁴⁹ Kara, “Kur’an’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 1.

¹⁵⁰ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 199.

¹⁵¹ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1441.

eğitimine erken yaşlarda başlanması ve sabırla devam edilmesi gerekir.¹⁵² Kişinin doğuştan getirdiği özellikleri, ailesi ve yaşanan sosyal çevrenin etkisi göz ardı edilmeden bireylerin karakter oluşumunun sağlanması önemlidir.

2.1. KALITIM VE BEDENSEL ÖZELLİKLER

Kalıtım, anne ve babadan çocuğa aktarılan genetik niteliklerdir. Bireyin fenotip ve genotip özellikleri ile bazı kişilik özellikleri çocuğa aktarılmaktadır.¹⁵³ Bireylerin doğuştan getirdikleri kalıtsal özellikleri ebeveynlerinin genlerinden gelir ve onlara da geçmiş nesillerinden aktarılmıştır. Yani, bu özellikler geçmişten kalıtım ile gelmiştir. Bedeni ve ruhi bu niteliklerin bireye ne kadarının geçtiği konusunda kesinlik olmamakla birlikte kalıtım ile geçen niteliklerin mevcut olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁴ Bu kalıtsal özellikler bireyin kişilik gelişimini etkilemektedir.

Bireylerin kişiliklerinde, anne ve babasından gelen kalıtsal genlerin etkisi değişiklik gösterir. Kalıtsal olarak gelen özellikler bireyin potansiyelinin oluşmasında daha çok etkilidir. Ebeveynlerin zekâları, kişilikleri, yetenekleri bireyleri etkiler.¹⁵⁵ Kişiliği etkileyen durumlardan biri olan kalıtsal niteliklerin, kişiliği etkileme düzeyleri bireye göre değişkenlik göstermektedir. Her bireyi kalıtsal özellikler aynı düzeyde etkilemez. Kalıtım zihinsel ve davranış özelliklerinin oluşmasında daha çok etkili iken inanç sistemlerinin oluşumundaki etkisi daha azdır.¹⁵⁶

Kalıtım bireyin kişilik yapısında etkilidir ve temel yapılarından birini oluşturur. Kişilik ile ilgili olan yaklaşımlarda, kişiliğin davranışsal özelliklerinin anlaşılmasındaki rolüne değinilmiştir.¹⁵⁷ Yapılan çalışmalarda, aynı ortamda büyüyen kardeşlerin ve çift yumurta ikizlerinin kişilik benzerliği oranının, tek yumurta ikizlerine göre düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bundan hareketle kişilik gelişimine kalıtımın etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵² Gözütok, “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”, 77.

¹⁵³ Nesrin Gökben Çetin ve Ertan Beceren, “Lider Kişilik: Gandhi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/5 (2017), 113.

¹⁵⁴ Cemal Tosun (ed.), *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler* (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2005), 165.

¹⁵⁵ Özdemir vd. *Kişilik Gelişimi*, 567.

¹⁵⁶ Ekrem Erdoğan (ed.), *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2018), 12.

¹⁵⁷ Hidayet Yurtsever, *Kişilik Özelliklerinin Stres Düzeyine Etkisi ve Stresle Başa Çıkma Yolları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 15.

¹⁵⁸ Çetin ve Beceren, “Lider Kişilik: Gandhi”, 110-132

Psikoloji de kalıtımın davranışlara etkisinden dolayı genetik alanında araştırmalar yapmaktadır.¹⁵⁹ Tüm canlıların kendi türlerine ait olan bazı ortak özellikleri olduğu gibi aralarında farklılıklarda bulunur. İnsanlarında ortak nitelikleri olduğu gibi sadece kendilerine ait olan özellikleri de vardır. Yapılan araştırmalarda, insanların yetenek ve becerilerinin alt ve üst sınırını genlerle aileden aldığı belirtilmiştir. Anne ve babadan alınan bu kalıtsal potansiyeller bireyi etkilemektedir.¹⁶⁰ Kalıtımla bireye geçen nitelikler uygun çevre şartlarında gelişecektir. Çevrenin sağladığı gelişme şartlarının da anlam kazanabilmesi uygun kalıtım özellikleri olduğunda mümkün olacaktır.¹⁶¹

Bireyin fiziki yapısı kişiliğine etki etmektedir.¹⁶² Yapılan çalışmalarda bireylerin bedensel görünüşlerinin, eylemlerini ve şahsiyetlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.¹⁶³ Bireylerin bedensel özelliklerine çevre tarafından verilen aynı tepkiler kişiliği etkileyen bir durumdur. Örneğin, kiloya, boya, saç ve göz rengi gibi konulara çevre tarafından verilen tepkiler değişmektedir. Bu tepkilerin uzun süreli ve aynı tepkiler olması bireylerin kişiliklerinin oluşmasında etkilidir.¹⁶⁴

Bireylerin bedensel yapılarına etki eden en önemli unsur kalıttır. Kalıtım bireyin kısmen de olsa zihinsel ve duygusal niteliklerinin oluşmasında da etkilidir.¹⁶⁵ Kişilerin bedensel farklılıklarının, yürüme biçimlerinin, baskıya dayanma gücü vb. gibi durumlarındaki değişikliğin sebeplerinden biri de kalıttır. Bireylerin bedensel özelliklerinin kalıtımla geldiği ve bedensel özelliklerinde kişiliği etkilediği söylenebilir. Bu bağlamda bedensel özelliklerin ve kalıtımın birbiri ile ilişkili olduğu söylenebilir.

Kişiliğin oluşumunun sadece kalıtsal özelliklere bağlamak doğru bir bakış açısı değildir. Zira bireye hangi özelliklerin kalıtım ile geçtiği tam olarak bilinebilecek bir durum değildir. Bedensel nitelikler olan boy, göz ve saç rengi gibi psikolojik, zihinsel ve duygusal niteliklerde de kalıtımın etkisi söz konusudur. Ancak sonradan elde edilen davranışlarda kalıtımın etkisi azalmaktadır. Yapılan araştırmalarda kalıtımın etkisinden sonra araştırmacılar kişiliği etkileyen diğer unsurları ortaya koymaya çalışmışlardır.¹⁶⁶ Kişiliğin oluşmasına birçok durum etki etmektedir. Bundan dolayı kişiliğin oluşmasını tek bir nedene bağlamak doğru

¹⁵⁹ Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, 212.

¹⁶⁰ Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, 212.

¹⁶¹ Peker, *Din Psikolojisi*, 233.

¹⁶² Peker, “*Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din*”, 102.

¹⁶³ Ayşe Malkoç İstengel, *Okul Rehber Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleri ve İş Stresleri Arasındaki İlişki Düzeyinin İncelenmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 41.

¹⁶⁴ Hazar, “*Kişilik ve İletişim Tipleri*”, 126.

¹⁶⁵ Erdoğan, *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*, 12.

¹⁶⁶ Yurtsever, *Kişilik Özelliklerinin Stres Düzeyine Etkisi ve Stresle Başa Çıkma Yolları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*, 16.

olmayacaktır. Önemli olan bu etkilerin neler olduğunu bilip bireyin yaşamını buna göre düzenlemek için çaba göstermesidir.

2.2. AİLE

Kişiliğin oluşumuna etki eden en önemli çevresel etken ailedir.¹⁶⁷ Aile, topluma yön veren bir kurumdur. Kişi sayısı olarak az olmasına rağmen etkilediği alan olarak büyük bir yer kaplar.¹⁶⁸ Aile, kişiliğin gelişmesindeki en büyük paya sahiptir ve dini duygu, tutum, davranışların ortaya çıkmasında etkili olan kurumdur.¹⁶⁹ İnsan kişilik eğitimini anne babasından alır.¹⁷⁰ İnsanlar aile içinde en önemli ve gerekli bilgi, beceri ve davranışlarını kazanırlar.¹⁷¹

İnsanların içinde iki “ben” vardır. Birinci ben kendi düşünceleri ve kendisini gerçekleştirmesi ile ortaya çıkar. İkinci ben ise aile, yakın çevre ve içinde bulunduğu alt kültürün kişiye ne olması gerektiğine dair söylemleri ile ortaya çıkar. Bireyin ailesi kendi değerlerini çocuğuna aktarmak ister ve bunun için çaba gösterir.¹⁷² Ailenin benimsediği değerleri ve kültürü aktarma isteğinin doğal bir sonucu olarak ise bireylerin karakterlerinde ailenin etkisinin arttığı söylenebilir.

Bireyler doğuştan iyiyi, kötüyü, doğruyu ve yanlış bilerek doğmazlar. Bireyin çevresi, yaşadığı ortam, yaşam şartları, aile ve aldığı eğitim, değer yargılarını şekillendirir. Birey doğruyu ve yanlış kendisi seçmeyi öğrenir. Kişinin doğru seçim yapabilmesi almış olduğu eğitimin kalitesine bağlıdır.¹⁷³ Bu bağlamda eğitimin kalitesinin belirlendiği ilk kurum olan ailenin, bireyin karakterini oluşturmada ana kaynak olarak yer aldığı söylenebilir.

Bireyler anne ve babalarını, doğdukları çevreyi seçme özgürlüğüne sahip olmadıkları için ilk çağlarında aile ve çevresinin vermiş olduğu eğitimi alıp ona göre şekillenmek durumunda kalmaktadırlar.¹⁷⁴ İnsan yaratılışı gereği iyilik ve kötülüğe eşit durmaktadır. Kişinin yaşam içerisinde göstermiş olduğu tutum ve davranışları, eğitim ile kazandığı davranışlar ile birlikte sahip olduğu yetenekleri ya geliştirir ya da yok eder. Bireyin

¹⁶⁷ Kara, “Kur’an’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 14.

¹⁶⁸ Ali Bayer, “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2013), 124.

¹⁶⁹ Mücadele Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 48.

¹⁷⁰ Güneş, “Çocuklarda Kişilik ve Karakter Eğitiminde Dizilerin Rolü”, 84.

¹⁷¹ Nihat Erdoğan (ed.), *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı* (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2018), 379.

¹⁷² Akif Pamuk, “Karakter Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi”, *Hacettepe Üniversitesi 1.Ulusal İlköğretim Kongresi* (Ankara, 2007), 4.

¹⁷³ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1441.

¹⁷⁴ Muammer İpek, “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu”, *Ekev Akademi Dergisi*, 17/57 (Güz 2013), 444.

yaratılışından gelen eğitim ile şekillenebilme özelliğinin farkında olunarak doğru yönde gelişme sağlanması önemlidir.¹⁷⁵

Aile, toplumun en temel kurumu olduğu için temelleri sağlam atılmış aileler, bireylerin kişiliğinin doğru şekillenmesinde etkilidir. Bu ailelerin bir araya gelmesi ile toplum oluşur. Bu toplumların sağlıklı olması ailelerin sağlıklı olmasına bağlıdır.¹⁷⁶ Bu bağlamda birey, aile ve toplumun birbiri ile sıkı bir ilişki içerisinde olduğu söylenebilir.

Kişilerin aile hayatı, aynı zamanda ilk ders verilen okulu temsil eder.¹⁷⁷ Bireyler toplumsal hayatlarındaki ilk ve en temel öğrenmelerini ailede kazanır. Bu temel öğrenmeler bireylerin beyinlerine ve davranışlarına kuvvetli bir şekilde yerleştiği için ilerleyen süreçlerde bu bilgileri zihinlerinden atmaları kolay olmaz.¹⁷⁸ Kişilik kuramlarının öncü isimlerinden Freud ve Adler din ve ahlak eğitiminde bireylerin kritik yaşının ilk beş sene olduğunu söylemektedirler. Freud ve Adler bireyin kazanması istenen tutumların beş yaşına kadar verilmesi gerektiğini vurgularlar.

Anne ve babanın çocuğa vereceği dini-ahlaki eğitimin önemi yapılan araştırmalarda ortaya konmuştur. Bunun yanında anne ve babanın çocuğa doğru örnek olabilmesi için güzel davranışlar sergilemeleri önemlidir. Ailenin çocuğun tüm hayatını etkileyecek olan karakterini kazanmasında önemli etkisi vardır.¹⁷⁹ Bu bağlamda kişiliğin erken yaşlarda oluştuğu ve ailenin etkisinin çok fazla olduğu söylenebilir. Aile, yaşamlarına yeni girmiş bireyin sosyal yaşama uyum sağlaması için bireye yardımcı olur. Duygusal- ruhsal gelişimi ve çevreye adaptasyonunu sağlamak için çabalar. Ailelerin bireyin tüm boyutları ile gelişim sağlayıp sağlıklı bir birey olması için tüm ihtiyaçlarını yerinde ve yeteri miktarda karşılaması gerekir.¹⁸⁰

Bireyler anne ve babalarının göstermiş oldukları tutum ve davranışları doğal bir süreç içerisinde öğrenir ve model alır. Bireylerin ahlaki, politik, dini ve benzeri farklı duygu ve düşüncelerinin oluşmasında en büyük paya sahip olan aile, bireyin kişiliğini inşa ettiği bir eğitim ve öğretim kurumudur. Anne ve babanın kişiliği, içinde yaşanılan toplumun da

¹⁷⁵ İbrahim Kaplan, “Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/2 (2017), 74.

¹⁷⁶ Öz, “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”, 305.

¹⁷⁷ Şakir Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21/2 (Aralık 2017), 1041.

¹⁷⁸ Davut Keskin, *Geleneksel Aileden Modern Aileye Geçiş Sürecinde Ailede Din Eğitimi Anlayışındaki Değişim* (Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 47.

¹⁷⁹ Yusuf Bahri Gündoğdu ve Yahya Turan, “Kişilik Gelişimindeki Kritik Dönemlerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirmesi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Mart 2018), 238.

¹⁸⁰ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 242.

kişiliğinin dışa vurumu olduğu için bireye kazandırılan kişilik yapısı da toplumsal olarak istenen kişilik yapısının temel özellikleridir.¹⁸¹

Bireyin kişiliğine, ailenin çocuk yetiştirme tutumunun önemli bir etkisi vardır.¹⁸² Aile bütünlüğünü sağlamak için aile fertlerinin ortak bir davranış dili kullanıyor olması önemlidir.¹⁸³ Ailede çocuklara ahlaki eğitim vermek isteyen ebeveynler tutarlı davranışlar gösterdiklerinde başarıya ulaşacaktır. Bireylerin yetiştirilmesinde aile rol modelidir. Bireyde oluşturulmak istenen tutum ve davranışlar aile tarafından yerine getirildiğinde bir anlam ifade edecektir.

Karakterli bireylerin meydana gelmesinde insanların içinde yaşadığı toplum, toplumsal değerler ve ahlaki ölçütler önemli bir yer kaplamaktadır. Bireyler karakterlerini doğuştan getirmeyip sonradan kazandığı için toplumun değer yargıları kişinin karakterlerini oluşturmada önemli bir mihenk taşı oluşturmaktadır. Bireylerin karakter oluşumu öncelikle kendini tanıması ile ortaya çıkmaya başlar. Kendini tanımaya başlayan bireyler aile ve okulla karakterini inşa etmeye devam eder.¹⁸⁴ Bireyin yaş alması ile birlikte sosyal çevresinin genişlemesi etkilendiği kişilerin de değişmesi anlamına gelir. Ailenin etkisi azalırken, arkadaş çevresi, okul, öğretmen, kültür ve sosyal yapı gibi diğer değişkenlerin etkisi artmaya başlamaktadır.¹⁸⁵

Ailede başlayan değer oluşma süreci yaşam boyunca devam eder. Temel değerleri oluşturma süreci öncelikle ailenin görevidir daha sonra eğitimcilerle devam eder. Bireyde oluşan olumsuz değeri olumlu ile değiştirmek, yeni bir değeri oluşturmaktan daha zordur.¹⁸⁶ Bireyin kendisinde oluşturmuş olduğu değer zaman geçtikçe alışkanlık haline geldiğinden dolayı vazgeçmesi de güçleşmektedir.

2.3. ÖĞRETMEN VE OKUL

Ailede karakter eğitiminin temelleri atılır. Daha sonra birey eğitim almaya başlar. Bireyin okulda tanıştığı ilk kişiler öğretmenleridir. Karakter eğitiminde öğretmenlere büyük sorumluluklar düşer.¹⁸⁷ Güzel ahlak her kişi ve meslekte önemli bir yere sahiptir. Bireylerle iletişimin esas olduğu öğretmenlik mesleğinde ise davranışlar daha kritik bir öneme sahiptir. Öğretmenin ahlakı, kendisi ile etkileşim içinde bulunduğu bireyleri ve grupları da derinden

¹⁸¹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 243.

¹⁸² Özdemir vd., *“Kişilik Gelişimi”*, 568.

¹⁸³ Güneş, *“Çocuklarda Kişilik ve Karakter Eğitiminde Dizilerin Rolü”*, 84.

¹⁸⁴ Öz, *“Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”*, 312.

¹⁸⁵ Özdemir vd., *“Kişilik Gelişimi”*, 568.

¹⁸⁶ Gündoğdu vd., *“Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”*, 19.

¹⁸⁷ Karatay, *“Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”*, 1442.

etkilemektedir. Güzel ahlak bireylere Allah katındaki kulluk bilincinin farkında olmasını sağlarken kendi iç huzurunu da sağlar. Aynı zamanda toplum içerisindeki durumunu da güzelleştirir.¹⁸⁸ Bu bağlamda, rol model olma noktasında bireyler için göz önünde olan öğretmenlerin ahlakı çok önemli bir yere sahiptir.

Eğitimin amaçlarından biri de doğru karaktere sahip bireyler yetiştirmektir. Eğitim ile karakter geliştirme arasında güçlü bir ilişki vardır.¹⁸⁹ Görev yapılan eğitim kademesine göre ilkökul ve ortaokul öğretmenleri karakter eğitimi üzerinde en etkili değişkenin aile olduğu kanaatindedirler. İlkokul öğretmenleri ikinci sıraya okulu sonra akranı alırken ortaokul kademesinde görev yapan öğretmenler ise ikinci sıraya akranı sonra okulu koymuşlardır.¹⁹⁰

Eğitim felsefesi alanında önemli çalışmalara imza atan Muhammed İkbal, bireyin fiziksel çevresinin tamamlayıcısı olan okul ve öğretmenlerin önemi üzerinde de durmuştur. Şahsiyet gelişimi ve yönünü belirlemede okulu en önemli kurumlardan biri olarak görmüştür. Bu bağlamda şu sözleri söylemiştir: “Nedir öğretmen? Ruhların mimarı! Eğer bahçenin bir ışık seliyle dolmasını istiyorsan, güneşin ışıkları önüne duvar örme!”. Öğretmenin rol model davranışlarla öğrencilerine doğru rehberlik yapmasının önemini vurgulayan İkbal, konunun önemine dikkat çekmiştir.¹⁹¹ Muhammed İkbal, öğretmenlerin bireylerin ruhlarına hitap etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öğretmenlerin bireylere rehber olup ışık vermesi için uygun koşulların sağlanması gerektiğini söylemiştir.

İslam dünyasının en önemli filozoflarından biri olan Kınalızâde, öğrencilerin birer huy taklitçisi olduğunu söyleyerek öğretmenlerin bireyler üzerindeki etkisini bir kez daha gözler önüne sermiştir.¹⁹² Bu bağlamda öğretmenlerin görev ve sorumluluklarına daha fazla dikkat etmesi gerekir. Zira göstermiş olduğu davranışlar yalnızca kendilerini değil onları model alan öğrencilerini de etkilemektedir. Kişilerin söylediklerinin anlamlı hale gelmesi için söylediklerini davranış olarak göstermeleri önem taşır. Söyledikleri ve davranışlarıyla tutarlılık gösteren bireyler karakterlerini sağlam zemine oturtmuşlardır. Tutarlı davranış gösteren bireylerin karşısındaki kişiyi etkilemesi daha kolay olacaktır.¹⁹³ Öğretmenlerin de söz ve davranışlarında tutarlı olması öğrencilere söylemiş olduğu cümlelerin önemini artırır. Kuru bir sözden ibaret ve davranış olarak gösterilmeyen tebliğler bireylerde pek de bir anlam ifade etmez.

¹⁸⁸ Erdoğan, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İslam Ahlakı*, 386.

¹⁸⁹ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 204.

¹⁹⁰ Gündoğdu vd., “Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”, 41.

¹⁹¹ Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1965.

¹⁹² Erdoğan, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İslam Ahlakı*, 388.

¹⁹³ Abay, *Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 253.

Geçmişten günümüze kadar eğitimin en önemli amaçlarından biri hiç şüphesiz iyi karaktere sahip kişiler yetiştirmektir. Eğitim ile karakter geliştirme arasındaki sıkı ilişki eğitimin uygulayıcısı olan öğretmenlere de ağır ve zor bir görev yüklemektedir.¹⁹⁴ Öncelikle kendini geliştirmek için çaba göstermesi gereken öğretmenin, öğrencilere rol model olduğunu unutmadan hareket etmesi gerekir. Bilgilerin gerçekliğinin anlaşılması ve yaşama geçirebilmesi için bu bilgileri teorikten pratiğe döken örneklerle ihtiyaç vardır.¹⁹⁵ Bu örnek bazen anne baba bazen öğretmen olur. Ancak söz ve uygulamada bu kişilerin tutarlılık göstermesi önemlidir. Buradan hareketle verilen eğitimin amacının, kişilik sahibi, yapması gerekenleri bilen, duygu, düşünce ve yaratıcılığı önemseyen bireyler yetiştirmek olduğu çıkarılmaktadır. Kişilik sahibi olan insanlar, öncelikle kendini anlayabilen daha sonra ise çevresini anlayarak onlara fayda sağlayabilirler.¹⁹⁶

Rol model olan öğretmenlere karakter eğitiminde önemli görevler düşmektedir. Öğretmenin karakter özellikleri ve sahip olduğu değerler, onun davranışlarına yansır. Bu davranışlardan aynı ortamı paylaştığı öğrenciler olumlu veya olumsuz olarak etkilenmektedir. Dünyanın en kusursuz müfredat programı da hazırlansa bunu hayata geçirecek olan öğretmenin kendine ve mesleğine olan saygısı oranında o eğitim başarıya ulaşacaktır.¹⁹⁷

Öğretmenlerin karakter eğitiminde kullandıkları yöntem ve teknikleri çeşitlendirmesi, yaparak yaşayarak öğrenme olanaklarını sağlaması ve bireyin ailesinin de bilinçlendirilmesi gerekir.¹⁹⁸ Bu bağlamda öğretmenin mesleğini hakkıyla yapmaya çalışması önem arz eder. Öğretmenliğe sadece meslek olarak bakanlar “sadece öğretmenlik” yaparlar. Önemli olan bunun ötesine geçip “öğretmen olmak” tır. Öğretmenin, belirlenmiş görevlerin ötesine geçerek yaşayarak, hissederek, kendini adayarak öğrencisiyle bütünleşmesi gerekir. Öğretmen ve öğrenci arasında samimi bir bağ olması önemlidir. Öğretmenin karşısındaki bireyle konuşurken onun yıllar sonra aile kurmuş, meslek sahibi, sorumlulukları olan bir insan olacağını fark etmesi gerekir.¹⁹⁹

Öğretmenliğe sadece meslek gözüyle bakanlar çocukların karakteri üzerinde bıraktıkları olumsuz etkileri göremezler veya umursamazlar. Her insan önce kendi öğretmendir. Öğretmenlik mesleğini icra eden kişilerin öncelikle kendi öğretmenleri²⁰⁰ olarak kendilerini gerçekleştirmesi gerekir. Kendini gerçekleştirememiş ve bunun için bir çabası

¹⁹⁴ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1440.

¹⁹⁵ Öz, “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”, 316.

¹⁹⁶ Ceylan, “Necmettin Tozlu’nun İnsan ve Eğitime Bakışı”, 252.

¹⁹⁷ Erdoğan, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı*, 379.

¹⁹⁸ Gündoğdu vd., “Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”, 18.

¹⁹⁹ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 209.

²⁰⁰ Erdoğan, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı*, 395.

olmayan kişiler öğretmenliği sadece meslek olarak görür. Meslek algısından öteye geçememiş öğretmenlik ise sözde kalan iyi insan olma hayalinden başka bir şey değildir. İyi şeylerin olması isteniyor ise teoriden pratiğe geçilmesi önemlidir.

Bireylerin bütüncül bir şekilde eğitilmesi için öğretmenin bireyleri fiziki, zihinsel ve ahlaki yönleri ile düşünüp buna göre eğitmesi gerekir. Bunun gerçekleşmesi için ise bireyin tanınması, özelliklerinin ve bulunduğu şartlarının göz önüne alınarak eğitim şartlarının düzenlenmesi gereklidir.²⁰¹ Eğitimcilerin, sadece anlatabildiklerine odaklanmadan, anlatılanlardan karşıdaki kişilerin ne kadarını anladığını fark ederek hareket etmesi önemlidir. Çünkü anlatılanları dinleyip anlayabilenler ancak yaşamlarında bir değişikliğe gidebilirler.²⁰² Bunlardan hareketle, öğretmenlerin, bireylerin kişilikleri üzerinde davranış değişikliğine gidip olumlu yönde değişim gösterebilmeleri için bilgi verirken karşıdaki kişinin durumunu göz önünde bulundurması gerektiği anlaşılmaktadır. Verilen bilgilerin içtenlikle ve samimi bir şekilde öğretilmesi gerekir. Sevgiyle verilmeye çalışılan eğitimin bir parçası da sevginin öğretilmesidir.²⁰³ Sevgi ise, teorik bir bilgi gibi öğretilemez. “Namaz farzdır.” gibi bir bilgi vermek ile sevginin anlatılması aynı değildir. Sevgiyi anlatılırken davranışlara yansıtmak gerekir. Samimiyet gösteriş için olmayacaktır muhakkak ki karşıdaki kişi bunu hisseder.

Bireyler, okula başladıklarında yaşamları süresince ihtiyaç duyacakları birçok bilgiyi elde etme fırsatı bulurlar. Bununla birlikte okulda, içinde bulundukları sosyal yaşama uyum sağlayacak iletişim becerilerini de geliştirirler.²⁰⁴ Bireyler okulla birlikte artık sosyalleşmeye başlar, farklı kişilerle tanışır. Bireylere planlı eğitim ve etkinliklerle toplumun değerleri aktarılır. Okuldaki etkin kişi olan öğretmenler değer aktarımında da rol oynar.²⁰⁵ Okulun sadece öğretim yuvası değil eğitim verilen yegâne yerdir. Okula yalnızca öğretim merkezli bakıldığında değerler noktasında problemler ortaya çıkmaktadır.

Okullarda yapılan karakter eğitimine yönelik çalışmaların tek yönlü olarak yürütülmemesi önem arz eder. Okulda çocukların temel değerleri anlaması, benimsemesi ve hayatlarına geçirebilmesinin yolunun açılması gerekir. Teorik olarak verilen eğitim pratik hayata yansımadağı ve içselleştirilmediğı sürece anlam ifade etmez. Kâğıt üzerinde kalan bir değer anlamı olmaz. Karakter eğitiminde amaç, kişilerin iyi olanı tanımlarına, istemelerine ve davranışlarında yansıtmaına katkı sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için derslerin

²⁰¹ Erdoğan, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İİş Ahlakı*, 390.

²⁰² Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 197.

²⁰³ Mustafa Önder, “Din Eğitiminde Başarı İçin Dikkate Alınması Gereken Bir Unsur Olarak İnsan Onuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 13/29 (Haziran 2015), 520.

²⁰⁴ Arife Çetin, *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 35.

²⁰⁵ Karatay, “*Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı*”, 1442.

içeriğin buna göre düzenlenmesi önem taşır. İçeriğin hem toplumsal açıdan istenilen davranışlara hem de bireylerin ilgisini çeken bilgi ve becerileri tasarım ve problemlere göre düzenlenmesi gerekir.²⁰⁶ Öğretimde kalıcılığın artırılması için teknoloji ve materyallerin verimli ve doğru kullanması gerekir. Bu materyaller, öğrenmeyi basitleştirmesi, daha anlamlı hale getirmesi ve muhatabı aktifleştirmesi açısından önem arz eder.²⁰⁷ Bundan dolayı okullarda verilen eğitimin, bireylerin kişilik bütünlüğüne etkisi göz ardı edilmeden kalıcı ve verimli bir şekilde sürdürmek için farklı yöntemlerin kullanımı önemlidir.

Okullardaki eğitim programlarında karakter eğitimi ayrı bir program olarak değil bütün ders programlarının içine yerleştirilmiş olarak bulunur. Bu şekli ile karakter eğitimi, okul hayatının bir parçası haline gelir. Sınıf, olumlu karakter değerlerinin öğrenildiği yerdir.²⁰⁸ Bu bağlamda karakter eğitimi verilirken daha örtük bir program çerçevesinde bireylerde davranış değişikliği oluştuğuna ulaşılmaktadır. Okulda verilecek olan eğitimin, karakter eğitiminin amaçlarına göre programlanmış olması gerekir. Yapılan programın iyi işleyebilmesi için sadece iyi öğretmenlere sahip olmak yetmez. Yaşanılan zamanın ihtiyaçlarına uyum sağlayabilecek nitelikte bir programa ihtiyaç vardır. Bu programın olumsuz davranışları ortadan kaldırarak bunun yerine olumlu ve doğru davranışlar getirmesi önem taşır.²⁰⁹

Eğitim sisteminin bir yönünü zihinsel olarak kişiyi geliştiren öğretim oluştururken bir yönünü de teorikten pratiğe geçirmeyi ifade eden eğitim oluşturmaktadır. İslam dininin hedeflediği ilk önce bilgi sahibi olma yani öğretimin gerçekleşmesi daha sonra ise uygulamaya geçirmek olan eğitimin gerçekleşmesidir.²¹⁰ Öğrenim yaşamının başlama çağına gelen bireylerin doğru ahlaki kararlar ve davranışlar göstermesine destek olacak değerler ve becerilere sahip olmasını eğitim temel hedef olarak görmektedir.²¹¹ Eğitimciler, bu temel hedefler çerçevesinde hareket ederek bireylerin davranış değişikliğine gitmesini sağlamaya çalışmaktadır. Genel olarak temel amaçları aynı olan aile, okul ve toplumun iş birliği içerisinde olmaları gerekir. Aile, toplum ve okul temel insani değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek ister. Toplumun eğitilmesinde önemli bir yere sahip olan okullar da akademik

²⁰⁶ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1443.

²⁰⁷ Ömer Demir - Fatma Cesur, “Dkab ve İhl Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Derslerinde Kullandıkları Öğretim Teknolojileri- Materyaller ve Konuya İlişkin Görüşleri”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/10 (Aralık 2019), 65.

²⁰⁸ Halil Ekşi, “Temel İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/1 (Ocak 2003), 81.

²⁰⁹ Gözütok, “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”, 77.

²¹⁰ Hamza Aktaş, “İslam’da Çevre Bilinci ve Eğitimi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/8 (Yaz 2014), 160.

²¹¹ Pamuk, “Karakter Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi”, 2.

başarılı ve temel değerleri benimsemiş bireyler yetiştirmek olarak hedeflerini ortaya koyarlar.²¹²

Okullar, bilgi verme yönü ağır basan kurumlardır. Bilginin yaşamda kullanılabilmesi için davranış haline gelmesi, bilgiyi alan kişinin ahlaklı olması, bilginin duygularla bütünleşmesi gerekir. Ailede ve çevrede temelleri atılmamış olan karakter eğitiminde okulun verdiği bilgiler eğreti kalır. Birey okulda aldığı bilgileri ezberlese de yaşamına geçiremeyecektir.²¹³ Yaşama geçirilemeyen ve sadece teorikte kalan ahlak eğitimi ise bilgi yükü olmaktan başka bir şey olmayacaktır. Allah Kur'an-ı Kerim'de, yükümlü tutulup hakkını vermeyenlerin durumunu koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzetmiştir.²¹⁴ Bilgiler davranışlara yansımıyorsa sorunun kaynağına inip çözüm yolları üretmek gerekir.

Bireyin, davranışlarının sonucunu anlaması ile eğitim arasında doğrudan bir ilişki vardır. Eğitim ile bireyin kendinin farkında olması sağlanır ve kabiliyetlerini görme imkânı sunulur, sosyal hayattaki yerini de kavraması için farkındalık oluşturulmaya çalışılır.²¹⁵ İnsana iç dünyasında tutarlı ve iyi bir insan olmayı da öğretmek şarttır. Bu öğretilenememişse alışık olduğu ortamın dışına çıktığında yahut içinde bulunduğu şartlar değiştiğinde çok olumsuz tavırlara girebilir. Huysuz, bunalımlı ve kötümser bir insan olabileceği gibi saldırgan ve zararlı bir insan haline de gelebilir. Bu nedenle kişiye düşünce ve davranışlarında tutarlı ve bütünlük içinde olmasını öğretmek gerekir. İç dünyasında tutarlı olmayan insan kendi ortamından dışarı çıktığında veya içinde bulunduğu şartlar değiştiğinde istenmeyen tavırlara bürünebilir.²¹⁶

Eğitimin en temel hedefi bireylerin değer sahibi olarak yetiştirilmesidir. Eğitim bireyi tüm yönleri ile doğruya ulaştırmak ister. Eğitim öncelikle insanın kendisini tanımasını, daha sonra kendi dışındaki varlıkları tanıyarak ve kabul ederek yaşamını anlamlı hale getirmesini amaçlar. Eğitim bu amaçların kişinin hayatında somutlaşmasını ve beceri haline gelmesini istemektedir.²¹⁷ Okul bireyleri yaşama hazırlar. Bireyin yaşamını önemsemesi ve yaşamın bir oyun olmadığının farkına varması için çalışmalar yapılması gerekir.²¹⁸ Felsefe alanında birçok çalışmalara imza atmış olan Aristoteles'in de dediği gibi "İnsan doğal olarak bilmek ister." Bu

²¹² Ekşi, "Temel İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları", 79.

²¹³ Öz, "Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü", 206.

²¹⁴ el-Cuma 62/5

²¹⁵ Halis Ayhan, "Sosyal Bütünlük Açısından Din Eğitimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1986), 26.

²¹⁶ Ayhan, "Sosyal Bütünlük Açısından Din Eğitimi", 26.

²¹⁷ Demir, "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme", 81.

²¹⁸ Hasan Hüseyin Bircan, "Eğitim Kuramlarında ve Uygulamalarında Karşılaşılan Bazı Çatışkı ve Çelişkiler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41 (2019), 34.

doğallığı körelten her eğitim ve öğretim tutumu, muhatabın yeteneklerini açığa çıkarmadığı gibi amaçlanan tutum ve davranışların da gelişimini sağlamaz.²¹⁹

Eğitim, öğreten ve öğretilen bir bütündür. Aynı şekilde kültür, bilgi, deneyimi de içine alan sürekli etkileşim halinde olunan bir süreçtir.²²⁰ Bilgilerin yaşama geçirilmesi ancak bilginin kullanımı ile olur. Bu kullanımın gerçekleşmesi için ise yapılan uygulamalar çok önemlidir.²²¹ Muhatabın davranışlarında kalıcı bir değişikliğin sağlanması isteniyorsa yaparak yaşayarak öğretimin önemsenmesi gerekir.²²² Okul muhatabın yaşamına yol gösterdiği ve davranışlarına etki ettiği sürece bir anlam ifade eder.²²³

Okulun, bireyin ailesini de bu eğitimin bir parçası olarak görmesi ve buna göre hareket etmesi önem taşır.²²⁴ Aynı zamanda okul ve öğretmenin aile ile iş birliği içinde dayanışma ve yardımlaşma göstererek bireylerin yaşamlarında olumlu sonuçlar elde etmek için çaba göstermesi gerekir. Öğretmen ve okul birbirinden etkilenen ve beraber çalışması gereken iki kurumdur. Karakter, bireyin kişiliğine giydirilen bir elbise gibidir. Karakterin iyi olması için verilen eğitimin kaliteli olması gerektiği böylece daha iyi anlaşılabilir. İyi eğitilmeyen kişiler ilerleyen süreçte topluma karıştığı için toplum her türlü onların olumsuz davranışlara katlanmak zorunda kalacaktır.²²⁵ Karakter eğitiminin temellerinin sağlam atılması kişinin tüm yaşamını etkilemesi açısından önem kazanmaktadır.

Ailelerin ve toplumun diğer üyelerinin, okulun bireyin yaşadığı evlerin yerini almasını beklemeleri doğru değildir. Okuldaki karakter eğitiminden daha önemli bir yere sahip olan aile bireyler üzerinde daha baskın bir etki bırakır. Önemli filozoflardan olan ve bulundukları çağa damga vuran Delattre ve Russel (1993), ailelerin çocukları etkileme düzeyine ve taklide vurgu yapmışlar, karakter eğitiminde ilk rolün ailelere ait olduğunu belirtmişlerdir. Ailenin ardından en önemli role sahip olan kurum ise okuldur.²²⁶ Eğitim ve öğretim kurumlarında uygulanan karakter eğitiminin başarıya ulaşması için, ailenin, okul yönetiminin, toplumdaki yöneticilerin de bu programa katılması gerekir.²²⁷ Bu bağlamda okulun etkisinin ailenin temellerini atmış olduğu kişilikler üzerine kurulduğu söylenebilir. Bundan dolayı aile eğitimi almamış ve olumsuz yönde eğitim almış bireylerin okul ile hemen değişmesi beklenen bir

²¹⁹ Bircan, “Eğitim Kuramlarında ve Uygulamalarında Karşılaşılan Bazı Çatışki ve Çelişkiler”, 34.

²²⁰ Bircan, “Eğitim Kuramlarında ve Uygulamalarında Karşılaşılan Bazı Çatışki ve Çelişkiler”, 33.

²²¹ Ömer Demir, “İmam Hatip Liselerinde Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi Öğretimi ve Mesleki Uygulamalar”, *Ekev Akademi Dergisi*, 17/57 (Güz 2013), 505.

²²² Ömer Demir, “İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dini Hitabet Yeterlikleri DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri ile İlgili Görüşleri”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/9 (Haziran 2019), 113.

²²³ Ömer Demir, “Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19/62 (Bahar 2015), 139.

²²⁴ Erdoğan, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı*, 390.

²²⁵ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1444.

²²⁶ Gündoğdu vd. “Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”, 20.

²²⁷ Pamuk, “Karakter Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi”, 5.

durum değildir. Okulun öncelikli yapması gereken bu olumsuz davranışları ortadan kaldırarak daha sonra ise olumlu davranışlar ortaya koyması için bireyi yetiştirmektir.

Bireylerin dini karakterlerinin oluşmasında, okul eğitimi ile almış olduğu dini bilgilerin etki etmesi için sosyal çevre ve ailenin bunları pekiştirmesi gerekir. Aile ve sosyal çevre tarafından pekiştirilmeyen bu bilgilerin kişinin yaşamına geçmesi yani davranışlarına yansımaları zorlaşmaktadır.²²⁸ Buradan hareketle bireylerin kişiliklerini oluştururken aile ve okulun yanında çevrenin etkisinin de göz önüne alınması gerektiği söylenebilir.

2.4. ÇEVRE

İnsanlar toplum içerisinde yaşayan varlıklar olduklarından dolayı öğrenmeleri de ancak toplumla etkileşim ve iletişim halinde olduklarında gerçekleşecektir.²²⁹ Sosyal bir varlık olan insan, çevre ile iletişim halindedir. Bireyin hayatını sürdürdüğünü çevrenin, kişiliğini oluşturmada büyük bir etkisi vardır. Çevre, bireyin yeni bir dünya görüşü elde etmesine ve yaşamını yönlendirmesine etki eder. Bireyin fiziksel ve sosyal çevresini tanımada ve anlamlandırmasında dinin önemli bir yeri vardır. Bundan dolayı bireyin çevresi ile iletişimini inandığı dinden ayrı düşünmek olası bir durum değildir.²³⁰ Kişinin inancı ile çevresi arasındaki ilişki ele alınıp bir bütünlük içerisinde düşünüldüğünde doğru bir bakış açısı yakalanmış olacaktır. Bireylerin hem fiziksel hem sosyal hem de kültürel yönlerden kendilerini kuşatmış olan çevre ile daima etkileşim içerisinde olduğu bilinerek ele alınması gerekir. Bireyler çevrelerinden etkilendikleri gibi aynı zamanda çevrelerini de etkilerler.

Bireylerin çevresindeki insanları, kendi yaratılışlarının farkında olarak ve olumsuz davranışların etkisi altında kalmadan, iyiye yönlendirmeleri gerekir.²³¹ İnsanın fıtratı, nehirde suyun aktığı bir yatağının olması gibidir. Bu suyun akmasına dıştan bir güç gelmediği sürece yatağında akıp hedefine ulaşırsa fıtratına müdahale edilmeyen bireylerde hak din olan İslam'a akacaktır.²³²

18. yüzyılın en önemli siyaset teorisyenlerinden biri olan Jean Jacques Rousseau "Emile" adlı eserinde “Her şey aslında iyi olarak doğar, sonra insanların elinde bozulur. İnsan kalbinde, doğuştan gelen hiçbir ahlâksızlık yoktur.” diyerek insanın davranışlarına etki eden

²²⁸ Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (ed.), *Din Sosyolojisi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 377.

²²⁹ Zafer İlbars, “Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 31/1-2 (1987), 209.

²³⁰ Mehmet Bayyigit, “Çevre Problematiği ve Din”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/17 (2002), 40.

²³¹ Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 10/1 (2001), 141.

²³² Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 81.

her şeyin önemini vurgulamıştır.²³³ Bu yeri geldiğinde aile yeri geldiğinde öğretmen veya çevre olabilir. Burada vurgulanmak istenen ise insanın fitraten yaratılışına etki eden her şeyin bireylerin davranışlarını olumlu veya olumsuz olarak etkilediğidir. Bireylerin gerçek bir inanca sahip olduğu bilişsel, psikolojik ve ahlaki olarak kendi içerisinde tutarlı ve itidalli olmasından anlaşılır. Bu durum bireyin doğru ve bütünleşmiş bir kişilik oluşmasına da zemin hazırlamaktadır.²³⁴

Din, toplumsal bütünleşmesinin sağlanmasında önemli bir yere sahiptir.²³⁵ Bireylerin kişiliğini oluşturmada din rehberlik görevi görür. Din bireyin manevi ve ruhi yönünü geliştirerek sabrının artmasını sağlar. Belli bir dini inanışın hâkim olduğu bir toplumda dünyaya gelen bireyler, dini değerlerini oluştururken içerisinde bulunduğu toplum ile uyum sağlayan ilkeler geliştirebilirler.²³⁶

İnsanlar toplum içerisinde yaşayan sosyal varlıklardır. Çevresi ile etkileşimi ile birlikte pozitif ve negatif değerleri yaşamına geçirirken ona rehber olacak olan inancıdır. Bu dini inanç bireyden bu değerleri eleştirel bir bakış açısı ile düşünmesini ve aklını doğru kullanmasını isteyecektir. Birey akıl süzgecinden geçirmeden yaşamına bu değerleri alırsa olumsuz durumlarla karşılaşabilir.²³⁷ Bireylerin dini tercihlerine çevresindekilerin etkisi de vardır. Bireyler çevrelerindeki insanlarla benzer veya aynı inanca mensup olabilir. Kişilerin, bilinen durumları seçmesi bilinmeyenlere göre daha olağandır. Benzerlikler, kişilerin seçimlerinde daha etkilidir. Ancak, farklılıklardaki fazlalık ve kuvvet fazla ise insanlar bunun da etkisinde kalabilirler.²³⁸ Kur'an'ı Kerim'de çevre hususu geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Çevre, içsel-sosyal-maddi çevre kavramları ile bağlantısı doğrultusunda Kur'an'da açıklanmaktadır.²³⁹

Bireyler ailesi, ilk yıllarını geçirdiği mahalle, toplum ve çevresi; geçmişte ve şu anda yaşadıkları, gelecek için planları; bilişsel, duyuşsal, psiko-motor gelişimi ve değişimi; beceri ve kabiliyetleri ile bir bütün olarak ele alındığında doğru tanınacaktır. Bireylerin şahsiyetleri bütünlük içerisinde ele alındığında anlam kazanır. Bu duruma şöyle bir benzetme yapılabilir. Kişilik hamur olarak düşünüldüğünde aile ve çevre bu hamurun temelini yani mayasını ifade

²³³ Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, 141.

²³⁴ İsa Ceylan, “Kişilik Gelişimi ve Din İlişkisi”, *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2019), 52.

²³⁵ Abdurrahman Güneş, “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkisi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/1 (2014), 159.

²³⁶ Ceylan, “Kişilik Gelişimi ve Din İlişkisi”, 52.

²³⁷ Şule Taşkıran Kala, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri*, (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 33.

²³⁸ Akyüz ve Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi*, 379.

²³⁹ Aktaş, “İslam'da Çevre Bilinci ve Eğitimi”, 161.

etmektedir.²⁴⁰ Yunus Emre'nin; "Beni bende demen bende değilim. Bir ben vardır bende benden içeri" derken aslında insandaki görülen ve görülmeyen özelliklerin olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü bireyler bazı niteliklerini dışa yansıtırken bazılarını da yansıtmazlar.²⁴¹

Bireyler yaratıldıklarında hem iyiliğe hem de kötülüğe aynı mesafededirler. İnsanlar yaşamlarına masum olarak başlar ve ellerinde sanki beyaz sayfaları vardır.²⁴² Doğuştan gelen özellikler bireyleri birbirinden ayırır. İlerleyen süreçte bakım şekillerinin de değişmesi ile bu farklılıklar azalır veya artar.²⁴³ Bireylerin bakım şekilleri, çevreleri gibi durumlar kalıttan gelen farklılığın artmasına veya azalmasına neden olur. Kişilerin çevreden olumsuz etkilenmeleri durumunda ortaya olumsuz davranışlar çıkmaktadır. Bireylerin kötü davranışlarını ortadan kaldırmak için öncelikli yapması gereken öz eleştiridir. Çünkü ancak bunu yaptıklarında hatalarının farkına varabilirler. İnsanların kendileri hakkında düşünmeleri cesaret isteyen bir durumdur. Özlerinden başlayarak dışarıya doğru bir çabayı gerektirir. Çünkü bu kötü davranışları yalnızca kendilerine zarar vermez, etrafındaki insanlara da zarar verir. Bu davranışlar bireyler de kalıcı hale geldikçe vermiş olduğu zarar da artacaktır. İnsanların kendi benliklerine vermiş olduğu zararların farkına vararak bunları düzeltme yoluna gitmesi gerekir.²⁴⁴

Çevre sözcüğünün mahiyetini fiziksel ve toplumsal çevre oluşturmaktadır. Fiziksel çevre, bireylerin içinde hayatlarını sürdürdüğü ortamdır. Toplumsal çevre ise açıklanan fiziksel çevre içerisinde olan bireylerin ekonomik, sosyal, siyasal kurallar içerisinde oluşturdukları ilişkilerin bütünüdür.²⁴⁵ Çevre, insanların ve tüm varlıkların üzerinde dolaylı ve dolaysız olarak bir etkiye neden olmaktadır. Bireylerin etkilenmiş oldukları fiziksel ve toplumsal çevre birbirleri ile etkileşim içerisinde. Birbirleri ile bir bütünlük içerisinde ele alınmaları anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.²⁴⁶ Kişiliğin oluşmasına etki eden birçok durum mevcuttur. Bunlar kişinin yaşadığı toplum ve kültürden öğrendikleri, model aldığı kişilerin özellikleri, çevresinde benimsenen değerler, din ve değer anlayışı, etkileşim içerisinde bulunduğu insanlar olarak sayılabilir. Buradan hareketle bireylerin birbirinden

²⁴⁰ Taşkıran Kala, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri*, 26.

²⁴¹ Ceylan, "Kişilik Gelişimi ve Din İlişkisi", 54.

²⁴² Osman Bilen, "Mevlânâ ve Ahlaki Kişilik", *Mevlânâ ve İnsan*, ed. Mehmet Şeker vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 57.

²⁴³ İlbars, "Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler", 203.

²⁴⁴ Bilen, "Mevlânâ ve Ahlaki Kişilik", 58-59.

²⁴⁵ Şeyma Yücel Orhan, *İslam'da Çevrenin Değeri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 6.

²⁴⁶ Bayyigit, "Çevre Problematigi ve Din", 40.

farklı olmasını sağlayan durumların kültürel ve toplumsal çevrenin farklı olmasından kaynaklandığı söylenebilir.²⁴⁷

2.4.1. Kültürel Çevre

Bireylerin beraber yaşamalarının sonucu oluşan kültürlerinin bireyin kişiliğini oluşturmasında önemli bir yeri vardır. Latince kökü “cultura” olan “kültür” kelimesinin karşılığı “ekin”dir. Terim olarak bireylerce üretilen bilgi, değer, inanç, sanat, gelenek, görenek gibi birimlerin toplamına denir.²⁴⁸ Kültür bir milletin ya da toplumun yaşam tarzını ifade eder.²⁴⁹

Kültür dediğimiz olgu toplumun yaşam tarzını gösterirken kişilik ise bireyin yaşam tarzını ifade etmektedir.²⁵⁰ Kültürel yaşayışlardaki farklılıklar ve benzerlikler toplumdaki kişilik tiplerini etkiler. Kişilik, kültür ile ilişki halindedir. Bu bağlantı kişiliği, kültürün bir parçası haline getirir. Kültür bireyin kişiliğini etkilerken kişilikte kimliği etkiler. Kişilik sürekli gelişme ve değişme eğilimindedir.²⁵¹ Kültür, kişiliğin gelişmesine etki eder. Belirli bir kültürün belirli bir kişilik meydana getirmesi de beklenir.²⁵² İman eden insanların kültürlerinde bulunan dine aykırı olan durumları yaşamlarında düzenlemeleri gerekir. Aksi durumda dini, kültüre uydurmaya çalışırlarsa ortaya yanlış uygulamalar çıkar.

Çocukların kişiliğini etkilemede anne ve babanın etkisi ne ise ileriki yaşlarda bireyin kişiliğine etki eden kültür de bu etkiye sahiptir.²⁵³ Bireyin kişiliğinin değişmez olduğu söylenemez. Değişim bütün her şeyde görülmektedir. Bu değişimlere ayak uydururken kültürel yozlaşmadan uzak durulması da gerekmektedir.²⁵⁴

Bireyler, tanıdıkları ve anladıkları durumları özümseyerek, bunlardan bir şeyler üretmişlerdir. Bunların toplamı olan kültür, bireylerin toplum ile etkiletişim ve iletişim halinde olduğu düşünüldüğünde, bu durumun doğal olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Kişiler arası etkileşim ile birlikte bireyler yeni çevreler de oluşturmaktadırlar. Oluşturulan bu

²⁴⁷ Bayar, “İbn Haldun’a Göre Bireyin Beslenme Alışkanlığının Kişilik Gelişimine ve Dini Hayata Etkisi”, 126.

²⁴⁸ Hasan Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8/3 (2018), 597.

²⁴⁹ Tanrıverdi, “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, 595.

²⁵⁰ Sürücü, “Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine”, 408.

²⁵¹ Aslantaş, “Kültür- Kişilik ve Kimlik”, 109.

²⁵² Aslantaş, “Kültür- Kişilik ve Kimlik”, 106-110.

²⁵³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 248.

²⁵⁴ Aslantaş, “Kültür- Kişilik ve Kimlik”, 109.

fiziki ve sosyal çevre insana toplumda nasıl davranması gerektiğini de öğretecektir. Bireylerdeki iletişim biçimleri fiziki ve sosyal çevrenin oluşumunu etkileyecektir.²⁵⁵

Kişi ve birey gruplarından oluşan toplum, bunların toplamının da üzerinde bir anlam ifade eder. Toplum tanımlanırsa ihtiyaçlarını karşılamak için etkileşim içerisinde olan ve ortak bir kültürü paylaşan birçok bireyin oluşturduğu birlikteliktir denebilir. Kendi kendine yeten toplum, aynı zamanda bireylerin iletişim halinde olmasını sağlayan sistemdir. Kültür ve toplum kavramları birbirleri ile bazen aynı anlamlarda kullanılsa da farklıdır. Kültür ve toplum için madalyon benzetmesi yapılabilir. Madalyonun iki yüzü gibi birbirleri ile bağlantılı ancak farklı olan kültür ve toplumun doğru anlaşılabilmesi doğru tanımlanmasına bağlıdır. Bu iki kavramın ayrı ele alınarak incelenmesi gerekir.²⁵⁶

Bireylerin toplumun ve kültürün üyesi olması öğrenilen bir durumdur. Bireyler yaratılış özellikleri ile yoğrulur, bu yoğrulma bireyin yaşam süreci içerisindeki öğrenme ile gerçekleşir. Bu öğrenmeleri, kültür etkilemekte ve denetlemektedir.²⁵⁷ Bireyler gözlerini dünyaya açtıklarında onları şekillendirecek olan kültürle karşı karşıya gelirler. Kendilerini ifade etmeye başladıklarında ise artık bu kültürün bir parçası olurlar. Süreç içerisinde bireyler yaşadığı toplumun kültüründe olan nitelikleri kendine alarak davranış halinde göstermeye başlar. Şöyle bir benzetme yapılırsa kültür ile birey arasındaki etkileşim satranç oyununa benzetilebilir. Kültür, görüşler düzeni olarak düşünüldüğünde bireylerde bunları taşıyanlar olarak nitelendirilebilir. Yani satrançtaki taşlar kültürlerdir ve insanlar bunların yerini değiştirirken bu taşların birbirinden etkilenmesi gibi birbirlerinden etkilenir ve başkalarını da etkilerler.²⁵⁸

Bireylerin sosyal yaşamlarının temelini oluşturan inançların getirmiş olduğu hükümler toplumda etkilidir.²⁵⁹ Bireylerin seçmiş oldukları din, oluşturmuş oldukları kültürlerini de etkiler. Yaşamları içerisindeki birçok durumun değişmesine neden olur. Örneğin, dini bayramlar, yapılan ekonomik sözleşmeler gibi faaliyetlerin üzerinde din etkisini gösterir. Ancak bu etki kültürün, bütünüyle dinin bir unsuru olduğunu göstermez. Zira dinin ilahi kısmı kültürü geçen bir durumdur.²⁶⁰

²⁵⁵ Naci Kula, "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000), 361.

²⁵⁶ Mustafa Arslan, "Kültürel Bağlamda Din", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4/1 (2004), 191.

²⁵⁷ İlbars, "Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler", 211.

²⁵⁸ Ceylan, "Kişilik Gelişimi ve Din İlişkisi", 58.

²⁵⁹ Güneş, "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri", 157.

²⁶⁰ Güneş, "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri", 158.

Bireylerin din eğitimleri hem eğitim ile hem de kültürlenme ve toplumsallaşma ile devam eder.²⁶¹ Bunların birbirinden ayrılması ve bağlantılarının kesilmesi mümkün değildir. Toplumların kültürleri üzerinde dinlerin etkisi büyüktür. Ancak kültür bütünüyle dinin bir unsuru değildir. Dinin, kültürden ayrıldığı ilahi bir boyutu vardır.²⁶² Bireylerin kültüründe olan durumları inançlarına göre şekillendirmesi önemlidir. Kişilerin inancındaki esas, kültürdeki bir öge ile uyuşmazsa o ögenin inanca göre düzenlenmesi veya kaldırılması gerekir. İnanca uygun ise kültürün yaşanmasında problem oluşturmaz.

Sosyal bütünleşmeyi sağlamak dinin öncelikli işlevlerindendir.²⁶³ İnsanlar her daim sosyal bir ortamda yaşamlarını sürdürmektedirler. Bireylerin, ortak yaşam alanlarında yaşamaları, birbirlerini etkileyip hem de etkilenmeleri doğrultusunda ortak değerler ortaya çıkmıştır. Her toplumun kendi içerisinde oluşturmuş olduğu bu değerler, toplumların birbirilerinden farklılaşmasının da temelini oluşturur. Bundan dolayı her toplumun kendine özgü bir hayat tarzı vardır. Toplumlar oluşturmuş oldukları kültürlerini ileriki nesillere aktardıklarında ancak varlıklarını devam ettirebileceklerinden dolayı insanların oluşturdukları kültüre uyum sağlamalarını isterler.²⁶⁴ Din, insanların bireyselleşmesinden çok toplumsallaşmasını ister. Bundan dolayı kişiler, ya kuralları belli bir kültür içerisinde doğmuştur ya da hayatı içerisinde kültürel yaşamın kurallarını öğrenmiştir. Buradan hareketle insanların dini tercih ve yönelimlerinin yaşamlarını sürdürdükleri kültürel çevreye göre şekillendirdiği söylenebilir.²⁶⁵

Bireyin davranışları ve kişiliği üzerinde, ilişkide olduğu insanların, içinde yaşadığı toplumun ve toplumdaki gelenek ve göreneklerin etkisi vardır.²⁶⁶ Sosyoloji ilmini kuran ve bütüncül sosyal bilim anlayışına sahip olan İbn Haldun'un "Coğrafya kaderdir." cümlesi kültürel çevrenin bireyin psikolojik, biyolojik ve sosyolojik yapısında kuvvetli bir etkisinin olduğunu vurgulamaktadır. İnsan cüzi iradesi gereği yaşamındaki bazı durumları seçemez.²⁶⁷ Seçilemeyen durumlardan biri de bireyin hayata gözlerini açtığı kültürel çevresidir.

Bireylerin davranışlarının kaynağında içinde yaşamış olduğu kültüre uyarladığı eylemler vardır. Adetlerden kaynaklı gösterilen bu eylemlerin temelini kültür oluşturmaktadır. Bireylerin kültürlerini bütün olarak görmeleri aslında kendilerindeki analiz ve sentez yapma becerilerini de gösterir. Çünkü bu durum objektifliği gerektirir ve herkesin yapabileceği kolay

²⁶¹ Taşkıran Kala, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri*, 26.

²⁶² Güneş, "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkisi", 158.

²⁶³ Güneş, "Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri", 159.

²⁶⁴ Akyüz ve Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi*, 369.

²⁶⁵ Akyüz ve Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi*, 375.

²⁶⁶ Kara, "Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler", 14.

²⁶⁷ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 250.

bir iş değildir. Genelde bireyler kendi kültürleri dışındaki kültürleri değerlendirirken kendi kültürlerini ön plana çıkarma eğilimindedirler. Bir toplumda gösterilen davranışın, olağan olup olmadığını kültürleri değerlendirir.²⁶⁸ Yani bir kültürde olumlu görülen bir davranışın başka bir kültürde yanlış olarak görülmesi olağan bir durumdur.

Bireylerin kişilik özelliklerinde kişinin zaaflarının yanında yaşamış olduğu çevrenin ve kültürün de etkisinin olduğu yapılan psiko-sosyal incelemelerde açığa çıkmıştır.²⁶⁹ Bireylerin kişiliğini etkileyen durumlardan birinin de beslenme alışkanlığı olduğu İbn Haldun tarafından açıklanmaktadır. Kişilerin beslenmeleri alışkanlıklarını oluşturur. Alışkanlıkları ise kişiliklerini etkilediğinden dolayı bireylerin beslenmelerine de dikkat etmesi gerekir.²⁷⁰ Beslenme alışkanlığını ise çevreden ve kültürden öğrenen insanın bu durumda çevresinden her daim etkilendiği bir kez daha gözler önüne serilmektedir.

Bireyler fiziki çevrelerini değiştirebilme gücüne sahiptirler. Buradan hareketle bireylerin anlamlandırılması için çevresi ile olan münasebetlerinin de göz önüne alınması gerektiği söylenebilir. Bireyin fiziki çevre ile etkileşimi, doğanın bireyin bedeni ve kişiliğine etkisi olarak ele alındığı gibi iklim özellikleri ve coğrafi yaşam şartlarının bireyler üzerindeki etkisinin de ele alındığı olmuştur. Astronomi, felsefe gibi alanlarda çalışmalar yapmış olan ünlü bilim adamı Kindi, bireylerin kişiliklerini etkileyen bir durumda gök cisimlerinin hareketi ve iklim şartları olduğunu söylemiştir. Bundan dolayı sürekli yağmur yağan yerlerde yaşayan kişilerin sinirli ve kavgacı; daha soğuk yerlerde yaşayanların ise sabırlı ve dayanıklı mizaca sahip olduğunu söylemiştir. Arap coğrafyacı Mesudi de coğrafi şartların, fiziksel çevrenin ve iklim şartlarındaki farklılaşmanın bireylerde değişikliklere yol açtığını söylemiştir. Buna benzer görüşlerin meşhur filozof İbn Haldun tarafından da dile getirildiği araştırmalarda ortaya çıkmaktadır.²⁷¹

Fiziki çevrede daima değişimin meydana gelmesi bireylerin de kişiliklerinin yenilemesinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Doğa bireylerin yaratılışlarına elverişli yaratıldığından dolayı bu maddi dünyanın incelenmesi bireyin öncelikli sorumluluklarındandır. Bireyler fiziki çevrelerini araştırıp anlamlandırdıklarında hem kişiliklerini inşa etmekte hem de Yaratıcının özelliklerini daha iyi kavrayabilmektedir. Fiziki çevrenin her zaman kendini yenilemesine şahit olan insan kendisini de yenileme ihtiyacı hissedecektir. Birey fiziki çevre gibi her daim canlı ve dinamik olarak kendilerini yenileme

²⁶⁸ İlbars, “*Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler*”, 201-210.

²⁶⁹ Ceylan, “*Kişilik Gelişimi ve Din İlişkisi*”, 57.

²⁷⁰ Bayar, “*İbn Haldun’a Göre Bireyin Beslenme Alışkanlığının Kişilik Gelişimine ve Dini Hayata Etkisi*”, 132.

²⁷¹ Gürel, “*Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri*”, 1951.

çabası içerisinde olması gerekir.²⁷² İnsanların yenilenmeleri için bulundukları çevreyi değiştirmeleri önemlidir. Hayatlarında yapmış oldukları bu değişim kişilik gelişimlerine olumlu etkileyebilir.

2.4.2. Toplumsal Çevre

Sosyal yaşamın en küçük yapı taşı olan bireyler diğer insanlar ile iletişim ve etkileşim içerisinde bulunarak toplumsal yaşamı oluşturmaktadırlar. Bundan dolayı toplumsal yaşamın anlaşılabilmesi için bireylerin tanınması gerekir. İnsanlar dünyaya gelmelerinden itibaren toplumda bir yer edinmektedirler. Bu edindiği yer bağlamında etrafındaki kişiler ile iletişim halindedirler. Anne baba, komşu, arkadaş, okul vb. derken iletişim kurduğu çevreyi giderek genişleten birey sosyalleşerek yaşamını devam ettirir. Genişleyen sosyal çevresine uyumu göstermiş olduğu davranış tarzlarını etkiler.²⁷³

Bireyler içinde bulundukları çevreden etkilendikleri gibi bu çevreyi de etkilemektedirler. Bu durum, bireylerin çevreleri ile kurdukları iletişimin tarzı ile ilgilidir. İnsanların çevreleri ile kurdukları ilişkinin doğru olması yararlı bir etkilenmeyi sağlayacağı gibi yanlış kurulan iletişim olumsuzluklar olarak geri dönecektir. Buradan hareketle kişilerin kurmuş oldukları ilişkilerin ruh sağlığını da olumlu ve olumsuz olarak etkileyeceği söylenebilir.²⁷⁴ Bireylerin yaşam tarzları ve tutumları içinde yaşadığı toplumun etkisi altında oluşur.²⁷⁵ Aynı şekilde bireylerin davranış biçimleri ve tutumları da toplumun yapısını oluşturur. Kur'an-ı Kerim'de bireylerin Allah-insan-doğa üçlüsü çerçevesinde çevreleri ile iletişim kurdukları bildirilmektedir. Buradan hareketle bireylerin çevre ile olan iletişimlerinin karşılıklı olduğunun farkında olarak fitratlarına uygun hareket etmeleri gerektiği anlaşılmaktadır. Bu duruma dikkat edilerek kurulan ilişkiler kişinin kendini anlamlandırmasına yardımcı olurken çevresi ile de uyum içerisinde yaşamını sürdürmesine zemin hazırlayacaktır.²⁷⁶

Din ve sosyal çevrenin iletişim içerisinde olmasından dolayı bu iki alanın doğru bir şekilde yorumlanması gerekir. Bunun için de toplum ve dinin doğru bir şekilde tanımlanması önemlidir.²⁷⁷ Bireylerin çevrelerini kendisi dışındaki insanlar oluşturur. Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayetlere bakıldığında bireylerin çevresini oluşturan diğer insanların varlığından ve

²⁷² Gürel, “Muhammed İktbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1969.

²⁷³ Hasan Kafalı, *Lise Öğrencilerinde Dini İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 14.

²⁷⁴ Kula, “Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, 366.

²⁷⁵ Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, 146.

²⁷⁶ Kula, “Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, 376.

²⁷⁷ Güneş, “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkisi”, 162.

bireylerin sosyal çevresinden bahsedildiği görülür.²⁷⁸ Birbirlerini etkileme temeline dayanan din ve toplum karşılıklı bir iletişim halindedir.²⁷⁹ Bireylerin yaşam tarzlarına etki eden psikolojik ve fizyolojik faktörler ile toplumun da kişilik üzerinde etkisinin olduğu araştırma sonuçlarından görülmektedir. Çünkü dinin hitap ettiği insanları toplum olumlu ve olumsuz olarak etkilemektedir. Bu etkileme dini inancın davranışlara yansıtılma sürecinde de hissedilmektedir. Bundan dolayı bireyleri toplumdan ayırarak doğru bir şekilde anlayabilmek olası bir durum değildir.²⁸⁰

Bireyin kişiliği, inancı ve hayat tarzı hakkında bilgi veren en önemli ilişkilerden biri de insanın sosyal çevresidir.²⁸¹ Sosyal çevrede karşılaşılan ilk insan grubu ise arkadaşlardır.²⁸² Dini davranışların oluşmasında ve gelişmesinde etkili olan çevresel etkilerden biri olan arkadaşların kişiyi etkileme gücü bireyin yaşamında göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.²⁸³

Birey, kendi kişisel özelliklerinin yanında arkadaşlık ettiği kişilerle de tanınır. Çünkü dostluk ettiği kişiler aynı zamanda aynı inanç ve düşünceyi paylaştığı insanlardır.²⁸⁴ Arkadaşlık deyince akla gelen “Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu söyleyeyim.”, atasözü durumu açıklamaktadır. Bireyler, arkadaş oldukları insanlarla benzer bakış açısına sahiptirler. Birbirlerine benzeyen bireyler, birbirlerini tereddüt etmeden severler. İnanç ve kişilik benzerliğinin olması arkadaşlıklarda önemli bir yere sahiptir. Düşünce ve davranış yönünden birbirlerini tamamlayan, destekleyen kişiler birbirinden daha çok hoşlanırlar ve iletişim kurarlar.²⁸⁵

Bireyin ahlaki kimlik gelişiminde akran ilişkileri önemli bir yere sahiptir. Aynı yaşlarda bulunan bireylerin bir araya gelmesi ile oluşan akran grupları kişinin sosyalleşmesine katkı sağlar.²⁸⁶ Kişiler akranlarından kabul görmek ister. Bu onlar için önemlidir.²⁸⁷ Toplumsal varlık olan insanlar her daim arkadaşlık ilişkilerine gereksinim duyarlar.

²⁷⁸ Kula, “Kur’an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi”, 363.

²⁷⁹ Güneş, “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri”, 162.

²⁸⁰ Muhammed Kızılgeçit ve M. Enes Vural, “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Güneysu Örneği)”, *Güneysu’da Dini-Sosyal Kültürel ve Sanatsal Hayat*, ed. Salih Sabri Yavuz vd. (Ankara: Recep Tayip Üniversitesi Yayınları, 2017), 259.

²⁸¹ Kara, “Kur’an’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 15.

²⁸² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 248.

²⁸³ Ercan Geçgin, *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi* (Kilis: 7 Aralık Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 58.

²⁸⁴ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 131.

²⁸⁵ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 140.

²⁸⁶ Çetin, *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, 37.

²⁸⁷ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 210.

Arkadaşları ile yaşamış olduğu iyi ve kötü durumları paylaşma, onların konu ile ilgili düşüncelerini alma gibi birçok durum bireylerin arkadaşlıkları için önem taşımaktadır.²⁸⁸

Bireyin yetişmiş olduğu çevre kişiliği, hayat anlayışı ve inancı hakkında bilgiler verir.²⁸⁹ Yapılan araştırmalar karakterin çevre ve aile ile ilişkisinin kuvvetli olduğunu gösterir. Birey içinde yaşadığı toplumun milli ve manevi değerleri, ahlaki kaidelerinden etkilenecek karakterini şekillendirir. Karakterin değerlendirilmesini de toplum, bu değer yargılarına bakarak yapar.²⁹⁰

Sosyal çevreden, bireyler olumlu etkilenebileceği gibi olumsuz da etkilenebilir. Toplumda görülen olumsuz uygulamalar bireylerin davranışlarına etki etmektedir. Bireylerin yaşamış olduğu çevreyi amaçsız ve bilinçsiz bir şekilde model alması olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Bu olumsuz durumlar eğitim ile düzeltilmezse aynı olumsuz davranışları sergileyen kişiler bir araya gelerek arkadaş grupları oluştururlar.²⁹¹ Bu arkadaş gruplarında benzer davranışların sergileniyor olması bireylerde yapılanların doğru olduğu algısı oluşturarak çok yönlü düşünebilme kabiliyetini köreltebilir.

Kişilik gelişimi için bireyin kalıtım yoluyla getirdiği potansiyellerinin açığa çıkartılması ve geliştirilmesi önem taşır. Kişiliğin gelişiminde sosyal çevre, bireyi şekillendirmesi yönüyle önemlidir.²⁹² Bireyin fitratında yer alan duyguların ortaya çıkmasında bireysel ve çevresel etkiler vardır. Bireyin sağlıklı bir kişilik geliştirip benlik saygısını ve bütünlüğünü koruması, sabır ve çaba gösterir ise mümkündür.²⁹³

Bireyler, diğer bireyleri hem etkiler hem de etkilenir. Bireyin iradesine sahip olma gücü, bilgisi ve eğitim düzeyi bu etkileşimde belirleyicidir.²⁹⁴ Yapılan davranışların ahlaki olup olmamasına karar verilmiş olması aynı zamanda bu davranışı gösteren kişinin karakteri hakkında da bilgi sahibi olunmasını sağlar. Bireyin yaşantıları, karakterini inşa etmesinde etkilidir. Zamanla yaşanan tecrübeler ile karakterde değişme ve gelişmeler yaşanır.²⁹⁵ Bireylerin sosyal çevresi ile girmiş olduğu ilişki neticesinde şahsiyeti gelişir ve değişir. Farklı insanlarla karşılaşan kişinin şahsiyeti zenginleşir. Çevresi ile iletişim kurmayan, içine kapanık, zorluklarla karşılaşmamış kişilerin şahsiyetlerini tek başlarına oluşturmaları

²⁸⁸ Nihat Köse, “Ergenlerde Akran İlişkilerinin Mutluluk Düzeyine Etkisi”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2/4 (2015), 2.

²⁸⁹ Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fitrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, 142.

²⁹⁰ Karatay, “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”, 1440.

²⁹¹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 263.

²⁹² İhsan Çapcıoğlu ve Mehmet Akın, “Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam’da ‘İhsan’ Erdemi”, *Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Derneği*, 4/2 (2018), 643.

²⁹³ Çapcıoğlu ve Akın, “Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam’da ‘İhsan’ Erdemi”, 643.

²⁹⁴ Gürel, “Muhammed İkbâl’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1950.

²⁹⁵ Aybey, “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”, 205.

mümkün değildir.²⁹⁶ Bireylerin yaşamış olduğu toplumsal çevre ile etkileşim içinde olması kendini gerçekleştirme düzeyini etkilemektedir. Yakın çevre, bireylerin kendilerini gerçekleştirme için gerekli ortamı oluşturur. Bu ortamın oluşturulmamış olması bireyin benliğinin çok yönlü olarak gelişmemesine neden olacaktır.²⁹⁷

İnsanların, çevreleri ile iletişim düzeyleri kendi tercihleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Bireylerin yapmış olduğu bu tercihler hayatlarının tüm yönlerine etki eder. İnsanların bunun farkında olup çevreleri ile iletişimlerinin nasıl olacağını belirleyerek hareket etmeleri önem taşır.²⁹⁸ Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli sonuç, kişilerin inanç yapıları da dâhil olmak üzere kişiliğini etkileyen en önemli unsurlardan birinin yaşadıkları toplumun özellikleri olduğudur.²⁹⁹ Birbirinden etkilenecek aynı zamanda paralel olarak ilerleme kaydederek. Bireyler yaşamış olduğu olayları veya görmüş olduğu özneleri tamamen olduğu gibi aktarmaz. Tabiri caizse bir fotoğraf makinesi veya bir ayna gibi her şeyi olduğu gibi yansıtmaz. Çünkü kişinin nesne ve olayları anlamlandırması kendisinin hedef ve gereksinimlerine hizmet edecek tarzda ve kendi yaşam fikrine göredir.³⁰⁰ Bu bağlamda bireylerin toplum içerisinde yaşamış olduğu olayları kendi bakış açısına göre değerlendirdiği söylenebilir.

2.5. ÖZDEŞİM KURULAN İNSANLAR

Bir düşüncüyü kabul ettirmenin yollarından biri bilgiyi teoriden pratiğe geçirmiş olan bir örneğin olmasıdır.³⁰¹ İnsanların en çok zorlandığı konu kafasında kurmuş olduğu iyi insan modelini hayata geçirirken yaşamış olduğu isteksizliktir. Bunu başarmanın en iyi yolu örnek alınan kişi ile özdeşim kurmaktır.

Ahlaki eğitim ilköğrenim yuvası olan ailede başlar. Daha sonra okul ile sürdürülür. Ahlaki eğitim, ahlak dersleri ile verilmez, özdeşim kurma yoluyla devam eder. Bu özdeşim kurma, ailedeki bireyler ile daha sonra ise öğrencilerin okulda iletişim halinde olduğu öğretmenler ve arkadaşları yoluyla devam eder. Davranışlarını beğendiği öğretmeni ile kendi arasında bağ kuran öğrenci, evde temelleri atılmış olan değerlerini yeni örnekler ile zenginleştirir.³⁰²

²⁹⁶ Gürel, “Muhammed İkbâl’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1956.

²⁹⁷ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 20.

²⁹⁸ Akyüz ve Çapçioğlu, *Din Sosyolojisi*, 378.

²⁹⁹ Selim Eren, “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1 (2007), 152.

³⁰⁰ Fazlı Polat, “Türk Toplumunda Zihniyet Oluşumu Açısından Dini Sosyalleşme ve Karşılaşılan Bazı Problemler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 19 (2002), 209.

³⁰¹ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 207.

³⁰² Hülya Kasapoğlu, “Okulda Değer Eğitimi ve Hikâyeler”, *Milli Eğitim*, 198 (Bahar 2013), 99.

İnsanlar yaşamlarında gerçekleştirmek istedikleri hedeflerini gerçekleştirmeye çalışırken bu hedefleri daha öncesinde gerçekleştirmiş kişileri örnek almak isterler. Bu örnek alma durumu kişilerin hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştırır.³⁰³ Her bireyin yaratılışından ihtiyacı olan kişilik eğitimi diğer eğitimlerden ayıran en önemli noktalardan biri kişilik eğitimi gerçekleştiren rol model alınması gereken örnek şahsiyetlerin olmasıdır.³⁰⁴

Bir konuyu anlatırken anlatıcının örnek vermesi konunun anlaşılmasında önem taşır.³⁰⁵ Dini ve ahlaki davranışların kişinin yaşamına etki etmesi için ilk önce model alma yolunun kullanılması önemlidir. Daha sonra bu davranışlar pekiştirme ile bireyin yaşamına yerleşir.³⁰⁶

Ahlaki olarak taklit edilecek olan kişilerin çok doğru örnekler teşkil etmesi gerekir.³⁰⁷ Karakter eğitiminde rol model alınacak kişinin ahlaki bir disipline sahip olması gerekir. Bu yönüyle örneklik teşkil edecek kişi kendini doğru kontrol ettiğinde, bir sonraki aşama olarak başkalarına kontrollü yaşamayı benimsetebilir.³⁰⁸ Ahlaki olarak iyi olan davranışları yaşamına geçirmiş kişilerin bunu nasıl başardıklarını araştırmak karşıdaki kişiyi anlamsızca taklit etmek değil örnek almaktır.³⁰⁹

Bireylere değer eğitimi yapan kişilerin önce kişisel olarak o değerleri kendi ruhlarına işlemiş olmaları ve davranış olarak yaşamlarında göstermeleri gerekir.³¹⁰ Batı felsefesinde önemli bire yere sahip ve kendine özgü kişilik tipleri oluşturan Fromm, karşı tarafa verilen düşünceler, anlatan tarafından hayata geçiriliyorsa, anlatan kişi anlattıklarını içselleştirmişse ve davranış olarak gösteriyorsa bireyin üzerinde etki edeceğini belirtmiştir.³¹¹

Namazların her rekâtında okunan Fatihâ suresinde insanlar Allah'a şöyle duada bulunur: “*Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.*”³¹² Burada geçen nimet verilenlerin kimler olduğu başka bir ayette açıklanmıştır. Bu kişilerin peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salihler³¹³ olduğu ifade edilmiştir. Buradan hareketle iman eden kişilerin rol model alıp hayatına geçirebileceği kişiler de bu kategoride yer alanlardır. Bireylerin görevlerini diri tutabilmeleri için bilgi ile her daim iletişim içinde olmaları gerekir. Bu nedenle iman eden kişilerin

³⁰³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kimi Örnek Almalı* (İstanbul: Şule Yayınları, 2018), 9.

³⁰⁴ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 320.

³⁰⁵ Ahmet Çelik, “Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur'an Kıssaları”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2004), 58.

³⁰⁶ M. Nur Pakdemirli, “Genç Bireylerin Din Eğitimine İlişkin Tutum ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5 (Haziran 2016), 47.

³⁰⁷ Ömer Demir, *Din Eğitiminde Estetik* (Ankara: İlahiyât, 2015), 267.

³⁰⁸ Gözütok, “İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model”, 75.

³⁰⁹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 269.

³¹⁰ Kasapoğlu, “Okulda Değer Eğitimi ve Hikâyeler”, 100.

³¹¹ Öz, “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”, 209.

³¹² el-Fâtîha 1/7

³¹³ el-Nisâ 4/69

hayatında Kur'an'ın her daim canlı tutulması gereklidir. Bilginin hatırlanması kadar hatırlatılması da önemlidir. Pratiğe dökülmüş bilgi ile hatırlatma daha verimli olur. Bu sebeple Allah, peygamberleri insanlara yaşamlarında örnek olmaları için göndermiştir.³¹⁴

Kur'an'da birçok Peygamber'in yaşamından bahsedilmiştir. İman eden insandan beklenen bu kişileri örnek alarak kişilik ve karakterini düzenlemesidir.³¹⁵ Her peygamberin insanlara rehber olup zirve yaptığı özellikleri bulunmaktadır. Örneğin, kendini gerçekleştirerek en güzel ahlaka sahip olan son peygamber Hz. Muhammed, Allah'ın kararlarına karşı koşulsuz teslimiyette Hz. İsmail ve Hz. İbrahim, başına gelen musibetlere karşı en güzel sabrı gösteren Hz. Eyyüb, namusunu en güzel şekilde koruyan Hz. Yusuf, Firavunla mücadelesiyle ve ihlası³¹⁶ ile Hz. Musa, şehitlik mertebesinde Hz. Yahya Müslümanlara en güzel örneklerdendir. Tüm peygamberler yaşamış oldukları zamanın sıkıntılarını kendilerine dava edinmişlerdir ve en güzel şekilde mücadele etmek için sabırla çabalamışlardır. Kur'an-ı Kerim peygamberlerin yaşamlarını kıssalarla anlatarak iman edenlere örnek olarak sunmuştur.³¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de model olarak sadece son peygamber Hz. Muhammed verilmez. Diğer peygamberler de örnek ahlakları ile iman edenlere rol model olarak sunulur. Örneğin Hz. İdris daima doğruluk üzere olduğu için siddik³¹⁸ olarak nitelendirilmiştir. Yine Hz. Davud, Hz. Süleyman ve Hz. Eyyüb gibi peygamberler başlarına gelen tüm sıkıntılara rağmen imtihanlarını sabırla geçmişlerdir. Allah bu peygamberleri en güzel insan modelleri olarak iman edenlere sunmuştur. Allah yalnızca Peygamberlerden örnek vermemiş, güzel ahlaklı insanlardan da örnekler vermiştir. Örneğin, Hz. Lokman'ın oğluna vermiş olduğu hikmetli öğütlerden bahsetmiştir. Hz. Meryem ve Hz. Yusuf iffeti ile öne çıkan ideal insan tiplerindendir. Ashab-ı Kehf'de geçen gençler, Allah'a olan bağlılıkları ve verdikleri mücadele ile iman edenlere örnek olarak sunulmuştur. Hz. Musa'nın annesinin merhameti, Firavun'un karısının güçlü imanı ve sabrı, muhacir ve ensarın kardeşliği ve imanlarını en güzel şekilde yaşamaları Allah tarafından Kur'an'da örnek olarak insanlara sunulmuştur.³¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın tekrar tekrar hatırlattığı konulardan biri iman edenlerin örnek alınıp dost edinilmesi gereken kişiler olduğudur. Bu kişiler genel anlamda düşünüldüğünde tüm peygamberlerdir. Özel anlamda ise Hz. Muhammed'dir. Peygamberler

³¹⁴ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 179.

³¹⁵ Celalettin Vatandaş, "Kur'an Açısından Kişilik ve Karakterin İnşasında Rol Modellerin Niteliği ve Önemi", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 158.

³¹⁶ Baş, "Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli", 277.

³¹⁷ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 388.

³¹⁸ el-Meryem 19/56

³¹⁹ Baş, "Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli", 277.

Allah'ın sözcüsü ve istenilen yaşam tarzının somut örnekleri olarak iman edenlere örnek olarak sunulmuştur. Kur'an-ı Kerim de dost ile iman arasında ilişki kurulmuştur. İnsanın imanının dosta göre şekillendiği belirtilerek insanların dost seçerken dikkat etmesi gerektiği vurgulanmıştır.³²⁰ Kur'an'a göre örnek alınacak olan kişinin en önemli özelliği davranışlarıyla en güzel yaşam tarzına sahip olmasıdır. Bunların hepsi bir arada düşünüldüğünde iman edenler için en zirve örneğin peygamberler olduğu görülmektedir. Yaşamı bütün teferruatı ile bilenen Hz. Muhammed bu örneklerin en sonuncusunu temsil eder.³²¹

Kur'an-ı Kerim okulda okutulan derslerin müfredatı olarak düşünülürse bu müfredatın anlamlı hale gelmesi için onu öğretecek bir öğretmene ihtiyaç vardır. Kur'an-ı Kerim'in de anlaşılıp hayata geçmesi için üst düzey bir öğretmen gereklidir. Bu öğretmen Kur'an'a göre Hz. Muhammed'dir. Aynı şekilde insanın Kur'an-ı Kerim'i hayatına geçirecek bir öğrenci olması gerekir.³²² Yaşamlarını Kur'an-ı Kerim'e göre sürdürenler, kusursuz kişiliğe sahip bireyler yetiştirmek isteyenler, Hz. Muhammed'i örnek alarak ancak bunu başarabilirler.³²³ Allah'ın Hz. Muhammed'i örnek kılmasının sebebi insanlar bunu takdir etsinler diye değil, yaşamlarına örnek alıp O'na yetişmeye çaba göstererek davranışlarına İslamiyet'i yansıtma amaçlıdır.³²⁴

Bireylerin kendilerine verilen modeli taklit etmeleri durumunda ödül alabileceğini bilmesi modele dikkat etmesine ve davranışlarının aynısını yapmaya motive eder.³²⁵ Allah insanlara Hz. Muhammed'i örnek alarak hayatlarını sürdürme durumunda cenneti en önemlisi de Kendisinin rızasını kazanmayı vadetmiştir. Müslüman olduğunu söyleyen kişiler, Hz. Muhammed'in İslamiyet'i hayatına geçirdiğinden şüphe etmedikleri için O'nu kıyamete kadar rol model olarak kabul edeceklerdir.³²⁶

Kur'an-ı Kerim'i insanlara tebliğ eden Hz. Muhammed bu tebliğden sonra açıklamıştır. Açıkladıktan sonra ise hayatını Kur'an-ı Kerim'e göre yaşamıştır.³²⁷ İnanılan düşünceler hayata geçmediği ve kişi üzerinde bir etkiye sahip olmadığı sürece anlam ifade etmez. Hz. Muhammed İslamiyet'i yalnızca teorik bir bilgi halinde insanlara öğretmemiştir. Yaşamının tüm noktalarına yansıtarak insanlara örnek olmuştur.³²⁸ Hz. Peygamber tüm kâinat

³²⁰ el-Âl-i İmrân 3/28, el-Nisâ 4/139, el-Maide 5/51.

³²¹ Vatandaş, "Kur'an Açısından Kişilik ve Karakterin İnşasında Rol Modellerin Niteliği ve Önemi", 153.

³²² Feyzanur Can (ed.), *Dirilt Kalbini* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2018), 199.

³²³ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 73.

³²⁴ Can, *Dirilt Kalbini*, 90.

³²⁵ Gözütok, "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model", 73.

³²⁶ Gözütok, "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model", 78.

³²⁷ Özcan Hıdır, "Kur'an ve Sünnet'e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer-Davranış Bütünlüğü", *Köprü Dergisi*, 95 (Yaz 2006), 47.

³²⁸ Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*, 59.

için rol modelidir.³²⁹ Bu rol modelliğin insana ve insanın oluşturduğu topluma etki edebilmesi için rol modelin uygulamalarının esas alınması gerekir.³³⁰

Demir işlendiği zaman ayna gibi parlayabiliyorsa, fitraten akıllı yaratılmış olan insan da eğitim yolu ile olgunlaşıp, kötülüklerden arınmış bir insan haline gelebilir. Bireyin kalbi eğitilerek gümüş misali parlatılabilir.³³¹ Bu bağlamda, insanın her zaman kendini geliştirmesi ve Kur'an-ı Kerim'de kendisine sunulmuş örneklerden yola çıkarak ideal insan olma yolunda ilerleme kaydetmesi gerekir. Rehber olarak seçip özdeşim kurduğu insanlar bireyi olumlu ve olumsuz bir noktaya götürecektir. Bunlardan hareketle kişilerin rehberi Kur'an-ı Kerimde geçen insanlar ve Kur'an-ı hayatına geçirmiş iman eden kişiler olduğu sürece doğru sonuca mutlaka ulaşacağı anlaşılmaktadır.

2.6. ÖZDENETİM

Kendini kontrol³³² olarak tanımlanan özdenetim, insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bireylerin duygularını yöneterek kontrol altına almasını³³³ ifade eder. Dini bir terim olarak ise bireyin istekleri ile dinin istedikleri arasında uyumun ve dengenin sağlanması anlamına gelir. Bireyin kendini bu uyuma göre değiştirebilmesi gerekir. Bireylerin yaşamlarını düzenlemesi ve isteklerini özdenetim ile yönetebilmesi arasında karşılıklı olan canlı bir ilişki vardır.³³⁴

Allah, Kur'an-ı Kerim'de insanların yaptıklarını gördüğünü³³⁵, işittiğini³³⁶ ve bunların karşılığını muhakkak vereceğini³³⁷ bildirmektedir. Allah'ın her zaman gördüğünü ve işittiğini bilen bireyler ahirette yaptıklarının karşılığını alacaklarının farkında oldukları için kendilerini kontrol etme çabasına girerler.³³⁸ Bu bağlamda şu ayet örnek verilebilir: “*Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.*”³³⁹ Bu ayette Allah insanın yaptıklarının ceza ve mükâfatını vereceğini bildirmiştir.

³²⁹ Hasan Yaşaroğlu, “Rol Model ve Rol Modele Sadakat Bağlamında Bir Ebu Zer el-Gıfarî Portresi”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 106.

³³⁰ Yaşaroğlu, “Rol Model ve Rol Modele Sadakat Bağlamında Bir Ebu Zer el-Gıfarî Portresi”, 100.

³³¹ Mehmet Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 125.

³³² Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1039.

³³³ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1041.

³³⁴ Ömer Demir, “Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması”, *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/24 (2017), 764.

³³⁵ el-Fussilet 41/40, el-Bakara 2/96

³³⁶ el-Nisâ 4/58

³³⁷ el-Nûr 24/64

³³⁸ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1048.

³³⁹ el-İsrâ 17/14

Bireylerin kendilerini kontrol etmesi ve duygularını dışa vurmada denge sağlayabilmesi konusu, İslam dininde “nefs mücadelesi” olarak geçmektedir.³⁴⁰ Nefs kelimesinin sözlük anlamı, bir şeyin kendisi, hakikati, mahiyetidir.³⁴¹ Terim anlamda ise nefis, bireyin bilinç, idrak ve canlılık özelliklerini taşıyan ruh ile maddi ve biyolojik özelliklerini kapsayan beden biribirinden ayrılmayan bütünlüğü olarak tanımlanır.³⁴²

Şahsiyet ile alakalı inceleme yapılmaya başlanırken öncelikle nefis ile ilgili incelemeler yapılmıştır.³⁴³ İnsanı insan yapan var oluş hali olan nefis, kişinin özünü oluşturur. Nefs ortadan kalkarsa kişinin varlık nedeni de kaybolur. Her nefis aslında yaşamdaki bir insan demektir.³⁴⁴

Nefs, bireylerin iç dünyalarında olup bitenleri ifade eden bir kavramdır. Bireylerin hayatlarında göstermiş oldukları davranışların kaynağı olması dolayısıyla dinamik bir yapısı vardır. Nefs hem iyiliğe hem de kötülüğe doğru gidebilir.³⁴⁵ Bu durumu ona yerleştiren Allah'tır. İnsanın bunun farkına vararak nefisini iyiye yönlendirmesi gerekir.

İslam tasavvufunda bireylerdeki olumsuz yön nefis olarak adlandırılmıştır. Nefs insanı dünyaya ve maddi olana çekmek ister. Ancak insanın olumlu yönü olan ruh ise bireyi ilahi olana yöneltmek için bir çaba içerisindedir. İnsanın ruh ve nefis arasında gidip gelen bu ikilemden kurtulması için aklını doğru kullanması, nefisini terbiye etmesi ve kendini dengeli bir şekilde kontrol altına alabilmeyi öğrenmesi gerekir.³⁴⁶ Nefs, uygun olmayan duygu ve davranışların kaynağı olduğu için bireyi olumsuz yönde etkileyebilir.³⁴⁷

Nefsin gücü insanın yaşamında varlığını gösterir. Nefs durağan değildir, değişim ve gelişime açıktır. Birey süreç içerisinde nefisini geliştirip olgunlaştırabilir. Ancak nefsinin her istediğini yaparsa bütün yaratıkların aşağısına da inebilir.³⁴⁸ Önemli olan nefsi olgunlaştırarak yaşamın bir parçası haline getirmektir. Allah Kur'an'da şöyle buyurmuştur: “(Bununla beraber) nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.”³⁴⁹ Kötülüğü emreden nefse karşı insanın yapması gereken nefisini doğru bir şekilde yönetmektir. İnsanın

³⁴⁰ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1044.

³⁴¹ Hasan Türkmen, “Fahreddin Râzî'nin Nefs Kavramı ve Mahiyetine Yönelik Yaklaşımı”, *Eskiye*, 31 (Güz 2015), 96.

³⁴² Ömer Faruk Yavuz, “Kur'an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3 (2006), 161.

³⁴³ Gürel, “Muhammed İkbal'e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1947.

³⁴⁴ Kara, “Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 4.

³⁴⁵ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 81.

³⁴⁶ Hatice Çubukçu, “Şahsiyet Eğitiminde Nefsin Rolü”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 457.

³⁴⁷ Kara, “Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 3.

³⁴⁸ Kara, “Kur'an'a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”, 5.

³⁴⁹ el-Yûsuf 12/53

daima kendini geliştirmek için çabalaması gerekir. İnsanın “Artık her şeyi yaptım, geliştirecek başka yönüm yok.” gibi bir düşünceye kapılması yani nefsini temize çıkarması mümkün değildir. İnsan için kendini geliştirme ve düzenleme süreci ölüm gelinceye kadar devam etmektedir.

İnsan çevresinden etkileniyor olsa da kendi benliğini inşa edecek olan kendisidir. Allah şöyle bildirmektedir: “...nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş, onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.”³⁵⁰ İnsanın kendini tanımak için çaba içerisine girdiğinde ilk yapması gerekenin nefsini tanımak olduğunun farkına varması önem taşır. İnsanın nefsinin kötü şeylerden uzak tutarak, iyi şeyler yapma üzerine eğitmesi ve kendisinde mevcut olan üstün özellikleri ile yıkıcı özellikleri birleştirmesi gerekir.³⁵¹

İslam’da değerler ve davranış arasında kopmaz bir bağ vardır. İslam yapılan davranışların hesabını, bireyin önce kendi vicdanına sunabilmesi ister. Önemli olan toplum karşısında yapılan davranışların tek başına kalındığında da yapılmasıdır.³⁵² İnsanların yapmakta olduğu davranışları çevre baskısı veya topluma iyi gözükme kaygısı ile yapması değil içinden gelerek yapması gerekir. Eğer birey davranışı içinden gelmeden yapıyor ve çevresine iyi görünme kaygısını taşıyorsa kişiliğinde bir gelişme ortaya çıkarmıyordur. Kişiliğin doğru olması anlık gösterilen davranışın iyi olması değildir, bireyin her daim doğru davranışı yerine getirmesi gerekir.

İnsanın kişiliğini olgunlaştırırken Yaratıcının isteklerine bütünüyle teslim olup, ibadet ederek nefsinin kontrol altına alması önemlidir. Böylece insan Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğunu daha iyi kavrayacaktır.³⁵³ Yaratıcının verdiği görev ve sorumlulukları yapmayan bireyler bahanelere sığınır. Bireyler inançlarını pratiğe dökememelerinin arkasında yatan nedenleri şeytan ve nefis olarak göstermişlerdir.³⁵⁴ İman edenleri şeytanın etkisinden kurtaracak olan bireylerin nefislerinin her dediğini yapmadan, düzenli bir hayat yaşayarak iradelerini güçlendirmektir.³⁵⁵

Bir konuyu bilmek ile bu konuyu kabul edip yaşama geçirmek veya yaşamdan çıkarmak farklı şeylerdir. Bireylerin bildiği bir şeyi kabul ederek yaşamlarına geçirmeleri ve yaşamlarını buna göre düzenlemelerini sağlayan iradeleridir.³⁵⁶ Yaşamlarını kendi iradeleri ile seçtikleri üzerine şekillendirirler. Bireylerin doğru Müslüman olma isteği ancak kendi

³⁵⁰ el-Şems 91/9

³⁵¹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 81.

³⁵² Hıdır, “Kur’an ve Sünnet’e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer- Davranış Bütünlüğü”, 44.

³⁵³ Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1955.

³⁵⁴ Ömer Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2013), 227.

³⁵⁵ Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 228.

³⁵⁶ Hanifi Özcan, *Epistemolojik Açıdan İman* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 110.

istekleri ile Allah'ın iradesini bütünleştirmekten geçer. Kur'an-ı Kerim'de iman edenlerin isteklerinin Allah'ın istekleri ile birleştirildiğinde felaha ereceği bildirilmiştir.³⁵⁷

Kur'an-ı Kerim'de bireylerin davranışlarına yön veren üç önemli merkezin olduğu görülür. Bunlar: akıl, kalp ve nefstir. Bu üç merkezin kendine göre yetenekleri vardır. Ancak yaşamlarında yanlış davranışta bulunmalarına sebep olan, bireylerin doğru düşünüp doğru davranışlar sergilemesini engelleyen, kıskançlık, kin, hırs, haset, kibir vb. gibi birtakım güçler vardır. Eğer bu güçler bireyin aklına ve kalbine sahip olursa insanlar doğru düşünemezler. Doğru düşünemedikleri için de doğru hareket edemezler. Bireyin doğru düşünebilmesi için bu güçlere karşı kendini koruması önemlidir. Bireyin kendini koruyamadığı durumda bu güçlerden kurtulmak için çaba içerisine girmesi gereklidir. İşte bu güçlerin birçoğunun bulunduğu yer nefstir.³⁵⁸

İnsanın özgürlüğünün gerçekleşmesi için her şeye kendi değerini bilip kendi değerini vermesi gerekir.³⁵⁹ Kendi değerinin üzerinde bir değer verdiğinde değer verdiği şeyin tutsağı haline gelebilir. Örneğin, insanın dünyanın değerini bilip ona göre değer vermesi gerekir. Eğer dünyaya kendi değerinden üste bir değer verirse dünyalık işlerin tutsağında kalır. Bu bağlamda kişilerin nefslerini kontrol altına almayı öğrenmek için çaba içerisinde olmaları ve dünyalık işlere verilen değerın nefsin istekleri doğrultusunda değil inançları ile şekillendirmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

³⁵⁷ Demir, "Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması", 767.

³⁵⁸ Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, 123.

³⁵⁹ Ömer Demir, "Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi", Milli İrade Bilinci ve Katılımcı Demokrasi İçin Eğitim ve Eğitim Araştırmaları, *IX.Uluslararası Eğitim Araştırmaları Birliği Kongresi Eğitim Araştırmaları Birliği*, (Mayıs 2017), 109.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİN EĞİTİMİNDE BÜTÜNCÜL DÜNYA GÖRÜŞÜ ETRAFINDA ŞEKİLLENEN KİŞİLİK BOYUTLARI

Günümüzde, eski yıllardaki insana bakış açısı eleştirilmektedir. İnsanın tek boyutlu olarak ele alındığına dikkat çekilir. Ancak şimdilerde de bu bakış açısı değiştirilememiş ve insana bütüncül olarak bakılamayıp aynı yanlış tekrarlanmıştır.³⁶⁰

İnsana bütüncül olarak ele alınmaması hem tarihte hem de günümüzde eleştirilmektedir. Bu durum kişinin tüm yönleri ile ele alınmasının önemini ortaya koymaktadır. İnsan tek boyutlu olarak değil tüm yönleri ile ele alındığında bütünlük kişilik gelişimi bütünüyle gerçekleşebilir.

İnsanın yalnızca duygusal boyutu olmadığı gibi insan sadece zihinden de ibaret değildir. Bireyin kalp dünyası da zihin dünyası kadar önem arz eder. Kalp eğitimi yapılmadan yapılan zihin eğitimi faydadan çok zarar getirir.³⁶¹ Bireye bütün olarak yaklaşma din eğitiminde de ele alınan önemli bir konudur.

Kişilik bütünlüğünü sağlamada din bireye katkı sağlayabilir. İnsana bütün olarak bakarak, onun duygu ve zihnini geliştirecek olan kurumlardan biri de dindir. Din, bireyin duygu, düşünce ve sosyal yönünü bir bütün olarak ele alıp insana hitap eder. Din, bireye aklını kullanarak bir düşünce sistemi kazandırmayı amaçlar. Bireylerin bilişsel yeteneklerinin ortaya çıkarılması ile birlikte aynı zamanda estetik gücünün de ortaya çıkarılmasında din etkili olabilir. Bireyde dini değerlerin içselleştirilerek yaşama geçirilmesi bilişsel ve duyuşsal alanın bütünlüğü dikkate alındığında gerçekleşebilir.³⁶²

Düzenli bir toplum oluşturmak için gereken değerlerin bir kısmını din ortaya koyar. Din, kişilere belirlenen değerlere sadık kalarak hayatını devam ettirebilme iradesi kazanmasına yardımcı olur.³⁶³ Din, çok yönlü bakış açısıyla bireyin yaşamına geniş bir dünya görüşü kazandırmayı hedefler. Hedefler, bireyin yalnızca kendince önemli kabul ettiği konuları yaşamına geçirmesi ile olmayacaktır. Yalnızca birey tarafından önemli kabul edilen konuların yaşama geçirilmesi dinin bütünlüğüne zarar verebilir.³⁶⁴

³⁶⁰ Ceylan, “Necmettin Tozlu’nun İnsan ve Eğitime Bakışı”, 249.

³⁶¹ Ceylan, “Necmettin Tozlu’nun İnsan ve Eğitime Bakışı”, 249.

³⁶² Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 112.

³⁶³ Hıdır, “Kur’an ve Sünnet’e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer-Davranış Bütünlüğü”, 42.

³⁶⁴ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 53.

Din insanın yaşamını bütünüyle etkiler ve bireyin yaşamının her noktasını içine alarak bütüncül bir bakış açısı kazandırır.³⁶⁵ İnsanın gözlerinin nereye baktığı, elinin nereye uzandığı, dilinin ne söylediği, uzuvlarının nasıl hareket ettiği gibi her noktanın dinde bir karşılığı vardır. Kişilik bütünlüğü insanın kimlik gelişimini, kendi benliğinin farkına vararak kendine karşı tutarlı olmasını, inandığı değerleri davranışa dönüştürebilmesini ifade etmektedir. Kişisel bütünlük, insanın özünün olgunlaşması ile tüm yeteneklerinin bütünleşmesidir.³⁶⁶ Kişilik bütünlüğünü oluşturmada bütüncül dünya görüşünün etkisi vardır.

Bütüncül dünya görüşü insanın tüm yönleri ile tanınmasını sağlar. Bireyin tüm yönleri ile ele alınması din eğitiminde önemli bir yere sahiptir. İnsanı tüm yönleri ile geliştirmek din eğitiminin de hedeflerindendir. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde bütüncül dünya görüşü etkili olabilir. Bütüncül dünya görüşü ile insanın farklı yönlerinin gelişimi sağlanır. Bütüncül dünya görüşü ile insanın topluma ve çevresine olan duyarlılığını artırır.³⁶⁷

Bütüncül dünya görüşü, bireyin tüm ihtiyaç ve beklentilerini dikkate alır. Bu görüş, kişiliğin bütünlük yönüne vurgu yapar. Din eğitiminin hedeflediği gibi kişinin tüm yönleri ile gelişmesini öngörür. Bütüncül dünya görüşü insanın kişilik gelişimine etki eden unsurlara bir bütün olarak bakar.³⁶⁸

Din eğitiminde birey bütünlük içerisinde tanınmaya çalışılır. Kişi ait olduğu bütün içerisinde ele alındığında doğru tanınacaktır.³⁶⁹ Tüm yönleri ile tanınan bireyin kişilik gelişimi bütünlük içerisinde gelişme kaydedecektir.

Bireyin kişilik gelişiminde yaşamına bir bütün halinde ve bütüncül bir dünya görüşü ile bakması önem taşır. Kişinin yaşamına bütüncül dünya görüşü ile bakması kişilik gelişimini olumlu etkileyebilir. Bu bağlamda kişilik gelişiminde bütüncül dünya görüşünün rolü şu başlıklar ile ele alınabilir.

3.1. BİLGİ BÜTÜNLÜĞÜ

Bireylerin kendini ve daha sonra dinini iyi bir şekilde analiz ederek tanıma gayreti içinde olması önem taşır. Bireylerin amaçlarını doğru ve açık bir şekilde belirleyerek yaptığı işi titizlikle yerine getirmesi gerekir.³⁷⁰ İnsanın, hayatta hangi işi yapıyorsa yapsın en iyi

³⁶⁵ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 385.

³⁶⁶ Ayşegül Konar ve Gülüşan Göcen, “Din Psikolojisi Açısından İnsan Olma Sürecinde Kendini Gerçekleştirme ve Din”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8/15 (Ocak 2014), 372.

³⁶⁷ Asri, “İslam Eğitime Yön Veren Öncüler Doğrultusunda Bireyin Eğitime Holistik/Bütüncül Yaklaşım”, 92.

³⁶⁸ Asri, “İslam Eğitime Yön Veren Öncüler Doğrultusunda Bireyin Eğitime Holistik/Bütüncül Yaklaşım”, 97.

³⁶⁹ M. Şevki Aydın, “Eğitim Tarihi Araştırmaları Üzerine Notlar”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (1998), 92.

³⁷⁰ Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 40.

şekilde yapmak için çaba göstermesi önemlidir. Birey dinini bilgi bütünlüğü içerisinde anlamlandırdığında yaşamını düzenlemede zorluk çekmeyecektir. Çünkü iman bilgi içerir. Ancak bu bilgi gaybi bir bilgi olması nedeniyle insanlar bu bilgileri somut olarak göremezler. Kişideki bilgi bütünlüğü iman bütünlüğünü getirerek bireyin kalbinde inandığını davranışlarına da yansıtmasını sağlar. Eğer kalben inandığını söylediği halde birey bunu davranışlarına yansıtmıyorsa, eksikliklerden biri de dini bilgi eksikliği olabilir.³⁷¹

Varlık sadece görülen somut alanlar ile düşünülemeyeceği gibi bilgi de sadece gözlem ve deney ile sınırlanamaz.³⁷² İmtihan için dünyaya gönderilen insanın en büyük imtihanı gayba iman ile başlar. Eğer gaybi bilgiler insanın görebileceği şekilde apaçık olarak gözler önüne serilseydi ihtilaf ortadan kalkar düşünmeye ihtiyaç kalmazdı. Böyle bir durumda insan, iman etmeye mecbur kalırdı.³⁷³ Bu sefer de insanın iradesinin anlamı ortadan kalkmış olurdu. İmanî konuların gaybî bilgiye dayanması bunların doğruluğunun bilinemeyeceği anlamına gelmez. İnsan kendinde bulunan zekâ ve kavrayış gücü ile çıkarımlarda bulunabilir.³⁷⁴ Bu çıkarımlar için kendini tanıması ve yaratılmışlara bakarak çevresini okuması gerekir. Gözün görmesi için muhtaç olduğu ışık gibi akıl da hakikatlere ulaşmak için bazı verilere ihtiyaç duyar.³⁷⁵

İnsan doğru bir bilgi ile Allah'a inandığında bu inancın getirdiği değerleri yaşamına geçirebilecektir. Bu inancı çerçevesinde yaşamına ve davranışlarına bir ölçü getirecektir.³⁷⁶ Bir iş nasıl bilindiği zaman yapılır ve o işe olan ilgi ve sevgi artarsa, dinde ne kadar bilinirse o kadar yaşama geçirilebilir.³⁷⁷ Bireyin bilgilerine olan inancı yükseldikçe bu bildiklerini tutum ve davranışlarına dönüştürmesi de aynı doğrultuda gerçekleşir. Sadece bilgi bireyin davranışları için yeterli değildir, bu bilginin inanca dönüşmesi gerekir. İman, yalnızca soyut ve bireyin idrakinin alamayacağı konular için değil bireyin idrak edebildiği eylemler için de gerekli olan bilişsel bir olaydır.³⁷⁸

Birey inanmak için bilgiye ihtiyaç duyduğu gibi bilgiye varmak için de imana ihtiyaç duyar. Kişi bilgi sahibi olunmayan bir duruma inanmayacağı gibi henüz bir ön kabul aşamasına gelinmeyen bir durumda da araştırıp bilgi sahibi olmak istemez.³⁷⁹

³⁷¹ Hıdır, “Kur'an ve Sünnet'e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer- Davranış Bütünlüğü”, 44.

³⁷² Demir, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme”, 86.

³⁷³ Polater, “Kur'an'a Göre Bilgi- İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”, 61.

³⁷⁴ Polater, “Kur'an'a Göre Bilgi- İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”, 61.

³⁷⁵ Yasin Pişgin, “Kur'anda Kalbin Akledişi:İman”, *Kelam Araştırmaları*, 2/11 (2013), 125.

³⁷⁶ Hâbil Şentürk, *İbadet Psikolojisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 44.

³⁷⁷ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 93.

³⁷⁸ Muhiddin Okumuşlar, *Fitratın Dine* (Konya: Yediveren Kitap, 2002), 103.

³⁷⁹ Vecihi Sönmez, “İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 5/1 (2005), 239.

İnsanlar inandıkları değerlerin zıddı davranışlarda bulunduklarında kendilerini rahatsız eden bir çelişki yaşarlar. Bundan kurtulabilmek için karşılarında iki seçenek vardır. İlk seçenek davranışlarını değiştirmek ikincisi ise bilgiyi değiştirmektir. Bilginin kaynağı insan olmadığı için insanın bilgiyi değiştirmesi mümkün değildir. Bundan dolayı insanın çelişkiden kurtulabilmesinin yolu davranışını değiştirmesidir. Ancak bu sürekli yapılan bir davranış ise ve insana haz veriyorsa, bu davranışı değiştirmek kolay ve hızlı olmayacaktır. Bu çelişki bireyin zihnini rahatsız etmeye devam ettikçe, bu durumdan kurtulmak için sahip olduğu bilgiyi bilinç alanından uzaklaştırarak rahatlamaya çalışacak ya da savunma mekanizmaları kullanacaktır.³⁸⁰

Bireylerin vicdanını ve davranışlarını yönetebilmesinin ilk şartı Allah’a gerektiği gibi iman edebilmeleridir.³⁸¹ Bireylerin doğru bir şekilde kulluk görevlerini ifa edebilmeleri için güçlü bir inanca ve bu inancın gerektirdiği dini bilgilere ihtiyacı vardır.³⁸² Doğru bilgi olduğu halde bilinç düzeyinde olmayan bilgi etkisiz bilgidir. Bu etkisiz bilgi aklı bulandırarak, yanlışlara neden olur ve yararlı gelişmelere engel olur. Ancak güvenilir ve çelişki içermeyen bilgiler üzerine bina edilmiş düşünceler, bireyin ahlaklı yaşamasına, güzel ve faydalı olanı yapıp bunları yaşamına geçirmesine zemin hazırlar. Çünkü doğru kararlara yansıyan bilgi, doğru kararların da iyi davranışlarla bütünleşmesini sağlar.³⁸³

Bireyde aklın bir güç olarak var olması yeterli değildir. Bu aklın kullanılması gerekir. İman etmeyen insanlar akılları olmadığı için değil akıllarının doğru kullanamadıkları için inkâr etmişlerdir. Akıllarının doğru kullanamadıkları için ahirette bunun karşılığını olumsuz olarak alacaklardır. Akıl melekesi olmayanlar zaten dinin hükümlerinden sorumlu değildir.³⁸⁴

Bireyler özgür iradeleri ve kendi seçimleri ile iman ederler. Bu iman ile Allah’a, yaşamlarını vahye göre düzenleyeceklerine söz vermiş olurlar.³⁸⁵ İmanlarını bilgi ile oluşturdukları sürece bu sözü yerine getirebilirler. İnsanlar inancını güçlendirmek için bilgilerini çoğaltarak, bu bilgileri düşünüp değerlendirerek ve yaşamlarında anlamlı hale getirerek doğruyu bulacaklardır. Böylelikle yaşamlarını düzene koyabilirler.³⁸⁶ Örneğin, güneş doğudan doğacağı zaman etraf karanlıktır. Doğmaya başladığında ise yavaş yavaş aydınlanmaya başlar. Bir süre sonra tepe noktasına geldiğinde ise tam aydınlık verir. İman da

³⁸⁰ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi”, 497.

³⁸¹ Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 119.

³⁸² Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 133.

³⁸³ Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*, 63.

³⁸⁴ Vahit Gökteş, “Kur’an’da Bilgi ve Bilginin Kaynakları”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/20 (Temmuz 2008), 170.

³⁸⁵ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 26.

³⁸⁶ Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/3 (2009), 90.

ilk başta aydınlık bir noktada olmayabilir. Tefekkürle ve araştırmayla yavaş yavaş en üst noktaya çıkacaktır.³⁸⁷ İmanı kuvvetlendirmenin bir süreç olduğu unutulmadan ve bilgi bütünlüğünün oluşması için sabırla çaba gösterilmesi önemlidir. Her zaman örnek verilen Kur'an-ı Kerim'in 23 yılda inmesi durumu, kişinin kendi hayatına geldiğinde imanının ve davranışlarının bir anda mükemmel olmasını istemesine dönüşebiliyor. Bu durum insandaki aceleci ruhu bir kez daha gözler önüne sermektedir.

Kur'an'da Allah, insanın bilgi elde etmek için düşünmesi gerektiğini bildirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanın hem kendi varlığını düşünmesini hem de çevresine bakarak yaratılmışlardaki düzen ve ahenge bakmasını isteyen birçok ayet vardır. Kur'an-ı Kerim'deki bu yaklaşım aslında bilgi ile iman arasındaki bağın görülmesi için önemli bir delildir. İnancın bilgi ile temellendirilmesi gerektiğini Yüce Allah insana bildirmektedir.³⁸⁸

Güneş, diğer eşyalara nazaran madeni paranın daha fazla ışıldamasını sağlar. Burada güneşin yerine getirdiği tüm canlılar için aynıdır. Değişen karşıdaki eşyadır.³⁸⁹ Allah, insandan gözünün görüp, kulağının duyduğu somut olan evreni incelemesini ve bilgi elde etmesini ister. İnsanın elde ettiği bilgi ilahi bilgiden kopuk değildir. Bu bilgilerden yola çıkarak ilahi bilgiyi ve kendi bilgisini bütünleştiren insan doğru yolu bulacaktır.

Dini açıdan inancın ahlaki bir önem ifade etmesi için, bunun anlaşılır, uygulanabilir ve ihtiyaçlar yönünden sürdürülebilir olması gerekir. İman eden kişinin inancının sorgusuz sualsiz, araştırma yapmadan sadece taklide dayanmaması, bilgi ile desteklenerek araştırmaya yani tahkiki iman düzeyine çıkması gerekir.³⁹⁰ Bir konunun, kişinin hayatına yön vermesi ve onu uygulamaya koyması için bilgi edinmesi, inancını oturtması ve iradesini kullanarak yaşamına şekil vermesi önemlidir.³⁹¹

Bilgi olarak iman insanlar tarafından iyi bir şekilde tanımlanabilir. Yanlış olan ise imanın sadece dilde kalıp yaşamın dışında bırakılmasıdır.³⁹² İmanın şartları insanların dillerinde her zaman dolaşan maddelerdir. Ancak bu şartları insan ezberden öteye geçiremezse kişinin yaşamına bir etki etmez. Bir din seçme ve bu dine inanmanın getirdiği birtakım sorumluluklar vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi ancak bilgi bütünlüğü ile mümkündür.

³⁸⁷ Kadir Polater, "Kur'an'a Göre Bilgi- İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı", *Ekev Akademi Dergisi*, 55 (2013), 62.

³⁸⁸ Sönmez, "İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi", 237.

³⁸⁹ Mengüşoğlu, *Düşünmek Farzdır*, 81.

³⁹⁰ Harun Çağlayan, "Ahlâkî Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (Nisan 2016), 104.

³⁹¹ Nurullah Kayışçioğlu, "Hak Dini Kur'an Dili'nde Fatiha ve Bakara Sûreleri Çerçevesinde Bilgi İman İlişkisi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/31 (Ocak 2014), 86.

³⁹² Filiz Handan Türeli (ed.), *Gelin Müslüman Olalım* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2006), 19.

Din eğitimi ve gençlik döneminde bulunan kişiler üzerinde yapılan araştırmalar, gençlerin birçoğunun tutum açısından ve özellikle inanç boyutunda dindar olduğunu göstermektedir. Dini değerleri bireylerin kabullenmesinin güçlükleri karşısında, gençlerin dine yönelik ilgilerinin en azından tutum düzeyinde sürdürmeleri bile dinin onlar için taşıdığı değerin önemini ortaya koymaktadır.³⁹³

İnsanlarda doğru inancın oluşabilmesi doğru bilginin elde edilmesine bağlıdır. Kaynağını doğru yerden alan bilgi, bilinç düzeyine çıktığında insana yaşamını düzenleme gereksinimi hissettirir. Bilinç düzeyinde olmayan bilgi etkisizdir. Doğru bilginin kaynağı ise Allah'tır.³⁹⁴ Allah bunu şu ayette açıklamaktadır: “*Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu vaad, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir.*”³⁹⁵ Dini bilgilerin ne olduğu veya ne olması gerektiği sorusu kişinin, dini tercihinin teorik ve pratik olarak yaşama yansıması açısından, din tercihi kadar önemlidir.

Dini yaşam ancak doğru bir bilgi ile sürdürülebilir. Bilgi ve öğrenmede düzeyler vardır. İnsanın kendi bilgisindeki sınırlılığın farkına vararak her daim bilgiye, öğrenmeye ve gelişmeye açık olması gerekir. Her zaman geçerli bilgiler olduğu gibi daima değişen bilgiler de vardır. Din anlayışının tutarlı ve doğru bir çizgide ilerleyebilmesi için öğrenme her zaman için devam eder.³⁹⁶

Eşyadan yola çıkılarak elde edilmiş olan bilgi ancak kişiyi düşündürdüğü zaman kıymetli olur.³⁹⁷ Bilginin kökünde anlama ve idrak olduğunda yaşama daha kolay geçer.³⁹⁸ Birey için anlam ifade etmediği sürece bilginin pratiğe dökülmesi kolay olmaz. Öğrenme sadece bilgi aktarımı değildir. Bilginin yaşam boyunca yeniden içselleştirilmesi bireyler arasında öğrenme düzeylerinin oluşmasını sağlar. Her insanın farklı anlama düzeyi olduğundan bu durum din anlayışlarının da farklılaşmasına neden olmaktadır.³⁹⁹ Bilgi sahipleri arasındaki bu farklılaşma şu ayette Allah tarafından bildirilmiştir: “*...her bilgi sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.*”⁴⁰⁰ İnsanların en zirvedeki bilenin Allah olduğunu unutmadan hareket etmesi önemlidir.

³⁹³ Pakdemirli, “Genç Bireylerin Din Eğitime İlişkin Tutum ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları”, 47.

³⁹⁴ Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*, 14.

³⁹⁵ el-Zâriyât 51/23

³⁹⁶ Demir, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi”, 116.

³⁹⁷ Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2016), 44.

³⁹⁸ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 78.

³⁹⁹ Demir, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi”, 114.

⁴⁰⁰ el-Yûsuf 12/76

Dinin bakış açısı ile insanın sorumluluğunu yerine getirmede bilgi en önemli ilkedir. Bilgi bireyin yaşamını düzenleyen bir rol üstlenir.⁴⁰¹ Din, bireye kendini tanıtarak rehberlik eder, özünü tanıyabilecek şekilde yaratıldığı bilgisini verir. Din, bireye kendi dışında yaratılmış olan tüm varlık âleminin içinde kendisini keşfetmesini sağlayacak bilgiler verir. Bireyin kendini tanıması, tüm varlık âlemi ile ortaya çıktığı için aynı zamanda birey tüm varlık âlemi ile de tanışmış olur. İlahi yol göstermede tanımaktan daha çok tanışma gerçekleşir. Bireyler tüm varlık âlemi içinde kendini tanıyarak ortak ve farklı özelliklerinin farkına varır.⁴⁰² Bu farkındalığı doğru bir şekilde analiz ederek yaratılışının gereğini yerine getirebilir. Bireylerin kendi olmak için yararlanacağı aynası kendilik bilgisidir. Birey kendi bilgisi ve şuuru ile ancak kendisi olabilir. Bireylerin bilgide derinleşmesi ve doğru bilgiye ulaşmasıyla, kendilerini tanımaları başarı ile sonuçlanacaktır.

İslam dininde insanın hakları olduğu kadar sorumlulukları da vardır. Bu ikisi arasında dengenin kurulması önemlidir. İnsanlar yaşamlarında hakları konusunda dikkatli bir şekilde araştırma yaparken sorumlulukları noktasında gevşek davranabilirler. İnsanların gözden kaçırdığı nokta şudur ki haklarını almaları için birilerinin de sorumluluğunu bilmesi şarttır. Yaşamda bazen insanlar hak sahibi olurken bazen de sorumluluk sahibi olurlar.⁴⁰³ Bu bilgi bütünlüğünün olmaması kişilerin hak ve görevlerini bilmemelerine yol açabilmektedir. İnsanın kendine, yaşamına ve yaşadığı topluma karşı gözlemlerini düzenli bir bilgi ile beraber geliştirmesi günümüzde çok önemli bir yere sahiptir.⁴⁰⁴

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bütün konular çok değerlidir ve insanlar tarafından önemsenmesi gerekir. Bir kısım vahiyleri öncelemek diğerlerini ise görmezden gelmek bilginin bütünlüğünü bozar.⁴⁰⁵ Bilgi bireyi gerçeğe götürürken iyiye yönlendirme gibi pratik bir amaç etrafında da şekillendirir.⁴⁰⁶

Bilgi olmadan inanç duygusu, duygu olmadan dini bilgi doğru bir dini yaşantı için uygun değildir. İnsanın, dinin duygu ve zihni boyutunu bir bütün olarak ele alması, dini

⁴⁰¹ Ömer Demir, "Hayat Boyu Öğrenme ve Din Eğitimi", *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/3 (2016), 50.

⁴⁰² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 73-138.

⁴⁰³ Habil Şentürk, "Kişilik ve Din", *Diyanet İlmi Dergisi* 30/3 (1994), 72.

⁴⁰⁴ M. Şerif Şimşek vd., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2015), 1.

⁴⁰⁵ Demir, "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme", 88.

⁴⁰⁶ Abdülğaffar Aslan, "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/20 (2008), 26.

bilgiyi birbirlerinden ayırmadan geliştirmesi gerekir.⁴⁰⁷ Dini inançta bireyin kendini gerçekleştirmesi için öncelikle bilgi bütünlüğünün sağlanması önemlidir.⁴⁰⁸

Yaratılmış olan her şeye bütüncül bakmak, bireyi olgunluğa ulaştırırken insanın tüm varlıkla olan iletişimine hassasiyet göstermesini ve sorumluluk bilinci kazanmasını sağlar.⁴⁰⁹ Kur'an-ı Kerim, gerçekliğe dair bütüncül bir açıklama yaparken, aynı zamanda bireyin kendi kapasitesiyle bu gerçekliğe ilişkin doğru bir bilgi elde etmesini hedefler. Yani Kur'an-ı Kerim belirli verileri söylemekten öte bireyden bu verilerin doğruluğunu zihinsel olarak araştırıp kendi akli melekelerini kullanarak hakikate varmasını ister.⁴¹⁰

Allah'ın vahiylerdeki bütünlüğü sağlamış olması dinin bütünlüğünün değişmeyeceğinin delilidir. Allah'ın insanlara gönderdiği vahyi Hz. Âdem'de ne ise Hz. Muhammed'de de aynıdır.⁴¹¹ Buna şu ayet delil gösterilebilir: “*Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da vardır.*”⁴¹²

Bireyler, bir yerden farklı bir yere gidecekleri zaman karşılarına yol ayrımları çıkar. Hangi yoldan gideceklerine akıllarını kullanarak inceleyip karar verirler. Bireylerin bu kararları onları doğru hedefe ulaştırabileceği gibi yanlış bir yere de götürebilir. Ancak bu yol ayrımlarında doğru yolu gösteren bir tabela varsa kişi bu tabelanın gösterdiği yolu seçtiğinde doğru hedefe ulaşacaktır. İşte vahiy de insanın amacına ulaşması için insana yol gösteren bir tabela görevi görür.⁴¹³ İnsanlar bu tabelayı görmezden gelir ve kendi akıllarına sonsuz güvenirlerse yanlış hedefe ulaşabilirler.

Hangi bilgi türü olursa olsun insanla karşılaşan bilgi farklı bir zihinsel yapı ile birleştiğinden kendisi olarak kalmamakta yeni bir yorum ile inşa edilmektedir. Aynı bilgilerle karşı karşıya gelen tüm zihinler aynı sonuca ulaşmaz. Bu durum beşerî farklılıklardan kaynaklandığı için bu sonuç doğal olarak ortaya çıkar. Bu şöyle bir benzetme ile açıklanabilir. Bir kentin topluluklarla zaman geçirilen ana cadde ve meydanı vardır. Bu ana cadde ve meydanın yanında insanların evlerine ulaşmasını sağlayan daha az insanın olduğu sokaklar da vardır. Eve gelindiğinde de ortak kullanım alanları varken bir de kişinin kendine özel yaşam alanı vardır. Bu özel yaşam alanı içinde kendine ait yatağı vardır. Din ve ahlak alanı da burada anlatılan kent gibidir. Herkesin bu alanda ortak kullandığı değer ve esasları olduğu

⁴⁰⁷ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (Haziran 2017), 50.

⁴⁰⁸ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 138.

⁴⁰⁹ Hüseyin Subhi Erdem, “İnsan Şahsiyetinin Gelişimine Holistik Bakış: Felsefi Perspektiften Davranışçı ve Bilişselci Ekolün Eleştirisi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Bahar 2010), 187.

⁴¹⁰ Alper, “İslâm, Akıl ve Hakikat”, 40.

⁴¹¹ Demir, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme”, 88.

⁴¹² el-A'lâ 87/18-19

⁴¹³ Muhammet Yılmaz, *İnsan ve İslam* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017), 83.

gibi aynı zamanda bu değer ve esasların sadece bireyin kendisinde saklı ve mahrem olan özel boyutu da vardır. Buradan hareketle dini bilgilerin evrenselden yerele, genelden özele doğru olan bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir.⁴¹⁴

Bütün insanlar aynı nehirden beslenir. Ancak herkesin kendine özel olan kabı, gücü ve kabiliyeti vardır. Bu nehirden beslenirken kendilerine özgü bu özellikleri doğrultusunda faydalanırlar. Herkesin kabına aldığı su artık nehir olmaktan çıkmasına rağmen nehirden de bağımsız değildir. Nehir bütün bireylerin yararlandığı bir kaynak olmaya devam edecektir. Nehirden faydalanan insanların amaçları ise değişkenlik gösterir. Bazıları sadece su içme ihtiyacını giderirken bazıları ise baraj kurup farklı üretimler yapacaktır. Bireyler de vahiylerden, burada örnek gösterilen nehirden alınan su gibi, kendi hedefleri doğrultusunda yararlanacaktır. Elde edilen bilgilerin kabullenilmesi ve değere dönüşmesi bütünüyle bireyseldir. Bu şöyle de ifade edilebilir. Varlıktaki fiziksel yasalar, canlılardaki biyolojik yasalar hem insanlık için hem de bireysel olarak kişilerin buluşlarına ve faydalanmalarına açıktır. Dindeki bilgi ve yasalar hem insanlığın hem de bireysel olarak kişilerin buluşuna ve faydalanmasına açıktır. Dini bilgilerden yararlanma düzeyleri herkes için değişkenlik gösterir. Din eğitimi, yukarıda örnek olarak verilen, nehirden hiç kimse adına su taşımaz. Sadece bu nehirden, vahiyden, nasıl yararlanabileceğinin yollarını gösterir. Yararlanmak bireye bırakılmıştır. Din eğitimi en zirve olacak şekilde bilgilerin nesnelleşmesini ve ortak değerler etrafında birleşerek bütüncül dünya görüşü elde etmeyi kendine hedef koymuştur.⁴¹⁵

Allah bireylerden vahiy bilgisi ile kendi elde ettiği bilgiyi bütünleştirmesini istemiştir. Vahyi gönderen Allah olduğu gibi aklı yaratan da Allah'tır. Bundan dolayı insanın bu iki bilgi kaynağını bütünleştirilerek kullanması gerekir. Yüce Allah, insanlara mutlak bilgiyi vahiy yolu ile bildirmiştir fakat bu bilgiyi düşünme, anlama ve hayata geçirme noktasında bir mutlaklık yoktur. Bilginin araştırılıp yorumlanması ve aklın faaliyete geçirilerek bireyin yeni bilgiler elde etmesi için insanlığın müşterek birikimlerinden faydalanılması gerekir. Bireyin kendini tanıması bu iki bilgi kaynağından faydalanması ile olur. İslam'da bilginin ortaya çıkması bu iki kaynaktan gelir. İslam'ın kaynağını oluşturan dünya görüşü ve varlık tasavvuru, bir ilmi değerler dizisi ortaya çıkarmıştır. Bunun en değerli bölümünü beşerî ve ilahi bilginin bütünleşmesi oluşturmaktadır. İslam düşüncesi bilgi, iman, ahlak ve manevi huzur arasında sıkı bir ilişki kurmuştur.⁴¹⁶

⁴¹⁴ Demir, “*Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi*”, 124.

⁴¹⁵ Demir, “*Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi*”, 124.

⁴¹⁶ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 142-144.

Dini bilgideki bütünlüğün sağlanması bireyi bilinç bütünlüğüne götürür.⁴¹⁷ Bu bilgi ve bilinç bütünlüğünün sağlanması insanın kendini tanımasını sağlar. Bireylerin özünü tanıması için kendi çabaları yanında ilahi bilgi de gereklidir. Vahiy ile insana kendi hakkında değerli bilgiler sunulur. Vahiy bireylerin özlere ile tanışmasında değerli bir araçtır. Çünkü bu vahiyde konuşan Allah'tır. Allah her şeyi ezeli ilmiyle bilir ancak her şey için vahiy yeterli değildir. Yine insana Allah'ın verdiği akıl, insanın yaşamdaki tecrübeleri ve diğer tüm varlıklarla iletişimi insanlar için başka bir imkân oluşturur. Bireyin bu imkânları da göz ardı etmemesi gerekirken bu imkânlardan da yararlanması gerekir. Tüm bilim dalları kendi alanlarının bakış açısı ile insana kendisini tanıması için aracılık etmektedir. Pozitif bilim dalları bireyin kendi gücünün ve olanaklarının farkına varmasını sağlar. Bunları öğrenmesi ile insan teknolojiye ilerlemiştir. Bireyin halife olmasında⁴¹⁸ pozitif bilimlerin de rolü vardır.⁴¹⁹ Bireylerden istenen vahiy yolu ile gelen bilgiyi, kendi çabası ile elde edip kazanmış olduğu bilgiyle bütünleştirerek kullanmasıdır.

Öğrenmeyi ve bilme eylemini daha derin ve anlaşılır hale getirecek olan durum eski ve yeni bilgilerin bütünleştirilmesidir. Bu bütünleşme gerçekleştiğinde akıl yürütme yoluyla ferdi keşiflerde bulunulur. Bunun gerçekleştirilmesi için ise elde edilen bilginin anlamlandırılması ve yeni anlamlar ortaya konulması gerekir.⁴²⁰ Bilgilerin anlamlı bir bütün oluşturabilmesi için anlaşılır olması önemlidir. Bu anlaşılabilirliği sağlamak için bilgi verilirken yakından uzağa ilişkilendirilmesi ve güncel olan olaylarla bağlantısının kurulması gerekir. Böylece bütünsel öğrenme gerçekleşecektir. Bu anlatım, kişinin öğrendiği bilgileri hayatına geçirmeyi kolaylaştıracaktır. Aynı zamanda anlamlı öğrenmeyi sağladığı için kişi bilgiyi nerede ve nasıl kullanacağını da farkına varır.⁴²¹

Bilgi bir bütün olarak ele alındığında birbirine tezat bir durum içermez. Bireyi doğruya götüren dini bilgi diğer bilim dalları ile elde edilen bilgi ile bağlantılıdır. Birey bilgi bütünlüğünü sağladığında hakikate ulaşacaktır. Bireyler her bir bilgi alanı ile gerçekliğin bir yönünü görür. Bir alandaki bilgi diğer bir alandaki bilginin gelişmesine katkı sağlar.⁴²²

⁴¹⁷ Ömer Demir, "Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar", *Ekev Akademi Dergisi*, 19/64 (Güz 2015), 217.

⁴¹⁸ el-Fâtır 35/39

⁴¹⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 66.

⁴²⁰ Betül Zengin, *Din Eğitiminin Bir Hedefi Olarak Anlama (İnsan Bütünsel-Bağlamsal Yaklaşım)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 5.

⁴²¹ Demir, "Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı", 138.

⁴²² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 152.

Aklını doğru bir şekilde kullanabilen insan elde ettiği bilginin doğruluğuna inandığında bu bilgileri doğal bir sonuç olarak davranışlarına yansıtacaktır.⁴²³ İslam âlimleri doğrunun insanın bakış açısına göre değişmediğini ancak hakikatin insanın bakış açısına göre kendini gösterebildiğini söylemişlerdir.⁴²⁴ Doğru tektir ve kişiye göre değişmez. Ancak doğrunun hayata yansması bireyin anlayışı çerçevesinde kendini açığa vuracaktır.⁴²⁵

Din, bilgiyi aktaran olmayı değil yaşamına uygulayan insanı hedef edinmiştir. Bilginin yaşamda bir amaç halini almaması amaca ulaşmak için araç olarak kalması gerekir. Kitabı okurken ve dinlerken aslında insanın kendini okuması ve dinlemesi istenmektedir. Bireylerin dini bilgi ile karşılaşmaları sonucunda yaşamlarında bir değişikliğe gitmeleri gerekir. Hayatlarında gerçekleşen bu değişim ve gelişim ile kendilerini gerçekleştirirler. Din yalnızca dışardan gözlemlenecek bir durum değildir. Yaşama geçirilmeyen dinden sözlü olarak bahsetmek felsefe yapmaktan öteye geçmez. Dinde iman, akletme, sevmek ve değerleri içselleştirme vardır. Bireyin kendini geliştirip, düzenlemesi ve değerler üretmesi gerekir.⁴²⁶

İslam dininin en temel özelliği, manevi yaşam ile pratik yaşam arasında çelişki kabul etmiyor olmasıdır.⁴²⁷ İnsandan bunlar arasında bir denge kurmasını ve tutarlı olmasını ister. Kur'an-ı Kerim bireyi değerli bir varlık olarak görmeyi hedefler. Bunun da gerçekleşmesi için bireyin bilgisini yaşamına aktarması, bu bilginin yaşam içinde anlam bulması, yaşama dönük olması ve yaşam boyu devam etmesi gerekir. Yalnızca teorik olarak zihinlerde kalmış bilgi hayattan soyutlanmıştır. Bu yüzden bir anlam ifade etmez.⁴²⁸

İnsani bir gayret ile bilgi arayışı her daim sürmesi gereken bir durumdur. Zira bireyin mutlak, herkes tarafından kabul gören ve nesnel bir bilgiyi elde etmesi mümkün değildir. Böyle bir bilgi Allah'ın bilgisidir. Bireylerin bilgilerini daima yenilemesi ve canlı tutması gerekir. Dinde ilim değişmez ancak bilginin yorumu ve anlaşılması olan hikmet daima arayışı gerektirir. Bireyler kendilerini bilgisizlikten ne kadar uzak tutar ve bilgisiz insanlardan etkilenmezlerse kendi özlerini o kadar daha iyi kavrayabilirler.⁴²⁹

İmanın davranışlara yansıyor amel olarak görülebilmesi için, bilgi değerli ve olması gerektirir.⁴³⁰ Bireylerin bu dünyadaki imtihanlarının içeriği, insan olma potansiyellerini

⁴²³ Ömer Demir, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 275.

⁴²⁴ Fatih İpek, "İslâm Düşünürlerinin Bilgi Anlayışı Üzerine Eğitimsel Bir Analiz", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (Bahar 2020), 380.

⁴²⁵ Metin Önal Mengüşoğlu, *Düşünmek Farzdır* (İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2015), 109.

⁴²⁶ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 177.

⁴²⁷ Faruk Yılmaz (ed.), *İslamî Yaşama Biçimi*, (İstanbul: Kahraman Yayınlar, 1997), 15.

⁴²⁸ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 77.

⁴²⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 365.

⁴³⁰ Mevlüt Erten, "Kur'an'da Bilgi-Amel(Eylem) İlişkisi", *Diyanet İlmî Dergi*, 43/2 (2007), 138.

gerçekleştirmeleridir. Bu kendini gerçekleştirme süreç gerektirir. Bu sürecin bir tarafını doğru bilgiyi elde etme bir tarafını ise bu kazanılan doğru bilginin gereği olan davranışı yani salih ameli yaşamda gösterebilme oluşturur.⁴³¹

Dini yaşamın sürdürülebilmesi için zorunlu olan bilgi ve bilme ihtiyacı, tüm iman edenlerin ömürlerini öğrenme odaklı olarak sürdürmelerini gerektirir. İnsanın bu dünyada her daim öğrenci olduğunu unutmadan öğrenmesini daima sürdürmesi gerekir. Bireylerin elde ettikleri bilgileri özümseme süreçleri yaşam boyu devam eder. Bireylerin her zaman hem ham yönleri hem pişen yönleri hem de yanan yönleri bulunur. Bireyler yandıkça ve piştikçe, ham yönlerini görürler. Dini hayatlarını her an için yeniden kurarlar. Öğrenilen her yeni bilgi ile bireyler dini yaşamlarını tekrardan inşa ederler. Unutulan ve önemsenmeyip ihmal edilen her görev dini yaşamın olumsuz yönde değişimine sebep olabilir. Her olumlu dönüşüm ise yeni bir bilgi gerektirir.⁴³²

Bütüncül dünya görüşünü esas alarak bilgi bütünlüğü sağlayan insanın kişilik gelişimi dini inancı doğrultusunda olacaktır. Bilgi bütünlüğü sağlayan insan elde etmiş olduğu bilgiyi ilahi bilgi ile bütünleştirdiğinden inancını imana dönüştürecektir. Hayatında değişikliklere gidecek ve yaşamına düzen getirecektir. İnsan bu bilgi bütünlüğü ile yaşamın anlamını daha iyi kavrayacaktır. Bilgi bütünlüğü sağlandığında insan hem kendini hem de toplumu iyi tanır. İnsanın kendini ve çevresini tanıması kişisel gelişimi açısından önem taşır. Çünkü insanın hak ve sorumluluklarını bilmesi kendini ve çevreyi iyi tanıması ile ilişkilidir. Kendini ve çevresini bilgi bütünlüğü içerisinde tanıyan insan görev ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirecektir. Bu da kişisel gelişimine katkı sağlayacaktır.

3.2. İNSAN BÜTÜNLÜĞÜ

Eğitim, bireyi zihin, duygu, şahsiyet ve manevi alanda bir bütün olarak geliştirmeyi amaçlar. Bireylerin bir yönünün geliştirilmesi için çaba gösterilir ve diğer yönleriyle ilgilenilmezse tek taraflı bir gelişim ortaya çıkar. Bu da eğitimde istenilen başarının elde edilmesini zorlaştırır.⁴³³ Bir bitki yetiştirirken dahi dikkat edilmesi gereken noktalar vardır. Örneğin bir çiçeğin gelişmesi için gerekli ortamı sağlamak gerekir. Suyunun zamanında verilmemesi, yanlış ilaç kullanımı gibi hatalar yapılırsa çiçeğin gelişmesi engellenir. Bunun

⁴³¹ Erten, “Kur’an’da Bilgi-Amel(Eylem) İlişkisi”, 144.

⁴³² Demir, “Hayat Boyu Öğrenme ve Din Eğitimi”, 51.

⁴³³ Gürel, “Muhammed İkbal’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”, 1951.

gibi insanların da bedeni ve ruhi ihtiyaçları ihmal edildiğinde kişiliğinin gelişmesi aksamış olur. Bu durumda birey bir bütün olarak kendini gerçekleştirememiş olacaktır.⁴³⁴

İnsanın tüm boyutları ile tanınması, eğitilmesini de kolaylaştırır. Çünkü insanın özelliklerine uygun olan yöntemler kullanıldığında kişi daha kolay ve doğru eğitilecektir. Eğitim insanı bütünüyle geliştirmek için uğraşır. İnsanı tanımadan bireyi eğitmeye çalışmak hiç gidilmeyen bir yere kılavuzsuz gitmeye benzer. İnsanların eğitiminin gerçekleşmesi için bireyin bütün yönleri ile tanınması ve uygun yöntemlerin seçilmesi önemlidir.⁴³⁵ Din, eğitim ve insanın elde ettiğı bilgiler, insana kendisini tanıtmaktadır.

Kişilik ve din arasında karşılıklı bir iletişim vardır. Bireyler şahsiyetlerini, din ile geliştirip tamamlayarak bütünleştirir. Bireylerin yaşamlarında önemli bir yer tutan dinin, bireylerin eğitiminde de göz ardı edilmemesi gerekir.⁴³⁶ Verilen eğitimin, insan bütünlüğüne dikkat edilerek verilmesi, gerekli davranış değişikliğine zemin oluşturacaktır. Bireylerin ahlakının doğru bir şekilde inşa edilebilmesi için bütün yönleri ile tanınması ve olumlu, olumsuz yönlerinin bütünlük içerisinde düşünülerek hareket edilmesi gerekir.⁴³⁷ Kur'an'a göre insan iki yönlü bir varlıktır. İnsanın olumlu ve olumsuz yanları vardır. Ancak insana yalnızca olumsuz tarafları ile bakmak insan bütünlüğünü göz ardı etmek olur. İnsan nefisini doğru yönlendirdiğı ve iradesini doğru kullandığında meleklerin bile üzerine çıkacak bir yapıya⁴³⁸ sahiptir. İnsanın bu bütünlüğün farkında olması ve yaşamında dengeyi sağlaması gerekir.

Kur'an insanın ruhunu ve maddi yönünü görmezden gelen felsefi düşünceleri kabul etmeyerek insanın bölünemeyen bir bütün olduğunu vurgular.⁴³⁹ Kur'an'a göre kişi maddi ve manevi yönleri ile bütünlük içerisinde dir. Bireyin kendisini tanınması, bütün varlığın içerisinde kendisini konumlandırması ile mümkündür. Kişi kendini tanıırken aynı zamanda tüm varlığı da tanımış olur.⁴⁴⁰

Eğitimi sürecinde insanın bilişsel, psiko-motor ve duyuşsal özellikleri ile bir bütün olarak ele alınması gerekir.⁴⁴¹ Genel olarak eğitimde özel olarak ise din eğitiminde başarının

⁴³⁴ Şentürk, “*Kişilik ve Din*”, 69.

⁴³⁵ Şanver, “*Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*”, 138.

⁴³⁶ Şentürk, “*Kişilik ve Din*”, 76.

⁴³⁷ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 258.

⁴³⁸ el-Tîn 95/5

⁴³⁹ Şanver, “*Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*”, 139.

⁴⁴⁰ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 66.

⁴⁴¹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 111.

sağlanması için insan bütünlüğü çerçevesinde gelişme sağlanmaya çalışılması önemlidir. İnsanlara bütünlüklerinin farkına varılarak hitap edilmesi gerekir.⁴⁴²

Her insanın kendine has giyim kuşam tarzı vardır. Aynı şekilde her insanın dışa akseden bir görüntüsü vardır. Elbiseler aynı olsa bile içindeki insanlar birbirinden farklıdır. İnsanda maddi olarak görünen elbise ve bedendir. İnsanın bedeni onun görünen boyutudur fakat insan sadece elbiseden ve bedenden ibaret değildir.⁴⁴³ İnsanın ruhu ve bedeni ile bir bütün olarak ele alınması gerekir.⁴⁴⁴

Bedenin görünmeyen boyutunda bulunan ruh, nefis ve akıl gibi gözle görünmeyen şeylerle; bedenin dış yüzündeki eller, ayaklar, gözler, kulaklar ve duyu organlarının sağladığı veriler birbiriyle etkileşim ve iletişim halindedir. Dolayısıyla insan, söz konusu edilen tüm bu manevî ve maddî özellikleriyle birlikte insandır.⁴⁴⁵ Ne bu özelliklerden biri ne de bedenin görünen ya da görünmeyen boyutu tek başına insan adını almaya uygundur. Bu nedenle insanı sadece sahip olduğu manevî veya maddî bir parçasından ya da onun dış görünüşünden veya iç dünyasından referans alarak tanımlamak doğru değildir.⁴⁴⁶ İnsanın maddi yönünün yanında ruhsal yönünün de olduğu göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur.⁴⁴⁷ Vahiy insan yaratılışının bütün parçalarına hitap ederken insanı bütün olarak kuşatır.⁴⁴⁸

Ruh ve bedeninin farklı istek ve hevesleri vardır. Bu istek ve heveslerin göz ardı edilmemesi gerekir.⁴⁴⁹ Kur'an, insanın hem maddî anlamda yaratılış güzelliğinden hem de ona yüklediği manevi içerikten söz etmektedir.⁴⁵⁰ Bundan dolayı insanın anlaşılabilmesi her iki yönünün de bütünlük içerisinde ele alınabilmesine bağlıdır.

Bireyler şahsiyetlerinde bir bütünlüğe ulaştıklarında kendilerini tanıyarak bilincini genişletir böylece doğru kararlar vermeye, kendini gerçekleştirmeye, kendi yeteneklerini kullanarak hem kendine hem de topluma yararlı işler yapmaya başlar.⁴⁵¹ Bir cihazı tamamlayan elektrik gibi insanın ruhu ve bedeni de birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Elektrik

⁴⁴² Demir, “Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar”, 217.

⁴⁴³ Osman Nuri Demir, “İmam Mâtürîdî’de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *Kader*, 17/1 (2019), 250.

⁴⁴⁴ Aygün Akyol, “İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi-İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 9/36 (2013), 41.

⁴⁴⁵ Demir, “İmam Mâtürîdî’de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 248.

⁴⁴⁶ Demir, “İmam Mâtürîdî’de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 249.

⁴⁴⁷ Aynur Limon, “Aliye İzzetbegoviç’te Din ve Ahlak”, *I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu: Aliye İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek Bildiriler Kitabı*, ed. Mümin Hakkıoğlu vd., (Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018), 140 .

⁴⁴⁸ Pişgin, “Kur’anda Kalbin Akledişi: İman”, 126.

⁴⁴⁹ N.Sabri Akın, “İslam’da İnsan Sevgisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2007), 131.

⁴⁵⁰ Süleyman Kaya, “Kur’an’da İnsanın Değeri”, *İlahiyat*, 1 (2018), 55.

⁴⁵¹ Hasan Mahmut Çamdibi, “Şahsiyetin Gelişiminde Bütünlük ve Kendilik”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21 (2011), 18.

olmazsa cihaz çalışmaz ise güçlü bir maneviyata sahip olmayanlar da bu dünyaya gönderiliş amacını unutabilirler.⁴⁵²

Allah, bireyin çalışıp emek vererek yaşamını devam ettirmesini ve hidayetini gerçekleştirmesi için çaba içerisine girmesini istemiştir. Bundan dolayı bireyi dünyada özgür bırakmıştır.⁴⁵³ İnsanın gerçek özgürlüğü aslında manevi olarak özgürlüğü yakaladığında gerçekleşecektir.⁴⁵⁴ İrade sahibi insan iç disiplini sağlamak ister. İnsan bütünlüğü ile ilgili ele alınması gereken konulardan biri de özgürlüktür. İnsanın hür olma ile disiplinli olma arasında bir çelişki olmadığının farkına varması gerekir. Biri olmadan diğlerinden alınması gereken verim sağlanamayacaktır. Buna uygun bir program ve uygulama yönteminin bulunması gerekir.

İrade sahibi insanlara iç disiplini sağlama tutumu kazandırılması önemlidir.⁴⁵⁵ İnsan kendini bütün olarak tanırsa ve özdenetimini sağlarsa yaşamını düzenlemesi daha kolay olacaktır. Varoluşun bütünlüğü kazandırılmadığı sürece insan bilgisizliğinin karanlığında kendini kaybedecektir. İnsan varoluş bütünlüğünün farkına vardığında özdenetimini sağlayacaktır.⁴⁵⁶ Bunu başaran insanın kalbi ve zihni aynı doğrultuda olduğundan yaşamını düzenlerken çok fazla zorlanmayacaktır. İnsanın kalbi ile zihni çelişki içinde olduğunda bunalıma girer.⁴⁵⁷ İnsan kendine olan bakış açısını bütüncül olarak değiştirirse hem ruhunu hem zihnini geliştirmek için çaba gösterir. Bireylerin her yönü ile anlaşılmalı çalışılması ve kişinin kendisini de her yönüyle keşfetmesi gerekir.⁴⁵⁸

Beden ruhsal gelişime engel değildir. Hatta ruhun gelişmesi için bir araç konumundadır.⁴⁵⁹ Yaşamın her alanı göz önüne alınarak bireyin kişilik bütünlüğünün sağlanması gerekir. Bireyin yaşamı bilişsel, duyuşsal, sosyal, maddi ve manevi her yönüyle bütünlük içerisinde. Bu alanlar tek tek ele alınır ve birbirleri ile karşı karşıya getirilirse bütünlük sağlanmayacaktır.⁴⁶⁰ Bu da insanın anlaşılmasını zorlaştırır. Maddi ve manevi nitelikleri içerisinde barındıran insan, maddi tarafı dolayısıyla bir taraftan dünyaya bağlıken,

⁴⁵² Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 54.

⁴⁵³ Şanver, “*Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri*”, 144.

⁴⁵⁴ Aliya İzzet Begoviç, *İslam Deklerasyonu* (İstanbul: Yarı Yayınları, 2017), 27.

⁴⁵⁵ Bircan, “*Eğitim Kuramlarında ve Uygulamalarında Karşılaşılan Bazı Çatışki ve Çelişkiler*”, 34.

⁴⁵⁶ Murat Tulga Buyruk, *Nereye Bakarsan Bak Allah Orada* (İstanbul: Nememis Yayınları, 2018), 15.

⁴⁵⁷ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 31.

⁴⁵⁸ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 111.

⁴⁵⁹ Yılmaz (ed.), *İslamı Yaşama Biçimi*, 67.

⁴⁶⁰ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 32.

ruhi nitelikleri ile ise mana âlemine bağlıdır.⁴⁶¹ İnsanlar beden ve ruhun bir araya gelmesi ile oluşur. Bireyleri diğer yaratılmışlardan ayıran en önemli nokta ruha sahip olmalarıdır.⁴⁶²

İnsanın her potansiyeli birey için vazgeçilmez bir önem taşır. Bireyin ulaştığı her doğrulukta tüm potansiyellerinin bir payı vardır. İnsanın sahip olduğu duyu, akıl, duygu ve kabiliyetlerinin hepsi birey için önem taşır. Hepsinin bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi ve geliştirilmesi gerekir. Ancak bu yapıldığında birey kişilik bütünlüğünü sağlayabilecektir.⁴⁶³ İnsan bütünlüğü çerçevesinde kişinin kendine bakması kişilik bütünlüğünü oluşturmalarını sağlayacaktır.

İnsanların yaratılıştaki ortak özellikleri mevcut olsa da herkesin potansiyeli, anlama düzeyi, eğitim düzeyi birbirlerinden farklılık gösterecektir. Dini yaşantılarda kazanılan tecrübeler de işin içine girdiğinde aynı kişilikte iki insanın varlığı söz konusu olamaz. İnsanlar kendilerine diğerlerinden fazla verilmiş olan potansiyellerini diğer insanların yararına kullanmakla yükümlüdür. Örneğin bir kişinin zekâ potansiyelinin yüksek olması diğer insanları bu noktada geliştirmek için çaba içerisine girmesini gerekli kılar. Yoksa bunu insan kibir aracı olarak kullanırsa yanlış bir yol seçmiş olur. İman eden her kişinin karşısındaki kişiden alacağı bir ders vardır. Bireyler yaşamları boyunca bazen öğretmen bazen de öğrenci olacaktır. Bireyler yaşamlarında öğrenme ve öğretme durumunda olduğundan kendilerini geliştirip değiştirmeleri gerekir.⁴⁶⁴ Bu bağlamda insanlar karşısındaki kişiden olumlu ve olumsuz bir çıkarımda bulunabilir. Örneğin yalan söyleyen birinin yaşamındaki zorlukları gören birey bu davranışın somut getirilerini gördüğü için yaşamına yalanı sokmaz. Veya ilim öğrenen kişideki tevazuu başka kişileri motive edebilir.

Her insanın özellikleri birbirinden farklı içeriklere sahiptir. Bireylerin dünya imtihanlarında başarıya ulaşmaları kendilerini her yönü ile tanımalarından geçer. Bireylerin üstün ve eksik yönlerinin farkına vararak kişilik bütünlüğünü sağlamaları gerekir. Bireyin kendini tanıması imtihanı sırasında olur. Bireyin sıranmadığı durumlarda kendini tanıması mümkün değildir. Kişi kendini Allah'ın denemesi ile tam olarak tanıyacaktır. Allah bireyleri farklı şekillerde deneyerek bireyin kendisini anlayabilmesini sağlar. Bireyin kendini tam anlamıyla tanıması zengin ve karışık bir süreç olduğu gibi dünya yaşamına da sığmayacak kadar geniş bir özelliğe sahiptir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Faruk Karaca, "Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru", *Ekev Akademi Dergisi*, 1/4 (Mayıs 1999), 113.

⁴⁶² Aydın, "İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri", 88.

⁴⁶³ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 110.

⁴⁶⁴ Demir, "Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi", 118.

⁴⁶⁵ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 94.

İnsan bütünlüğünün farkında olarak bireyin kişilik gelişimi sağlanmalıdır. Din eğitimi ile bireylerin gelişim özellikleri arasında çelişki olması din eğitiminin başarı elde edememesine sebep olur.⁴⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de insan terbiye edilirken, toplum huzuru ve düzeninin sağlanması için koyulan ilkelerin bireyin psikolojik ve biyolojik yapısına uygun olduğu görülmektedir. Allah insanı zorda bırakmazken başına gelen sıkıntılardan kurtulmak için kendisine başka bir yol da sunar.⁴⁶⁷

İnsanın yaratılışı ve oluşum evreleri ile ilgili ayetler, insana kendisini kısmen tanıtır. İnsanın ilgisini kendi varlığına çekerken, aynı zamanda kendi yapısını ve özelliklerini tanımasının gerekliliğine de işaret etmekte ve buna teşvik etmektedir. Zira her yönüyle terbiye ve rehberliğe muhtaç olan ve bu görevin sorumluluğunu da kendi omuzlarında hisseden bir varlığın, kendisini veya hemcinsini tanımadan bu görevi gereği gibi yerine getirmesi mümkün olmaz. Bireyin sergileyeceği hal ve davranışları, tutum ve tavırları anlaması ve anlamlandırması, yerine göre hoşgörülle karşılaması insanın bütünlük içerisinde tanınmasına bağlıdır.⁴⁶⁸

İnsanlar fitraten mükemmel olmadıkları gibi eksik ve yanlışları olan da varlıklardır. Bireyin kendisini değerlendirip, doğru bilgileri kaynak alıp, kişiliğini oluşturması gerekir.⁴⁶⁹ Kur'an-ı Kerim insanı zihni, kalbi, duyguları, eksiklikleri yani tüm yönleriyle ele almıştır. Allah Kur'an'da insanın en derin noktalarından bahsederek insanın da kendini tanımasını istemektedir. Kur'an'ın insana baktığı gibi insana bakmak gerekir. Kişiye geniş, bütüncül, dengeli ve ölçülü bir şekilde bakan Kur'an insanın bütüncül bir bakış açısı kazanmasını istemektedir.⁴⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de de bildirildiği üzere her birey kendine ait olan seciye ve karakterine göre hareket eder.⁴⁷¹ Bahsedilen ayet şudur: “*De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir.*”⁴⁷² Bu ayette Allah insanın kendi özelliklerine göre davranış sergilediğini bildirmiş, insanları başkalarını yargılamaması gerektiği noktasında uyarmıştır.

İnsanlar fitraten iki boyutlu olarak dünyaya gelir. İnsanın ilk boyutunu his ve duyguları oluştururken ikinci boyutunu akıl ve düşünceleri oluşturur. İnsandaki hislerin ve

⁴⁶⁶ Pakdemirli, “Genç Bireylerin Din Eğitimi İlişkin Tutum ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları”, 48.

⁴⁶⁷ Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, 138.

⁴⁶⁸ Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, 139.

⁴⁶⁹ Demir, “Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar”, 207.

⁴⁷⁰ Abay, Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri, 119.

⁴⁷¹ Demir, Din Eğitiminde Estetik, 136.

⁴⁷² el-İsrâ 17/84

duyguların kaynağını kalp oluştururken akıl ve düşüncenin kaynağı ise beyindir. Bu iki boyutun birleştirilip faaliyete geçirilmesi ile bireyin davranışları ortaya çıkar. Bilgi bu boyutların bütünleşmesini ve kontrol edilmesini sağlar. Kur'an'ın hedefi bireyi hem duygu hem de zihin boyutu ile geliştirmektir. Bu sağlanmadığında birey kişiliğini inşa ederken duygularını yönetmesi zorlaşabilir. İnsan eylemlerini duygulardan kurtaramadığında hedefine ulaşamayabilir. Burada bireyin duygularını geliştirmesini ve olgunlaşmasını sağlayan elde ettiği bilgidir.⁴⁷³

Bireylerin yaşamlarını sürdürdükleri ortamın zorluklarının yanında, esasen bireyi hayata bağlı kılan öğeler de vardır.⁴⁷⁴ Bireyin kendisini motive etmesi gerekir. Bunu başarabilmesi kendi özünü iyi tanıyabilmesine bağlıdır. İnsanın yaşamını etrafındaki kişilerin istek ve arzularına göre değil kendi niteliklerine göre şekillendirmelidir. Bireyin görev ve sorumluluk üstlenmeye kendisinin karar vermesi önemlidir. Çünkü yaşamında almış olduğu bu sorumlulukları yerine getirip getirmemesi durumunda sonucuna da kendisi katlanacaktır. Kendi sorumluluğunu yerine getirdikten sonra bunların dışında meydana gelen ve elinde olmayan sebeplere bağlı olan durumlarda ise olayları olduğu gibi kabullenebilmesi icap eder.⁴⁷⁵

Yaşam bir yarış olarak düşünüldüğünde her insan aynı yarış içerisinde ancak farklı başlangıç noktalarından koşuya başlarlar. Çünkü her birey kendi yaşam koşulları kapsamında değerlendirilip imtihan edilir. Herkesin farklı kabiliyetlerde ve başka yaşam koşullarında doğmuş olması bunu gerekli kılar. Bireylerin zihni, kalbi ve ameli davranışlarını her zaman değerlendirme sürecinden geçirmesi gerekir. Zira bireyin kalbinin değişebilmesi ve amelinin bozulması mümkündür. Bunların kontrol edilmemesi bireyin yanlışlarını fark etmemesine neden olacağından telafisi mümkün olmayan bir duruma yol açabilir. Bireylerin gelişme kaydederken elindekileri de koruması gerekir. Yoksa insanlar bir anda elindekilerin hepsini kaybedebilir. Bundan dolayı kişinin ilk koruması gereken iman"dır. Tırtılın kozasından çıkarak kelebek olarak hayatına devam etmesi gibi insanlarda dünyadaki sürelerini tamamladıklarında sonsuz olan ahiretteki yeni yaşamlarına adım atarlar.⁴⁷⁶ İnsan yaşamında her ayrılış bir kavuşma her kavuşmada bir ayrılışı ifade eder. Bundan dolayı insanların kısa süreliğine geldikleri bu dünyadan ayrılacaklarının farkında olarak sonsuz olan ahirete olan hazırlıklarını tamamlamak için ellerini çabuk tutmaları gerekir.

⁴⁷³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 159.

⁴⁷⁴ Çağlayan, "Ahlâkî Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı", 94.

⁴⁷⁵ Demir, "Din Eğitiminde Gönüllülük ve Motivasyon", *Uluslararası Öğrenme, Öğretim ve Eğitim Araştırmaları Kongresi*, ed. Ümit Çelen (Ankara:Başkent KİİŞE ve Matbaacılık, 2018), 382.

⁴⁷⁶ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 361-394.

Bireyin yaşamındaki en önemli hedefi kendini tanımak, anlamak ve doğru konumlandırabilmektir. Bunları yaptığında kişilik bütünlüğünü sağlayacaktır.⁴⁷⁷ Bireyler maddi ve manevi yönleri ile bir anlam ifade ederler. Bireylerdeki bu iki boyut aynı yolda beraber yürüdüğünde insan kendini doğru tanıyacaktır.⁴⁷⁸ Dini değerler kapsamında, Allah'ın, evrenin ve insanın bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Bireyler Allah'a, evrene ve diğer insanlara yaklaşarak aslında kendi benliğine yaklaşmış olur. Bunlara yabancılaşan birey kendine de tanıdık gelmez.⁴⁷⁹

İnsanı başka varlıklardan farklı kılan niteliği, kendinin farkında olabilmesidir.⁴⁸⁰ Kur'an'ı Kerim bireye modern psikoloji gibi sadece maddi yönü ile bakmadığı için insanın dengeli ve tutarlı bir kişilik oluşturmada önemli bir etkiye sahiptir. Bireyin huzurunun sağlanması da bu iki yönünün doğru bir şekilde doyurulmasına bağlıdır.⁴⁸¹ Kur'an'da insandan bahseden pek çok ayette onun yaratılış sürecinden, psikolojik hallerinden, insan fıtratının değişen ve değişmeyen yönlerinden bahsedilmektedir. Böylece onu eğitirken ve ona sorumluluk yüklerken neleri dikkate alması gerektiğinin ipuçlarını verir.⁴⁸² Birey kendini Kur'an'dan öğrenirse özdenetimini sağlaması daha kolay olabilir.

İnsan bir yönü ile her şeyin parçası bir yönü ile ise hiçbir şeye benzemediğinden her şeyden bir parçadır. Her varlıktan bir parça taşıdığı için kişiler varlıkların yerine kendilerini koyabilirler ve varlıkları anlayabilirler. Aynı zamanda her varlık insanın benliğini anlayabilmesine hizmet etmektedir. Bundan dolayı insanın benliğini tanımasını sağlayan her varlığın insan yaşamında değerli ve önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda insanın tüm varlığa anlam vermesi, varlıkla birlikte kendini idrak etmesi, görev ve sorumluluklarını doğru bir şekilde yerine getirmesi ve kişilik bütünlüğünü oluşturmaya çalışması gerekir.⁴⁸³

İnsanın insan yetiştirme ve geliştirme zor bir süreçtir. Ancak en zoru ise insanın kendi kendini geliştirip törpülemesidir.⁴⁸⁴ İnsanların kendileri dışındakilere akıl vermesi de gelişmesi için bilgiler vermesi de kolaydır. Önemli olan insanın bu söylediklerini kendi hayatına da uygulamasıdır.⁴⁸⁵

⁴⁷⁷ İpek, "Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu", 436.

⁴⁷⁸ İpek, "Kur'an'a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu", 436.

⁴⁷⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 55.

⁴⁸⁰ Şanver, "Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", 144.

⁴⁸¹ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 368.

⁴⁸² Şanver, "Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri", 137.

⁴⁸³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 68.

⁴⁸⁴ Begoviç, *İslam Deklerasyonu*, 85.

⁴⁸⁵ Erdoğan Köycü, "Ayet ve Hadislere Göre Ahlâk Din İlişkisi", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 52.

İnsan bütünlüğünün farkında olan kişinin kendi ile barışık olması kişilik gelişimini etkileyecektir. Çünkü maddi ve manevi yönlerinin farkına varan insan kendini tüm yönleri ile tanıyacak ve doğru konumlandırabilecektir. Birey ihtiyaçlarını doğru bir şekilde karşılayabilecek ve davranışlarını doğru bir şekilde düzenleyebilecektir.

İnsan bütünlüğü ile kendi potansiyel ve yeteneklerinin farkına varan insan kişilik gelişimini daha doğru devam ettirebilir. Olumlu ve olumsuz yönlerinin farkına, insan bütünlüğü ile ulaşan insan kişilik gelişimi için yeni adımlar atmakta zorlanmayacak ve yaşamında olumlu değişikliklere gidebilecektir. Kendini bütüncül dünya görüşü ile doğru tanıyan birey sorumluluklardan korkmayacak ve görevlerini en güzel şekilde yerine getirecektir.

3.3. DUYGU BÜTÜNLÜĞÜ

Din bireyin akıl yürütme, araştırma, inceleme, anlamlandırma gibi düşüncülerinin ağır bastığı bilişsel süreçlere dayanırken aynı zamanda bağlanma, sahiplenme, güvenme, sevmeye, sığınma, umutlanma gibi duygusal süreçlere de dayanmaktadır.⁴⁸⁶ İslam dini insanı tüm yönleriyle ele alır. Bireye bütüncül dünya görüşü ile baktığı için insanın duygu yönüne de seslenmektedir.⁴⁸⁷

Din eğitiminde duygu boyutu kişinin gelişip olgunlaşması için önemlidir. Duygular inançların kalbe yerleşmesini sağlar. Dinin inanç boyutu olduğu gibi zihinsel ve duygusal boyutu da vardır. Kendi özünü tanımaya çalışan insanın inanç, zihin ve duygu dünyasını doğru bilgi ile yöneterek bütüncül dünya görüşü oluşturması gerekir.⁴⁸⁸

Din eğitimin en temel noktasını oluşturan sevgi, dini duyguya kaynaklık ederken bu duygunun gelişip olgunlaşmasını da sağlar.⁴⁸⁹ Duygusal olarak sevilip bağlanılmayan hiçbir bilgi insan hayatında bir yer edinemez. Sevgi duygu bütünlüğünü sağlayan en önemli değerdir.⁴⁹⁰ Çünkü insanlar tanıyıp sevmediklerini yaşamına geçirmek için çaba sarf etmez. Bu bağlamda bireylerin inançlarını davranışlarına yansıtabilmesinin temelini Allah sevgisi ve Peygamber sevgisi oluşturur. Bu sevgiyi kalbe yerleştirmenin yolu Allah'ı ve peygamberini tanımadır. Allah, Peygamber ve aile sevgisi bütünlük içerisinde verildiğinde daha anlamlı olur. Bu bütünlüğün sağlanması Kur'an-ı Kerim'i bilinçli olarak okuyup anlama ile gerçekleşebilir. Ayrıca Hz. Peygamber'in yaşamındaki uygulamaları görmek için yapılan

⁴⁸⁶ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi", 495.

⁴⁸⁷ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 119.

⁴⁸⁸ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 219.

⁴⁸⁹ Gümrükçüoğlu, "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü", 51.

⁴⁹⁰ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 155.

okumalarda önem teşkil eder. Gerçek sevgi sözle değil özde oluşturulan sevgidir. Sevginin davranışlar ile gösterilmesi gerekir.⁴⁹¹ Yaratıcıya karşı olan sevginin duygusal boyuttaki fazlalığı insanın bu sevgisini davranışları ile de yansıtabilmesine olanak sağlar.

İnsanlar arası ilişkileri düzenlemenin temeline yerleştirilebilecek bir duygu olan merhamet duygusal bütünlüğü oluşturmada önemli bir yere sahiptir. İnsan karşısındakini anlayabildiği ölçüde merhametini açığa çıkartabilir. Merhamet göstermek kişinin dini inancının da bir gereği olarak ortaya çıkararak bireyin davranışlarında bunu gösterebilmesini sağlar. Allah Kur'an'da insanlar arası ilişkilerde merhametin önemli olduğunu bildirmiştir.⁴⁹² Bu doğrultuda da insanın nasıl merhamet göstereceğini insanlığa Allah öğretmiştir. Allah kendisini Rahman ve Rahim olarak tanıtarak⁴⁹³ insanların da merhameti ilke edinmesini istemiştir. O'nun merhameti her şeyi kapsamaktadır. Allah'ın merhametinin en büyük göstergesi ise affedici olmasıdır. İnsanda bu affediciliğin farkında olarak hata yaptığında Allah'ın bağışlamasına ve mükâfatına yürümesi değil koşması gerekir.⁴⁹⁴ Bu doğrultuda insan duygu bütünlüğü ile Allah'ın merhametine sığınır.

Duygu bütünlüğünün sağlanması için gerekli olan bir diğer duygu da hoşgörüdür. İnsanların birbirlerinin inançlarına karşı göstermeleri gereken anlayışı ifade eden hoşgörü insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Kişinin karşısındaki bireyin inancına, ibadetine, yaşam tarzına göstermesi gereken hoşgörü, bireyin kişilik bütünlüğünü oluşturmasını sağlar. Hoşgörülü bir ortamda birey inançlarını davranışlarına daha kolay yansıtarak kendini topluma daha iyi ifade edebilir. Bu da bireyin kişiliğini oluşturmasında etkilidir. Aynı zamanda hoşgörülü bir ortamda yetişmiş bireyler özgüvenli olurlar. Bireylerin kendilerine olan bakış açısını ortaya koyan özgüven inançlarını davranışlarına yansıtmada kolaylık sağlar. Bu bağlamda insanların öğrendikleri davranışa karşı olan duyguları önem taşıyor denebilir. Davranışın bir boyutunu da bu duygular oluşturur. İnsanların öğrendiği davranışa karşı olan sevgi, bağlanma, hoşgörü, özgüven, sabır ve başarıma gayesi gibi duygular, bireyin davranışının verimliliğini ve kalıcılığını artırmada önemli bir rol oynar.⁴⁹⁵

İnsanın içerisindeki en küçük güzel duygu bile büyük işleri başarılmasında önemli bir yer edinir. Bir işin sonuna gelinceye kadar yapılmış olan bütün küçük çalışmalar ve emekler bu zamana kadar hiçbir şey yapmamış olmaktan daha olumlu sonuçlar doğurur. Bütünüyle durmuş bir arabaya arkadan kuvvet verip ilerlemesini sağlamak, az da olsa hareket edebilen

⁴⁹¹ Akın, "İslam'da İnsan Sevgisi", 137.

⁴⁹² el- Rûm 30/21

⁴⁹³ el- Fâtiha 1/2

⁴⁹⁴ el- Âl-i İmrân 3/133

⁴⁹⁵ Sağlam, "Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım", 210.

bir arabayı hareket ettirebilmekten daha zordur. Sadece düşünerek, umut bağlayarak, anlamsızca bekleyerek kurtuluşa erilmez. Küçük bir adım dahi olsa bir yerlerden başlamak gerekir. Bir vakit akşam namazı kılmak süreç içerisinde tüm vakitleri eda edebilmeyi, hardal tanesi kadar dahi olsa küçük bir iyilik en büyük iyiliklerin kaynağını oluşturabilir.⁴⁹⁶ İnsanın içindeki en küçük iman harekete geçtiğinde insanın yaşamında çok büyük etkilere sahip olabilir. İnsanın kendinden vazgeçmeyerek içindeki gücün farkına varıp hareket etmesi gerekir.

Duygular kişinin kendini tanıyıp, özünü fark etmede gücü de olabilir engeli de olabilir. Bireylerin önündeki engelleri kaldıran duygular, kişinin kendi özünü doğru anlamlandırabilmesini sağlar. Ancak negatif duyguların varlığı ise bireye zarar verebilir. Burada önemli olan nokta kişinin bu olumsuz duygular ile başa çıkma durumudur. Kendini tanıyan birey pozitif ve negatif duygularını dengeli bir şekilde yönlendirebilir. Bireydeki negatif duyguların tamamen yok edilmesi beklenemez. Bu duyguların olumlu yönde kullanabilmesi gerekir. Bunu yapamayan bireyin bu olumsuz duyguların olumlu duygularına zarar vermesini engellemek için çalışması önem taşır. Eğer bireyi negatif duyguları esir alırsa kişi önce kendisine daha sonra ise tüm varlığa yabancılaşılabılır. Duygusal olarak insanın kendisinin farkına varması, kendisini geliştirmesi ve yaşatması için negatif duygularının yönlendirilmesi ve tüm duygularının dengelenmesi gerekir. Bireye verilen tüm duygular Allah'tan uzaklaşıp görevlerini terk etsin diye değil, Allah'a daha fazla yaklaşım bağlansın diye verilmiştir. İslam dininde insanın bütün dürtü ve duygularından tamamen arınması değil, duyguların dengede tutularak, Allah'ın verdiği görevleri yerine getirebilecek hale getirilmesi istenmektedir.⁴⁹⁷

Eğitimde duygu boyutunun önemsenmemesi insanda var olan bir gücün göz ardı edilmesi anlamına gelir. Duyuşsal boyutun içine duygu, inanç, değerler ve ahlak girmektedir. İnsan ve toplum için duyuşsal boyut vazgeçilmez bir değere sahiptir. Duyuşsal boyut, bilişsel boyuta da önemli katkı sağlamaktadır. Duyuşsal boyutun harekete geçerek bireylerin hayatında anlam kazanması demek insana verilen değer de ortaya çıkması anlamına gelir.⁴⁹⁸ Bundan dolayı ilk eğitim kurumu olan ailedeki din eğitiminde duygu boyutunun göz ardı edilmemesi gerekir. Ailelerin çocuklarına din eğitimi verirken yalnızca akla yönelik ve teorik

⁴⁹⁶ Demir, "Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması", 762.

⁴⁹⁷ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 111.

⁴⁹⁸ Önder, "Din Eğitiminde Başarı İçin Dikkate Alınması Gereken Bir Unsur Olarak İnsan Onuru", 518.

bilgileri ezberletmeyi esas almaması, bunlara ek olarak duygu ve gönül eğitimi de verebilmeleri önemlidir.⁴⁹⁹

Bireyin kendisini sadece biyolojik ve fiziksel yapısı ile bilmesi yetmez. Bireyin özünü tanıyabilmesi için kendisiyle, düşünceleriyle ve duygularıyla ilişki kurması gerekir. Duygu ve düşünceleri süreç içerisinde kendisini tanımasını sağlayacaktır. Bu süreç yaşam boyu devam eder. Kendi benliğini tanımayan kişiler özlendirde olan duygu ve düşüncelerin farkına varamadıkları için zihinleri karışık olarak yaşamlarını sürdürürler. Bu zihni karışıklık bireyde genel bir huzursuzluk meydana getirir. Kendini fark edip tanıyan kimse ise hem iç dünyasının hem de dış dünyanın farkına varacaktır. Böyle kişiler etrafındaki insanların kendisini nasıl etkilediğinin farkında olduğu için yaşamını yönlendirme konusunda zorluk çekmez. Kendisinin de etrafındaki kişileri etkilediğinin de farkında olduğundan dolayı daha bilinçli hareket eder.⁵⁰⁰

Bireylerin maddi ihtiyaçlarından başka kalp, gönül, ruhsal ve kutsal ihtiyaçları da söz konusudur. Bireyler bu ihtiyaçlarını iyiye ve kötüye açık yönleri ile karşılayabilir. Kişi eğer bu ihtiyaçları karşılayamaz ya da yanlış yollarla karşılarsa iç huzurunu sağlayamaz.⁵⁰¹ Bireyler kendi ruh dünyalarını inşa edip, düzenleyemediklerinde dış dünyalarını da aynı şekilde inşa edip, düzenleyemezler. Birey iç dünyasında kişilik bütünlüğünü oluşturmayı başarıyorsa dış dünyada da bu başarısını gösterecektir.⁵⁰²

İslam eğitiminin kaynağını Kur'an-ı Kerim oluşturur. Kur'an'ın istediği, bireyin negatif duygulardan pozitif duygulara geçişini sağlayarak kendisindeki duygusal farkındalığı anlayabilmesini sağlamaktır. Kur'an duygularını da kontrol edip yönlendirebilen bir insan modeli çizmektedir.⁵⁰³ Kur'an'da peygamberlerin de insanın duygularına hitap ettiğinden bahsedilir. Kur'an'da Hz. Muhammed'in insanın duygularına hitap edeceğine dair şu ayet dikkat çekmektedir: “Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak (gönderdik).”⁵⁰⁴ Bu ayetteki peygamberin müjdecisi ve uyarıcı olması O'nun eğittiği insanların duygularına da hitap ettiğini gösterir.⁵⁰⁵

İnsanın bir işe başlarken bütünüyle kendini o işe adanması gerekir. Duygu bütünlüğü sağlayarak başladığı bir işte başarı elde edecektir. Bu durum şu ayette Allah tarafından bildirilmiştir: “İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, gerçekten en

⁴⁹⁹ Önder, “Din Eğitiminde Başarı İçin Dikkate Alınması Gereken Bir Unsur Olarak İnsan Onuru”, 513.

⁵⁰⁰ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 64.

⁵⁰¹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 262.

⁵⁰² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 205.

⁵⁰³ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 168.

⁵⁰⁴ el-Ahzâb 33/46

⁵⁰⁵ Yaşar Fersahoğlu, *Kur'an'da Zihin Eğitimi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015), 529.

*sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah'a varır.*⁵⁰⁶ İnsanların duygularının değişkenlik gösterdiğini Allah şöyle bildirmiştir: “*İnsana bir nimet verdiğimiz zaman (bizden) yüz çevirir ve yan çizer. Fakat ona bir şer dokunduğu zaman da yalvarıp durur.*”⁵⁰⁷ Ayetten hareketle insanların duygu bütünlüğünü sağlayarak yaşamlarını daha dengeli ve tutarlı olarak sürdürebilmeyi başarabilmesi gerektiği söylenebilir. Bunun için öncelikli olarak insanın kendi benliğini tanıması önemlidir. Bu kendini tanıma bir ordu komutanı ile düşmanına benzetilebilir. Bir ordu komutanının düşmanı ile ilgili bilgilere sahip olması başarı elde etmek için önemlidir. Kişinin düşmanını tanıması, kaç kişi olabileceklerini bilmesi ve başarı sağlamak için hazırlık yapması gerekir. Eğer bunu yapmazsa düşman karşısında hezimete uğrar. İnsanın da yanlış eğilimlerini iyi tanıyıp yönetebilmesi gerekir. İyi bir özdenetimin olabilmesi içinde değerlerin iyi analiz edilmesi önem taşır. Değerleri analiz edip değerlendiren insan kendi kendini doğru bir şekilde yönetir. Böylece hazırlığını yapmış ordu komutanı gibi başarıya ulaşacaktır.⁵⁰⁸

Her birey, Allah’tan mükâfatını kendine özgü olan yaşam şartları içerisinde ve kalbinin güzelliği ölçüsünde alacaktır. Bireyler Allah’a maddi ve manevi yönlerden ihtiyaç duyarlar. Allah’ın yardımı ve merhameti ile insan hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılayacaktır.⁵⁰⁹ Bundan dolayı insanın duygusal bütünlüğünü sağlayarak yaşamını sürdürmesi gerekir. Bu bütünlüğün sağlanmamış olması kişilerde duygusal bir boşluğa sebep olur. Allah’a ihtiyacı olduğunu fark edemeyen insan bu boşluğu dolduramaz. Bu da kişinin iç huzursuzluğunun temelini oluşturur. Bu huzursuzluğun giderilmesi için kişinin duygu bütünlüğünü sağlaması gerekir. Bu duygu bütünlüğünü gerçekleştirdiğinde aynı zamanda kişilik gelişiminin en önemli parçalarından birini tamamlamış olur.

İnsanın duygularının farkında olması kişilik gelişiminde olması gereken özdenetimi oluşturmayı sağlar. Kişilik gelişimini olumlu ve olumsuz olarak etkileyen duyguların farkında olan insan manevi özgürlüğünü sağlayacaktır. İnsan olumlu duygularını geliştirme, olumsuz duygularını yönetebilme becerisini duygu bütünlüğü içerisinde kişilik gelişimini tamamladığında kazanacaktır.

3.4. DÜŞÜNCE BÜTÜNLÜĞÜ

Bireylerin kişilik gelişimleri için düşünce bütünlüklerini sağlamaları önemlidir. Düşünce bütünlüğü sağlanamadığında zihni karışık olan insan huzursuz olur. Bu huzursuzluk

⁵⁰⁶ el-Lokmân 31/22

⁵⁰⁷ el-Fussilet 41/51

⁵⁰⁸ Hökelekli, “Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek”, 72.

⁵⁰⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 378.

kişinin hayatını şekillendirmek için hiçbir çabada bulunmamasına yol açar. Zihin sürecinde kalbinde düşündüklerini aklı ile fark edebilen birey, bu düşündüklerini inanca dönüştürebilirse, bilgileri eylem ve tutum haline gelebilir.⁵¹⁰

Bireyin özümseyip yaşamına geçiremediği düşünceler, bilişsel boyutta kalacaktır. Bu düşünceler bireyin üzerinde bir etkiye sahip olmayacaktır. Böyle bir dini düşünce bireyin varoluşunu kavramasını sağlamaz. Bireyin kendini bulmasına yardımcı olmadığı için yalnızca düşünce olarak kalmaktan öteye gidemez.⁵¹¹

Kur'an-ı Kerim bireyin düşünce bütünlüğünü sağlamak için delil ortaya koymaktadır. Allah, insanın bu delillerin neler olduğunu araştırıp aklını kullanarak doğru düşünebilmesini istemektedir.⁵¹² Allah'ın ayetleri iki şekildedir. Kur'an'ı Kerim Allah'ın kelimidir yani sözüdür. Bir de sözsüz insanlara hitabı olan evrenin yaratılışı ve düzeni vardır. İnsanın bu ikisini bir arada düşünerek hareket etmesi gerekir. Çünkü birbiri ile ilişkili olan bu ayetler insanın düşünce bütünlüğünü sağlamada çok önemli bir etkiye sahiptir. Bireyin evrende gördüğü bütün varlıklar aslında Allah'ın sözsüz vahyidir. Bunlar bireyi Allah'a ulaştırmak için adeta yol levhaları gibi görev alır. Yola koyulan işaret levhaları insanları nasıl ulaşmak istedikleri hedeflere ulaştırıyorsa Allah'ın ayetleri de iyi analiz edilip buna göre hareket edildiğinde insanı doğru yere ulaştıracaktır.⁵¹³

Düşünce bütünlüğünün sağlanması için Kur'an-ı Kerim'i okuyup, düşünmek ne kadar önemli ise aynı şekilde tabiat kitabını okuyup tefekkür etmek de önemlidir.⁵¹⁴ Bu bağlamda insanın önce kendini okuyup tanınması, daha sonra her şeyi okuyarak düşünce bütünlüğüne ulaşması gerektiği söylenebilir.

İnsanın düşünce bütünlüğünü sağlaması kişiyi iç huzura sevk edecektir. Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde tekrarlanan akletme, teorik ve pratik alanı kapsar. Akletme ile ilmi hakikatlere ulaşma hedeflenirken aynı zamanda ahlaki ve pratik değerlere de ulaşma hedeflenmektedir.⁵¹⁵

İslam dini bireylerin inançlarını pekiştirmek için birilerini anlamsızca taklit etmeden araştırma yapmasını ve tahkiki imana ulaşmak için çaba içerisine girmesini ister.⁵¹⁶ Örneğin, insanlar sosyal medyada dini ve ahlaki içerikli paylaşımlarda fazlaca bulunmaktadır. Ancak

⁵¹⁰ Okumuşlar, *Fitratın Dine*, 102.

⁵¹¹ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi", 492.

⁵¹² Okumuşlar, *Fitratın Dine*, 99.

⁵¹³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 303.

⁵¹⁴ Abdulkadir Karakuş, "Kur'an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (2018), 212.

⁵¹⁵ Ömer Mahir Alper, "İslâm, Akıl ve Hakikat", *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (Aralık 2010), 41.

⁵¹⁶ Demir, "Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi", 121.

bu paylaşımların yaşamlarında pratiğe geçme durumunun olmadığı görülür. Dini gün ve gecelerde yapılan sosyal medya paylaşımlarının mesajlardan pratiğe dökülemiyor olması bu mesajların dindarlık görüntüsü vermekten öteye geçmediğini gösterir. Bu da insanların düşünce bütünlüğü sağlayamadığını gözler önüne serer. Sosyal medyada insanlar daha önceden hiç görmedikleri farklı inanç ve pratiklere sahip insanlarla da karşılaşmaktadırlar.⁵¹⁷ Eğer düşünce bütünlüğü sağlayamamışlarsa bu düşüncelerden etkilenmeleri çok çabuk gerçekleşebilir. Düşüncesi güçsüz ve düşünmekten aciz olan bireyler sadece toplumda süregelen bilgilerdeki faydayı bilir ve yaşamlarına geçirirler. Aklını kullananlar ise yeni şeyler ararlar.⁵¹⁸ Allah'ın insandan istediği ise aklını kullanarak düşünce bütünlüğünü sağlamasıdır.

Bireyin bir işi yapması ile yapmaması arasında sonuç olarak bir fark yoksa hiçbir şey yapmak istememesi doğal bir sonuçtur.⁵¹⁹ Örneğin namaz kılma düşüncesini yaşamına geçiren bir birey ahlaki olarak namaz kılmadığı gibi ise namaz kılmak onun yaşamında bir değişikliğe sebep olmadığı için bu davranışı yapması da yapmaması da birdir. Burada yapılması gereken namaz düşüncesinde bütünlüğü sağlayabilmektir. İslam dininin hedefi, bireyin Kur'an-ı Kerim'deki vahiyleri anlamak için aklını doğru kullanabilmesini sağlamaktır. Akıl kullanılmadığında hiçbir anlam ifade etmez. Allah bireyin iradesi ile özgür olarak aklını kullanmasını ister. Bunu “*Belki, umulur ki akıllarını kullanırlar.*”⁵²⁰ diyerek insana ayetlerde vurgular. Din eğitimcileri de bunu esas alarak dini bilgileri verirken akıl ekseninde verirse başarıya ulaşılabacaktır. Din eğitimcilerinin, bireyin aklını doğru kullanmasına, analiz ve sentez yapabilmesine yardımcı olması gerekir. Ancak böyle olursa birey doğru düşünüp doğru karar verebilir.⁵²¹

Bireylerin düşüncelerinin önem ifade etmesi insanın özgürlüğüne bağlıdır. Kendi düşüncesinin önemini fark edip değerini bilen insan etrafında bulunanlarında düşüncelerine saygı ile yaklaşacaktır. Bu bağlamda insanların doğru karar vermesi düşünce bütünlüklerini sağlamalarına bağlıdır denebilir. Fıtraten var olan akıl birey tarafından kullanılmazsa zanlar ile hareket eden insan yanlış hükümlere varabilir. Din eğitiminin hedefi iman eden kişinin önyargılı olarak düşünmesini engellemektir. Din eğitimi veren insanlar bu önyargıları insanın

⁵¹⁷ Mehmet Haberli, “Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenerasyonu Üzerine Bir Değerlendirme”, *I. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi* (Kasım 2018), 642-643.

⁵¹⁸ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 207.

⁵¹⁹ Türel, *Gelin Müslüman Olalım*, 72.

⁵²⁰ el-Bakara 2/242

⁵²¹ Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, 126.

aklını doğru kullanabilmesinin önündeki engeller olarak görür ve bu engelleri kaldırmak ister.⁵²²

Din eğitiminin dayandığı en önemli nokta özgür düşüncedir. Kendini gerçekleştirmek isteyen bireylerin değerleri içselleştirmesi için bağımsız düşünebilmesi gerekir. Bireylere bağımsız düşünmenin yanında farklı düşüncelere de hoşgörü göstermesi gerektiği öğretilmesi gereken bir değerdir. Bu hoşgörüyü gösterebilen bireyler etrafında olup bitenlerden haberdar olurken farklı düşünceleri de önemseyerek çok yönlü düşünebilirler. Muhataba bu düşünme kabiliyetini vermek aslında kişinin yaşamında doğru ve yanlışlarını görerek düzenleme yapmasına zemin hazırlar.⁵²³

İman eden insanların, diğer insanların kendilerinden farklı düşünceler de olabileceğinin farkında olması önemlidir. Müslümanların farklı düşüncelere karşı önyargılı davranmaması, iletişim kurduğu herkesin fikrine açık olması hoşgörüsünü gösterir. Bireyin etrafındaki düşüncelerden kendine uygun olanı ve en güzelini alarak davranışlarına yansıtabilmesi gerekir.⁵²⁴ Bireyler başka insanların düşüncelerini dinlediklerinde sanki bu düşünceleri kabul ettikleri için dinledikleri yanlıgısına kapılabilirler. Oysaki bir düşüncüyü dinlemek insana olan saygıdan ileri gelir. Bu düşünceye katılıp katılmamak ise tamamen bireyin özgür iradesine kalmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken dinlenen düşüncelerin akıl süzgecinden geçirilerek değerlendirilmesidir. Bu değerlendirme yapılırken karşıdaki kişinin zıddı düşünülüyorsa bile bunu uygun bir dille anlatmak gerekir. Hiçbir düşünce dayatma ile kabul görmez. Kabul görse dahi düşünce bütünlüğü sağlanamadığı için insanın yaşamında anlam ifade etmez.

Kişilik gelişimine düşünce bütünlüğü doğru düşünebilmeyi kazandıracaktır. İnsan gerektiği gibi doğru düşündüğünde yaşamına düzen getirecektir.⁵²⁵ Hayatını ters orantı ile sürdüren insan tüm melekelerini hâkim kılmak üzere aklını değil işitme organını seçerse her işittiğine inanmaya başlar. Çünkü işitme organı duyduklarını olduğu gibi alır akıl gibi ölçüp tartamaz.⁵²⁶

İnsanların kişilik gelişimleri için önyargıdan uzak durmasını da düşünce bütünlüğü sağlayacaktır. Önyargılı davranmamayı ve hoşgörülü olmayı insanlar düşünce bütünlüklerini sağladıklarında başaracaktır. İnsanlar kendi düşüncelerinde tutarlılık ve bütünlük gösterdiklerinden başkalarına karşı hoşgörülü olabileceklerdir.

⁵²² Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, 126.

⁵²³ Demir, “Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı”, 136.

⁵²⁴ Demir, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi”, 118.

⁵²⁵ Mengüşoğlu, *Düşünmek Farzdır*, 53.

⁵²⁶ Mengüşoğlu, *Düşünmek Farzdır*, 103.

Kişilik gelişiminde düşünce bütünlüğü sağlayan insanlar kendilerindeki olumlu ve olumsuz düşünceleri fark eder. Bunu fark eden insan yaşamında olumlu düşünceleri doğru kullanacak ve olumsuz düşüncelerini ise yönetebilme becerisi kazanacaktır.

3.5. DAVRANIŞ BÜTÜNLÜĞÜ

Eğitim biliminin ve dinin üzerinde durduğu en önemli konu insan davranışıdır.⁵²⁷ Davranış kalıtım ile gelen şahsiyet özelliklerinin, yaşanılan çevre ile birlikte şekillenmesi sonucu ortaya çıkan öğrenilmiş tepkilerdir.⁵²⁸ Davranış psikoloji kavramı olarak, bütün canlıların göz önüne alınarak organizmanın uyarılar karşısında gösterdiği tepkileri ifade eder.⁵²⁹ Eğitimin hedefi, bireylerin yalnızca zihinlerini geliştirmek değil bununla birlikte davranış tarzlarının da öğrenilen bilgiler ışığında revize edilmesidir.⁵³⁰

Bireyin duygu, düşünce ve eylem olmak üzere üç boyutu mevcuttur. Bu boyutlar bireyi psikolojik ve sosyolojik olarak etkileyerek toplumla barış içerisinde yaşamasına da etki etmektedir. Psikolojik veya sosyolojik yönlerinden biri ihmal edildiğinde insan, Allah'ın istediği insan özelliklerine ulaşamaz. Allah'ın gönderdiği ayetlerin hedefi de insanın üç boyutunun da düzenlenerek gelişmesini sağlamaktır.⁵³¹ Bireyden kişiliği ile eylemlerini bütünleştirmesi istenir. Bireyin öncelikle kendisini tanıması gerekir ki diğer varlıklarla karşılaşmasının yaşamına bir etkisi olsun. Zira birey diğer varlıklar ile kurmuş olduğu iletişim üzerinden kendisini tamamlayacaktır.⁵³²

İnsanın hayata ve olaylara bakış açısını din belirler. Din, insanın bütün duygu ve davranışlarını yönlendirmede önemli bir etkiye sahiptir.⁵³³ Bireylerin ruh dünyalarındaki boşluğu dolduran ve ruhi temizlenmeyi sağlayan iman bireyleri dinamik hale getirir. Duygunun ön planda yaşandığı imanda kalp önemli bir yere sahiptir. Kur'an'a göre sadece dil ile iman ettim demek yeterli görülmemiştir. Öncelikle kalbin tasdiki önemli olmakla birlikte imanın bireyin duygu, düşünce ve davranışlarına etki etmesi ve bireyi iyiye doğru geliştirip dönüştürebilmesi gerekir.⁵³⁴

İnandığı gibi yaşayan bireyin kişiliğini oluşturan yegâne unsurun inanç olması kaçınılmazdır. Din eğitiminde hedeflenen inanç ve davranış bütünlüğünün sağlanmasıdır.

⁵²⁷ Demir, “*Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci*”, 74.

⁵²⁸ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 204.

⁵²⁹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 148.

⁵³⁰ Demir, “*Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı*”, 140.

⁵³¹ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 162.

⁵³² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 69.

⁵³³ Kaplan, “*Din, Fitrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine*”, 62.

⁵³⁴ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 371.

Genel olarak bütün eğitimlerin hedefi doğru görülen davranışların bireylere kazandırılmasıdır. Dinde amaçlanan, faaliyete geçirmek için öğrenmedir. İslam dini sadece davranışın kuramı ile ilgilenmez. Dinin amacı, insanın inancının getirdiği sorumlulukları yerine getirmesidir.⁵³⁵ Eylem güzelliği, dinin esasını oluşturur. Aynı zamanda eylem güzelliği bütün eğitim birikiminin sonucudur. Allah'ın kişilerden istediği bu davranış güzelliğini oluşturmaktır. Yararlı davranış inşa etmek ve bunun üzerinde zihinsel olarak düşünebilmek insanın yapacağı bir iştir. İman eden bireyin, doğruluk için anladığını anlatması ya da doğru tutumlar ile eylemlerinde göstermesi gerekir.⁵³⁶

Din, insanın yaratıcıya iman etmesini ve imanın gereğini yerine getirebilmesini hedefler.⁵³⁷ İmanın kesin delillere dayanması korunmasını sağladığı gibi, ameale ve ahlaka yansımaları da sağlar.⁵³⁸ İman tasdik gerektirir. Şüphe götürmeyecek bir durumdur. İman deliller üzerine inşa edilmesi gerekir ki üzerine sağlam bir şekilde ameller oluşturulabilsin. Eğer şüpheler ile devam ederse ilerleyen süreçte imanın yerini inkâr alabilir. Kur'an-ı Kerim'de Allah tefekkür ayetlerine yer vererek insandan imanını kuvvetlendirmesini ister.⁵³⁹

Kur'an-ı Kerim insanın aklını kullanarak doğruya ulaşmasını ister. Elde edilecek bilgiler için de yaratılışa, evrene ve evrende gerçekleşen olaylara bakmak gerektiğini ayetler⁵⁴⁰ ile açıklar.⁵⁴¹ Bu duruma şöyle bir benzetme yapılabilir: Yüksek bir bina inşa edileceği zaman temelin çok sağlam kazılması gerekir. Binanın kat sayısı yükseldikçe temelin kuvvetli olması daha da önem kazanır. İman edilen konuların da bu binanın temeli gibi çok derinlere kök salması gerekir. Neye, niçin inanıldığı doğru bir şekilde analiz edilerek insanın kalbini mutmain etmesi önemlidir. Bu başarılabilirdiği sürece inanç amellere dönüşebilir.⁵⁴² Allah imanın sağlam olmasını Kur'an'da şöyle bildirmektedir: “Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapsağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar.”⁵⁴³ Bu ayette, Allah'ın imanı sağlam olan kişiyi sağlam tuttuğunu, kendine zulmedip Allah yolundan uzaklaşanlara da istediklerini vereceğini açıklamaktadır.

⁵³⁵ Demir, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, 275.

⁵³⁶ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 149-152.

⁵³⁷ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 11.

⁵³⁸ Polater, “Kur'an'a Göre Bilgi- İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”, 68.

⁵³⁹ Polater, “Kur'an'a Göre Bilgi- İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”, 60.

⁵⁴⁰ el-Bakara 2/164

⁵⁴¹ Muammer Esen, “Kur'an'da Akıl - İman İlişkisi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/52 (2011), 93.

⁵⁴² Can, *Dirilt Kalbini*, 114.

⁵⁴³ el- İbrâhîm 14/27

Bireylerin inandığını ve önemseydiğini ikrar ettiği doğruları davranışları ile göstermesi gerekir. Dinde yapılması gereken bilmek değil yapabilmektir.⁵⁴⁴ Din, bireye ahlaki ve dini eylem için garanti vermez. İnsanlar dinden kendileri yararlanarak hedeflerini gerçekleştirmek için çabalayacaklardır. Dinin bireye dışardan verdiği esaslar ve hedeflerdir. Bunları özümseyip, içinde anlamlandırarak olan kişinin kendisidir. Bunları anlamlandırma ve özümseme bütünüyle bireye bırakılmıştır.⁵⁴⁵

Din insandan olumlu davranış değişiklikleri ister. İman edenlerin hakları görevlerinden sonra gelir. Bu da kişi için eylemin daha önemli olması gerektiğini gösterir.⁵⁴⁶ Bireylerin birçoğu dini inançlarının onlara hangi sorumlulukları yüklediğini bilmektedirler. Ancak problem yaşanan kısım, bilinenlerin davranışlara geçirilmesi esnasında yaşanan isteksizliktir. Bu durum din eğitiminde bilgi ve bilginin uygulanmasının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Dini davranışların yapılabilmesi için sadece bilgilendirilme eksik kalmaktadır. Bir eylemin yapılabilmesi için bilgi ile bireyin isteğinin de olması gerekir. Bu istek, motivasyon elde etmek için güç olarak düşünülebilir. İnsanın birçok kabiliyet, yetenek ve becerisi olmasına rağmen eğer bunları kullanma isteği olmazsa bunların var olması birey için bir anlam ifade etmez. Dini bilgilerin davranışlara yansıtılabilmesi durumu hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bireyler dıştan gelen bir motivasyon ile her zaman davranış değişikliği göstermeyebilirler.⁵⁴⁷ Dıştan gelen motivasyon ile bunu başarabilen insanların bir süre sonra içsel motivasyon kazanmaları gerekir. Bu içsel motivasyonun kazanılmadığı durumlarda dışsal motivasyon da anlamını yitirebilir.

Bireyin eylemlerinin etkilendiği iç ve dış şartların hepsiyle ilgilenen din eğitimi davranışın niyetiyle ve dışa yansımalarıyla güzel olmasını hedefler. Niyetin ve davranışın dışa yansımalarının güzel olması bütünlüğü oluşturduğu için eylemin anlam kazanmasını sağlayacaktır. Zaten dini hükümlerin anlam kazanması davranışa dönüşmesi ile olur. Dini bilginin davranışa dönüşürken hem niyetin ihlaslı olması hem de ortaya konan eylemin doğru yapılması gerekir. Dini davranış elbette yalnız bir biçim işi değildir. Ancak üslubu ve biçimi olmayan ne bir sanat ne de din vardır. Güzel davranışı oluşturan kalbi ve içsel unsurlarla birlikte düzenleyici dışsal unsurlardır. İnsanın iç dünyasında olup biten her şey dışarıya sembollerle taşınır. Semboller dil, hareket, ses ve görüntülerin yorumlanması ile muhataba aktarılır.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ Demir, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, 275.

⁵⁴⁵ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 25.

⁵⁴⁶ Emrullah Yüksel, “İslâm’ın İnsandan Ne İstedğini Anlamaya Çalışmak”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 20.

⁵⁴⁷ Demir, “*Din Eğitiminde Gönüllülük ve Motivasyon*”, 382.

⁵⁴⁸ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 198-218.

İnsanın davranışları belli bir amaca yöneliktir.⁵⁴⁹ Davranışı yalnızca bir yön oluşturmaz.⁵⁵⁰ Dini eylemin arkasında yatan pek çok sebep vardır. Zira din bireyin tek bir yönüne seslenmediği gibi insanın çok yönlü düşünmeyi amaç edinmesini ister. Din, bireyi en yakın çevresinden kapsamını genişleterek diğer varlık dünyasına doğru götürür. Din insana yakın çevresindeki ve en uzak çevresindeki kişilerle ilgili görev ve sorumluluklar yükler. Din, yaratıcıdan itibaren bütün varlık âlemini önemseyerek insana değer verir.⁵⁵¹

Bireyin kişiliği, yaşamın anlamını kavramasında ve kendisini gerçekleştirip, geliştirmesinde önemli bir yere sahiptir.⁵⁵² İnsanlar belli bir yaşa geldiklerinde kendilerini sorgulamaya başlarlar. Bu sorgulama esnasında aradıkları sorunun cevabını dinde bulurlar. Sorularının cevabını aldıkları dinin inanç esaslarını kabul ederler. Kabul ettikleri bu inanç esasları çerçevesinde yaşamlarını düzene koyma çabası içine girerler. Bu çabayı gösterirken bilişsel ve inanç-uygulama çatışması meydana gelmesi olası durumlardandır.⁵⁵³ Önemli olan insanın, ortaya çıkacak problemlerle başa çıkmak için, yapılabileceklerini araştırarak bu çatışmayı çözmek için çaba harcayabilmesidir. Bunu da kendisini değerlendirmeye aldığı anda başarabilir. Bireyin kendi kendini değerlendirmesi önemlidir. Bunu kazanmak için, gerçekçi ve tutarlı düşünerek, seçimler yapabilmesi gerekir. Bunu başardığında özgürleşecektir. Kişinin özgürlüğü yalnızca kendi isteklerini yerine getirmek, kendi kendini yönetmekten aciz eylemlerde bulunmak değildir.⁵⁵⁴ Asıl özgürlüğü görev ve sorumluluklarının farkında olarak yaşamını düzen içerisinde yürüttüğünde elde edecektir.

İnanç, duygu ve fikirlerin görünür hale gelmesi güzel eylem ile olur. Bu eylemi gerçekleştiren birey aslında kendini ve karakterini göstermiş olur.⁵⁵⁵ Bireylerin ahlaki kuralları pratiğe dökmeye kişisel özelliklerinin etkisi büyüktür. Bireyin yapmak istediği davranışları içselleştirmesi gerekir.⁵⁵⁶ İnsanın duygu ve düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan davranışlar kişinin kendini tanımasını gerekli kılar. Çünkü duygu ve düşüncelerini doğru tanıyan kişi duygularının düşüncelerini, düşüncelerinin ise davranışlarını etkilediğini bilerek kişiliğini inşa etmeye çalışır. İnsanın kişiliği hem bu dünyada hem de ahirette karşısına çıkacak ve göstermiş olduğu davranışlardan sorumlu tutulacaktır.⁵⁵⁷

⁵⁴⁹ Yıldız Dilek Ertürk, *Davranışlarımız ve Biz Sosyal Psikoloji Bakışıyla Kalabalık İçinde Ben Olmak* (İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2017), 18.

⁵⁵⁰ Demir, “*Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme*”, 80.

⁵⁵¹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 232.

⁵⁵² Çamdibi, “*Şahsiyetin Gelişiminde Bütünlük ve Kendilik*”, 9.

⁵⁵³ Nurullah Altaş, “*Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri*”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000), 327.

⁵⁵⁴ Bircan, “*Eğitim Kuramlarında ve Uygulamalarında Karşılaşılan Bazı Çatışki ve Çelişkiler*”, 34.

⁵⁵⁵ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 153.

⁵⁵⁶ Okumuşlar, *Fitattan Dine*, 72.

⁵⁵⁷ Hökelekli, “*Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek*”, 71.

İnsanın davranış bütünlüğünü sağlarken özdenetimini geliştirmesi gerekir. Özdenetim, bireyin süreç içerisinde öğrenerek gelişimini sağlayacağı bir beceridir. Bu becerinin varlığı, dini yaşamın canlı tutulmasına ve ahlaki değerlendirmeye katkı sağladığı için önemlidir. Yunan filozoflarından Platon özdenetim ile ilgili şöyle bir benzetme yapmıştır. İnsanların duygu, dürtü, arzu ve eğilimlerini eğitilmemiş bir ata benzetmiştir. Bireylerin kendisi ile binicinin atla kurduğu ilişki gibi bir ilişki kurması gerektiğini söylemiştir. İnsanın bu eğilimlerle başa çıkması bir yarışsa, bu yarışta at ve binicinin ilişkisi ile diğer yarış atları ile olan ilişkinin de önemli bir yeri vardır. Bireyin özdenetimini sağlarken diğer bireyler ile olan ilişkisi de önemli bir yere sahiptir.⁵⁵⁸

Bireyin düşünce, duygu ve davranış olarak hangi tarafa yöneldiği insanın yaşamında kritik bir öneme sahiptir. Bireyler kendi arzu ve istekleri doğrultusunda yol alırlar. Birey yüz çevirdiği hiçbir şeyi göremeyeceği için yüzünü ilgisi olduğu tarafa döner. İnsan aklında olan işlerini kalbinde yaşatır ve dili ile söyler. Bunları yapmak için hedefine doğru yol alır. İman eden kişilerin döndüğü ve dönmesi gerektiği iki yön vardır. Birincisi somut olarak bireyin yaşamında ibadet ederken döndüğü kible olan Kâbe, diğeri ise kalp kiblesidir. Bireyin kalbinin kiblesini oluşturan ise Allah'ın rızasını kazanabilmektir. Bireylerin yapmış olduğu bütün davranışlarda Allah'ın rızasını gözetmesi esastır. Allah'ın rızasının esas alınmadığı davranışlardan yarar beklenmez. Bireyin kişiliğini doğru bir şekilde inşa etmesi ancak Allah'ın rızasından geçer. Bireylerin iç huzuru teori ve pratik bütünlüğü sağlandığında olabilir.⁵⁵⁹

Ne kadar fazla olursa olsun davranışa yansımayan bilginin, sahibine bir yararı yoktur. İnsanın öğrendiği ilmin davranışlarında değişikliğe yol açabilmesi gerekir. Bu ilmin temelini ise iman oluşturur. İman ile ortaya çıkmayan eylemin kişinin yaşamında bir anlamı yoktur.⁵⁶⁰

Ahlaki davranışın iki boyutta güzelliği mevcuttur. İlki iç olarak güzel olmasını yani samimi ve tutarlılığını ifade ederken diğeri de davranışın görünen kısmının güzel olmasıdır. Örneğin bireyin birine bir iyilik yapacağı zaman bunun bir niyet güzelliği vardır, bir de davranışını yaşama geçirirken iyiliğin davranışsal olarak güzel yapılması vardır. Kişinin iyilik yaptığı kişiye karşı olan üslubu, nazikliği vb. somut olarak görülen şeyler davranışın dış güzelliğini oluşturmaktadır.⁵⁶¹

Allah insanları duygu, düşünce ve eylemleri arasında tutarlı olarak ortaya koyduğu amelleri ile imtihan eder. İncasında samimi olan kişi ortaya koyduğu davranışları ile

⁵⁵⁸ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 107.

⁵⁵⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 221.

⁵⁶⁰ Erten, “Kur'an'da Bilgi-Amel(Eylem) İlişkisi”, 145.

⁵⁶¹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 379.

diğerlerinden ayrılacaktır.⁵⁶² İslam dininde Yaratıcının emirlerinin Hz. Muhammed tarafından tebliğ edilmesi ve iman edilen buyrukların yerine getirilmesi esastır.⁵⁶³

Kâmil imana sahip olan insanlar bu imanlarını davranışlarında da gösterir. İmanı yerleşmemiş sadece soğuk bir inançta kalmış insanlarda ise dış belirtiler görülmez.⁵⁶⁴ İman temiz bir toprağa yerleşmiş ve kök salmış ağaca benzer. Dalları uzamış olan ağaç Allah'ın izniyle meyve de vermeye başlayacaktır. Bu ağacın kökü insanın kalbine samimi olarak yerleşmiş olan inanç, dalları ve meyvesi ise yaptığı amellerdir. Eğer bu ağacın kökünde bir sıkıntı varsa ağaç kurur ve kaybolur. İmanda buna benzer. İmandaki problemler bir süre sonra amellerine yansır, düzeltilmezse yok olabilir.⁵⁶⁵

İman, salih amel ve güzel ahlak arasındaki bağ benzetme yoluyla anlatılırsa aydınlık veren kandil benzetmesi yapılabilir. Kandilin etrafa ışık verebilmesi için içindeki her kısmın çalışması gerekir. Kandilin içerisindeki tüm kısımlar aktif ise kandil etrafa ışık saçar. Kandildeki yağ, fitil ve dış camı bir araya gelmeden istenilen ışık elde edilemez. İslam'da da iman, salih amel ve güzel ahlak bir araya gelmeden kişi, dini yaşamında aktifleşemez.⁵⁶⁶ Bu benzetme Kur'an-ı Kerim ile desteklenebilir.⁵⁶⁷

İman ve amel arasındaki dengenin kurulamamış olması inanç-davranış arasındaki tutarsızlığın temelini oluşturur.⁵⁶⁸ İbadet edilirken ihsanlı bir şekilde, yani Allah'ı görüyormuşçasına davranılması gerektiğini bildiren Hz. Peygamber iman-amel bütünlüğüne vurgu yapmaktadır.⁵⁶⁹ Kur'an-ı Kerim'de inanmanın aynı zamanda davranışa yansıtma olduğunu ve imanın amele dönüşmesi gerektiğini Allah şöyle bildirmektedir: “*Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.*”⁵⁷⁰ “Ey İman edenler” hitabı ile başlayan bu ayette Allah, Peygamber, Kitaba iman edilmesini vurguluyor. İnanan insanlara “inanın” demesi davranışlara yansıtın anlamına gelmektedir.⁵⁷¹

Kişinin dindar olabilmesi için inandığı din hakkında bilgi sahibi olması önemlidir. Ancak sadece bilgi sahibi olmak yeterli değildir. Bu bilgi sahibi olunan değerlere tam bir

⁵⁶² Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 375.

⁵⁶³ Şimşek vd., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, 28

⁵⁶⁴ Emrullah Fatiş, *İman, Amel ve Ahlak Bağlamında Müminin Anlamı* (Konya: Eğitim Yayınevi, 2019), 19.

⁵⁶⁵ Fatiş, *İman, Amel ve Ahlak Bağlamında Müminin Anlamı*, 20.

⁵⁶⁶ Fatiş, *İman, Amel ve Ahlak Bağlamında Müminin Anlamı*, 28.

⁵⁶⁷ el-Nûr 24/35

⁵⁶⁸ Osman Eyüpoğlu ve Erkan Perşembe, “İşlevsellik Açısından Ahlak- Din İlişkisi”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7/4 (2018), 80.

⁵⁶⁹ Eyüpoğlu ve Perşembe, “İşlevsellik Açısından Ahlak- Din İlişkisi”, 83.

⁵⁷⁰ el-Nisâ 4/136

⁵⁷¹ Eyüpoğlu - Perşembe, “İşlevsellik Açısından Ahlak- Din İlişkisi”, 85.

bağıllık ve teslimiyet gereklidir.⁵⁷² Dini inanışlar yalnızca tutumları etkilemez. Aynı zamanda kişinin davranışlarını da etkiler.⁵⁷³ Ancak inancın davranışı etkilemesi içselleştirilmesine bağlıdır. Bir davranışın açığa çıkması davranışın öğrenilmesini gerektirir. Sadece öğrenmek, eylemin ortaya çıkmasını gerekli kılmayabilir. Zira davranışın ortaya çıkması için bu öğrenme ile zihnin değerlendirme yapması ve bireyin öğrendiklerini içselleştirmesi gerekir. Bireyin öğrenilen davranışa karşı bilincinde negatif bir etki varsa bu davranışın ortaya çıkmasını zorlaştırabilir. Bundan dolayı bu davranışları kişinin akıl süzgecinden geçirmesi, zihni olarak onaylaması ve inanç haline getirerek kanıksaması gerekir. Bu da zihnin bilişsel bölümü ile ilgili bir durumdur.⁵⁷⁴

İslam dininde iman eden kişilerden, yalnızca vicdani bir inanış değil bununla birlikte yaşamın içerisine geçmiş uygulamalar da beklenir. Bundan dolayı inanılan ve zihinsel olarak düşünülen tüm yararlı ve güzel davranışların uygulamaya geçirilmesini İslam dini ister.⁵⁷⁵ İman edip salih amel işleyenlerin imanları sadece kalplerinde kalmayarak tüm duygularına, zihinlerine ve kalplerine işlemiş bir şekilde davranışlara yansır.⁵⁷⁶ Dinin, bilgileri zihinlerde istifleme ve fazlalaştırma hedefi yoktur. Amaçlanan kişinin elde ettiği bilgiyi davranışa dönüştürüp bu davranışı sürdürebilmesidir.⁵⁷⁷

İslam âlimlerinden Mevdudi, bireylerin Kur'an'ı idrak etmek için ne kadar emek verirse versin bunun için isterse birçok bilimsel belge kullansın, Kur'an'ın yargılarını esas alıp buna göre davranmadıklarında Kur'an'ı özüyle anlamalarının zor olduğunu ifade etmiştir. Mevdudi'nin, Kur'an-ı Kerim'in davranışsal yönüne dikkatleri çektiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim oturulup bir bilimsel kitap gibi incelenecek veya kelam kitabı gibi oturup içerisindeki tüm sırları çözülecek bir kitap değildir. Kur'an-ı Kerim davet ve hareket kitabıdır. Kur'an kendisini okuyanın dinamik olmasını ister. İlk indiği kişiyi ağır başlı, güzel huylu, ahlaklı ve iletişimi iyi insanı yalnızlık köşesinden alıp doğrudan yüz çevirmiş olan düşmanların önüne çıkarmıştır. Hak olmayanla çatışan, müşriklerle, cahiliyenin yöneticileriyle ve yanlış yolda sürüklenenlere savaş açan bir insan haline getirmiştir.⁵⁷⁸ Kur'an'ın öngördüğü Müslüman dinamik, sorumluluk alan ve aldığı her görevi layıkıyla yerine getirmeye çalışan insandır.

⁵⁷² Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi”, 496.

⁵⁷³ Tuncay Aksöz - Abdulvahit İmamoğlu, “Ahlaki Gelişim, Dini Düşünce ve Davranışlar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2008), 281.

⁵⁷⁴ Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, 210.

⁵⁷⁵ Musa Bilgiz, “Kişilik Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Ayeti Ekseninde)”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2006), 137.

⁵⁷⁶ Musa Bilgiz, “Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2003), 135.

⁵⁷⁷ Demir, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, 274.

⁵⁷⁸ Mehmet Adıgüzel, “Kur'an'ı Anlama Olgusu”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2005), 89.

Bireylerin inanması gereken noktalar aynı olsa da inanılması gerekenler kişiden kişiye değişmese de herkesin inancının gücü değişmektedir. Bu gücün farklı olması edinilen bilgilerin hayata geçirilip geçirilmemesi ile ilgilidir.⁵⁷⁹ İnsanın inancında şüphenin olmaması, inandıklarını yaşama geçirebilmesi ve buna uygun bir tutum sergileyebilmesi gerekir.⁵⁸⁰

İman, salih davranışla birlikte yol alan karmaşık bir olaydır. Zira iman soyut ve bireyseldir. Salih amel bu soyut iman somut göstergesidir.⁵⁸¹ İnsan tozlu, pis ve kırık bir aynanın önüne geçtiğinde kendisinin gerçek görüntüsü aynaya yansıyamayacaktır. Kişinin inancı zayıf ve yanlış esaslar taşıyorsa amelinin yaşama yansıması da zayıf ve bozuk olacaktır.⁵⁸²

İnançların somut göstergesi olan davranışlar insan hayatında vazgeçilemez bir öneme sahiptir. İnsan İslamiyet'i varoluşuyla harmanlamakla yükümlüdür.⁵⁸³ Kişinin inancının kılcal damarlarına kadar işlemesi gerekir. Böyle olduğunda insanın yaşamının her alanında inancı etkili olur. İnancın iman haline gelmesi için kişiyi yönlendirici bir kuvvet haline gelmesi ve bireyin yaşamında etkili olması gerekir. Zira inanç sadece düşünceyi onaylama olarak kaldığında iman düzeyine ulaşamayacağı gibi bireyin yaşamına da bir etkisi olmayacaktır. İman düzeyine çıkamamış bir düşünce ancak kör bir inanç olur. Bu inanç ise dini bir değer taşımadığından, dini yaşamda bireyde değişikliğe yol açmayacaktır.⁵⁸⁴

Bireyler, iç huzurları ve dış yaşayışları ile bir bütünlük kurmayı hedefler. İnanmakla kalmaz, inandıkları şeylerin ardından giderek eylem haline getirirler.⁵⁸⁵ İnsanların inancı sadece sözcüklerden oluşması istenen bir durum değildir. Bu inancın bilinçli olarak ve isteyerek seçilmiş olan bir yaşam tarzı halini alması gerekir.⁵⁸⁶

Kaynağı dini inanç olan ibadetin, davranış bütünlüğü içinde etkisini gösterebilmesi için bilinçli bir şekilde yapılması gerekir. Eylemlerdeki bu bütünlüğün sağlanması inancın kuvvetine ve doğruluğuna bağlıdır.⁵⁸⁷ İnsanların dindar olduğunu söylemesi zor değildir, ancak dindarlığın açığa çıkmış halinin bütünlük içerisinde eylem olarak kişinin yaşamına etki etmesi gerekir.⁵⁸⁸ Allah'a ve Peygamberine iman eden kişi bu değerleri doğru bir şekilde özümseğinde, bu değerlere uygun davranmakta güçlük çekmeyecektir. İnancı ve

⁵⁷⁹ Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 126.

⁵⁸⁰ Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 119.

⁵⁸¹ Mengüşoğlu, *Düşünmek Farzdır*, 109.

⁵⁸² Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 143.

⁵⁸³ Sezai Karakoç, *Diriliş Neslinin Amentüsü* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2017), 30.

⁵⁸⁴ Özcan, *Epistemolojik Açından İman*, 91.

⁵⁸⁵ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 34.

⁵⁸⁶ Can, *Dirilt Kalbini*, 122.

⁵⁸⁷ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 33.

⁵⁸⁸ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 44.

davranışları arasında tutarlı olacaktır. Bu tutarlılık bireyde iç huzuru sağlar. İnsan bu iç huzuru kaybetmekten korktuğu için değerlerine daha sıkı bağlanacaktır.⁵⁸⁹

İslam dininde öncelikli istenen şey bilgi elde etmek akabinde ise bu bilginin yaşama geçirilmesini sağlamaktır.⁵⁹⁰ Elde edilen bilgiler davranışlara yol göstermediğinde bilginin faydasından söz edilebilmesi zorlaşmaktadır. Şöyle bir benzetme yapılabilir. Bir meyvenin zehirli olduğunu bilen biri, bu bilgiyi kullanmaz ve meyveyi yerse zehirlenir. Bu durumda kişi elde ettiği bilgiyi kullanmadığı için kötü bir sonuçla karşılaşmıştır. Bir insanda elde ettiği bilgiyi yaşamında kullanmıyorsa veya bu bilginin zıddı bir davranışta bulunuyorsa sonuçlarına katlanacaktır.⁵⁹¹

Vahyin bireyin yaşamına geçmesi için bireyin özü ile vahyi anlamlandırması ve kişinin vahyi davranışlarına yansıtması gerekir.⁵⁹² Sözlere anlam kazandıran, davranışlardır.⁵⁹³ Dini anlamda bilmek bireyin kendi özünde akıl, duygu ve sezgisel olarak özümsemesini ve davranışlarına yansıtabilmesini ifade eder.⁵⁹⁴

Kur'an-ı Kerim'in ana konusunu insan davranışları oluşturur. Kur'an insanı kendi davranışına yöneltmektedir.⁵⁹⁵ Allah'ın davetine davranışlarla pratik olarak karşılık vermek gerekir.⁵⁹⁶ Bireylerin bilgi, davranış ve duygu yönleri esas alınarak bir bütünlük içerisinde eğitilmesi esastır. İnsan bilen ve uygulayan bir varlıktır.⁵⁹⁷

Doğru davranış göstermek için kabiliyetini kullanmayanların durumu kendisine yolunu aydınlatmak için mum verilen kişinin bu mumu kullanmayıp etrafındaki kişilerin aydınlığı ile yürümeye çalışmasına benzer.⁵⁹⁸ Bireyin elindeki mumun farkına varması ve doğru bir şekilde kullanabilmesi gerekir.

Dinde kurtuluş ve felah iman ve salih amele bağlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'e karşı duyulan teslimiyet bilincinin, uygulamaya geçme kararlılığına geçiş yapması gerekir.⁵⁹⁹ Allah Kur'an'da bilgisi ile amel etmeyen kişileri kitap taşıyan merkeplere⁶⁰⁰ benzetmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah insanlardan her konuda pratik uygulama istediğini sık sık hatırlatmaktadır.⁶⁰¹

⁵⁸⁹ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 71.

⁵⁹⁰ Mevdudi, *Gelin Müslüman Olalım*, 118.

⁵⁹¹ Mevdudi, *Gelin Müslüman Olalım*, 99.

⁵⁹² Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 28.

⁵⁹³ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 58.

⁵⁹⁴ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 200.

⁵⁹⁵ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 153.

⁵⁹⁶ Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*, 60.

⁵⁹⁷ Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*, 9.

⁵⁹⁸ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 267.

⁵⁹⁹ Begoviç, *İslam Deklerasyonu*, 114.

⁶⁰⁰ el-Cuma 62/5

⁶⁰¹ Müftüoğlu, *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*, 3.

İnsanın okuma davranışı anlama olmadan hedefine ulaşmadığı gibi anlamanın da hedefine ulaşması için uygulama gerekir.⁶⁰² Kur'an-ı Kerim'i içselleştirmiş bireylerin önceliğinin Allah'ın sözleri ve Hz. Peygamber'in uygulaması olması gerektiği bir ayette şöyle bildirilmektedir: *“Allah ve Resulü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*⁶⁰³

Kur'an'da iman ile birlikte “... inanan ve salih amel işleyenler” şeklinde elli iki kez amel üzerinde durularak Allah tarafından insana amelin önemi ve değeri anlatılmıştır.⁶⁰⁴ Bireyin aklını dinamik bir şekilde faaliyete sokması toplumla iletişime geçmesine zemin hazırlar. Allah Kur'an-ı Kerim'de bireyin aklını faaliyete geçirmesini ister. Düşünmeyen ve akletmeyen bireyler yaşamlarını hedefleri doğrultusunda şekillendiremeyebilir. Birey Allah'ın istediği gibi düşündüğünde, birilerini taklit etmekten ve aklını kullanmadan eylem ortaya koymaktan uzak durur. İnsan doğru düşündüğünde, yeryüzündeki bütün her şeyi temellendirecek ve elde etmiş olduğu bilgileri yaşamına geçirerek görev ve sorumluluklarını yerine getirecektir. Aynı zamanda bilgilerini temellendirdiği varlıklara karşı da davranışlarına dikkat edip onlara yarar sağlayabilecektir.⁶⁰⁵

Birey olumsuz ve yararsız davranışları sürekli yaparsa alışkanlık haline getirir. Bu alışkanlığı ise olumlu ve yararlı davranışları yapma olasılığını düşürecektir. Daha ileriki süreçte kişi yapmış olduğu olumsuz davranışların farkına varamayacak ve kendisine artık bu davranışlar yanlış gelmeyecektir. Kendisine yanlış gelmeyen davranışları ise düzeltme zahmetine girmez.⁶⁰⁶ Bundan dolayı kişinin kendisini her daim değerlendirerek yapmış olduğu davranışları akıl süzgecinden geçirmesi ve yaşamında değişikliklere gidebilmesi gerekir. Yoksa başına olumsuz durumlar gelebilir. Bireyin başına gelen sıkıntıların kaynağını yine insanın yaptığı kötü davranışları olduğunu Allah Kur'an'da bir ayette şöyle bildirmiştir: *“Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”*⁶⁰⁷ Bu bağlamda başına gelenlerin kendi yaptıklarından kaynaklandığını bilen insan davranışlarını daima kontrol etmesi gerektiğinin farkına varır.

İnsanların terk edemeyeceği hiçbir günah veya kötü davranış yoktur. Yeter ki insan istesin, bunun için bir çaba içerisine girsin. Bütün kötü davranışlar istek, süreç ve çevreden gelen destek ile terk edilebilir. Hatta bu kötü davranışların yerinde daha güzelleri gelebilir.

⁶⁰² Demir, “Kur'an Öğretiminde Temel Boyutlar”, 287.

⁶⁰³ el-Ahzâb 33/36

⁶⁰⁴ Erten, “Kur'an'da Bilgi-Amel(Eylem) İlişkisi”, 144.

⁶⁰⁵ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 324.

⁶⁰⁶ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 205.

⁶⁰⁷ el-Şûrâ 42/30

İnsan çabaladığı ve Allah'ı hayatına aldığı sürece en büyük yardımcısı Allah olur. İnsanın yardımcısının Allah olması zaten başarıya ulaşacağının da teminatıdır. Hatadan dönme ve kendini düzeltme kapısı Allah katında daima açıktır. Kur'an-ı Kerim'de cahillikten dolayı yapılan günahlardan tövbe edildiğinde Allah'ın bu günahları sileceği bildirilmektedir.⁶⁰⁸ Kur'an'da *“Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden tövbe edenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder, Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir.”*⁶⁰⁹ diye bildirilmektedir.

İman eden kişilerdeki takva eksikliği inanılan değerlerin yaşama aktarılmasını engelleyen durumlardan biridir.⁶¹⁰ İnanç ve davranış bütünlüğünün sağlanması için insanın imanını iyi bir şekilde temellendirmesi ve davranışları ile bütünleşmesi gerekir. Kişinin Allah'a olan teslimiyetindeki ve ihlası, dinini davranışlarında göstermesini sağlar. Bireylerin davranış bütünlüğünü ancak imanı ile sağlayabileceğini bilmesi ve buna göre hayatını düzene koyması gerekir. Bu doğrultuda hareket eden insan kişilik gelişimini davranış bütünlüğü ile tamamlayacaktır.

İnsanlar davranış bütünlüğü sağladığında hayatında bir düzen oluşturur. Bu düzen bireyin kişilik gelişimini inşa etmesine kaynaklık eder. Bilişsel olarak kabul ettiği ilkeleri yaşamına geçirmek için çaba gösteren bireyin yaşamında tutarlılık olur. Kişilik gelişiminde davranışların tutarlı olması ve sürekliliği önem arz ettiğinden bireyler davranış bütünlüğü oluşturduklarında kişilik bütünlüğünü sağlayacaklardır.

Davranış bütünlüğü ile insan zihnindeki bilgileri davranışlara dönüştürür. İnsan zihninde tasarladığı ve düşündüğü durumları yaşamına geçirdiğinde mutlu olur. Bu da bireyin kendini daha çok geliştirmek için çabalamasını sağlar. Davranış bütünlüğü sağlayan insan kendini ve çevresini geliştirmek için çalışmalarda bulunacaktır.

3.6. ZAMAN BÜTÜNLÜĞÜ

Varlık âlemi göstermektedir ki her varlık kendi görev ve sorumluluklarını zaman bilinci içerisinde yerine getirir. Allah insanda bir zaman ve sorumluluk şuuru oluşturmak amacıyla varlık dünyasındaki düzeni zaman akışına bağlamıştır. Zaman göreve denktir. Zaman insana sürekli görev ve sorumlulukları ile ilgili esasları bildirirken sorumluluk ve görevleri dağıtan bir yönetici görevi de yapmaktadır. Var olan herkes için zaman sorumluluk şerididir. Her zaman, bireye farklı bir görev vermektedir. Bundan dolayı zamanda kendini

⁶⁰⁸ Demir, “Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci”, 93.

⁶⁰⁹ el-Nisâ 4/17

⁶¹⁰ Orhan İyibilgin, “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. (Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016), 488.

gerçekleştirmek isteyen bireyin zamanın verdiği görevi yerine getirmesi gerekir. Her sorumluluk, vaktinde yapıldığında bir anlam taşır. Birey fark etmese bile her zamanın bir sorumluluğu vardır. Bazı sorumluluklar çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık diye adlandırılan gelişim basamakları ile dönüşümlü olarak devredilebilir.⁶¹¹

Doğru bir zaman algısı ve zaman tasarımı bireyin kendini gerçekleştirmesine yardımcı olur. Birey için değerli ve asıl önemli olan zamanı değerlendirmedeki kaliteyi yakalayıp yakalayamadığıdır. Doğru zaman tasavvuru kişinin benliğine, kişiliğine ve dünya fikri oluşturmaya katkı sağlar. Zamanı doğru tasavvur edemeyenler doğru algılayamadıkları için doğru da yaşamaları zorlaşabilir. Bireyin zaman karşısında kendi özünü bulması, her zaman Allah'ın karşısında olduğunu bilerek davranışlarına dikkat etmesi ile gerçekleşir. Zaman, vahiyle gelen erdemlerle bir anlam ifade eder. Dinin bireyden beklediği ve istediği bir an dahi zamanı dondurmaktan şimdiki zamanı putlaştırmadan bir sonraki zaman dilimini hesaba katmasıdır. İnsanın yaratılışı, geleceği planlayabilecek şekildedir. Bir sonraki adımı hesaba katmamak bireyin kendini kandırmasıdır. Dinin istediği bütüncül bir gelecek tasarımıdır ve bu tasarıma göre değer üretip yaşamaktır.⁶¹²

Din zaman bütünlüğü içerisinde ve hayat boyu devam eden bir süreçtir. Bu sürecin samimi olarak yaşama geçirilmesi gerekir. Allah insana ölüm gelene kadar ibadet etmesini emrederek zamanını doğru şekilde kullanması gerektirdiğini bildirmiştir. Bu konu Kur'an'da şu şekilde açıklanır: “*Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!*”⁶¹³ İman eden kişinin zamanı doğru yaşayabilmesi için zamanı anlaması ve okuması gerekir. Zira zaman ayna olarak düşünüldüğünde kişinin bu aynada kendini değerlendirmesi yaşamında değişiklik yapabilmesi için çok önemlidir. Bu aynada kendine bakmaz ise kendi hakkında doğru bir değerlendirme yapması zorlaşır.⁶¹⁴

“*Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul ve yalnız Rabbine yönel.*”⁶¹⁵ ayetinde bildirildiği üzere insanın boşa harcayacak bir anı dahi olmaması gerekir. İnsanın elindeki işin bitmesi ile başka bir işe başlaması çok önemlidir. Eğer başlamaz ise arada oluşan boşlukta nefsinin isteklerine karşı gelemeyebilir. Bu bir anlık nefsin istediğini yapma ise bazen anlık olmaktan bir anda çıkabilmektedir. İnsanlar bilmediklerinin düşmanı olur örneği gibi inancının ve zamanının değerini anlamayan insanlar bunları kaybettiğinde ancak değerini anlayacaktır. Bu verilen nimetin farkına varamayan insan dünya hayatına takılıp kalır.⁶¹⁶

⁶¹¹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 349-351.

⁶¹² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 352-358.

⁶¹³ el-Hicr 15/99

⁶¹⁴ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 348.

⁶¹⁵ el-İnşirâh 94/7-8

⁶¹⁶ Aydın, *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*, 158.

Zamanın nasıl geçtiğini bilmeyen insan ömründen her gün bir gün daha eksildir. Bireylerin yaşamı meydana getiren anların yok olmakta olduğunun farkına varması gerekir. Çünkü yaşanmış olan hiçbir an geri gelmeyecektir. İnsanın yaratılışındaki bu geçicilik, yaşamı anlamsızlaştırmaz aksine daha anlamlı hale getirir. İnsanın her anını en iyi ve en güzel şekilde değerlendirmesini sağlar. Bu değerlendirme ise bireyin sorumluluklarını oluşturur.⁶¹⁷

Bireylere öğretilen her bilginin sadece şu andaki zamanla alakalı sonuçlara bağlanmadan gelecekteki sonuçları ile ilişkilendirilerek anlatılması gerekir.⁶¹⁸ Anlatılan her bilginin şimdiki zamana bir etkisi olmayabilir. Bu durumda da aynı şekilde gelecekle bağlantı kurularak bilginin kullanılabilmesi ihtimalinin güçlendirilmesi gerekir. Allah insanın şimdiki yaptıkları ile geleceğini oluşturduğunu bir ayette şöyle bildirmektedir: “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁶¹⁹ İslam dini bireylere tüm zamanları içine alan bütüncül bir dünya görüşü sunar. İslam, insanın dünya ve ahiret bütünlüğünü bütüncül zaman bakış açısı ile inşa etmesini ister.⁶²⁰

Geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman dinde bir bütün olarak ele alınır. Geçmiş zamanda yaptığı yanlış davranışlarından arınan insan, şimdiki zamanda gelecek zaman için çaba içerisine girer.⁶²¹ Geçmiş zamanını değerlendirerek yaptığı hatalardan pişmanlık duyan insan şimdiki zamanda tövbe ederek gelecek zamanını planlar. Müslüman şimdiki zamanda, gelecek zamanı olan ahiret hayatı için hazırlık yapmakla sorumludur. Bireylerin gelecek ile ilgili planlar yapıp soru sorması onu şu anda harekete geçiren bir durumdur. İnsanın şimdiki zamanda yapmış olduğu davranışları geleceğini de etkiler. İman eden bir insan için ise gelecek planı sadece bu dünya ile sınırlı olmaz ahireti de kapsar. Yaşam bir bütün olarak değerlendirildiğinde misak, anne rahmi, çocukluk, gençlik, yetişkinlik, yaşlılık, ölüm, bas ve ahiret olarak sıralanabilir. İman eden kişinin bunları bir bütün olarak düşünerek hareket etmesi gerekir. Bireyin şu anda yapmış olduğu erteleme durumunun gelecekteki yaşamına büyük bir etkide bulunabileceğini fark edebilmesi önemlidir. Dinin bireye verdiği zaman algısından daha uzun bir zaman yoktur. Dinin zaman algısının

⁶¹⁷ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 36.

⁶¹⁸ Demir, “Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı”, 139.

⁶¹⁹ el-Haşr 59/18

⁶²⁰ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 53.

⁶²¹ Demir, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme”, 86.

kapsamının geniş olması sonsuz olan ahireti de içerisine almasından kaynaklanır. Dinin zaman tasavvuru en etkileyici, en doyurucu olandır ve davranışları besleyici, geliştiricidir.⁶²²

Dini bilginin evrensel olabilmesi için insanın doğru bir şekilde düşünebilmesi ve akledebilmesi gerekir. Bu ise ancak insanın gösterebileceği çaba ve emek ile olabilir.⁶²³ Her bir Kur'an-ı Kerim ayetinin kendisine indiğini düşünerek okuyan insan ancak hedefine ulaşabilir. Bu ayetlerden herkesin mutlaka alabileceği bir ilke vardır. Önemli olan zaman bütünlüğünün sağlanarak doğru düşünebilmektir. Yaşamda gerçekleşen her faaliyetin Allah'a kulluk ve hizmet tarafı vardır. Yapılan her eylemin dünya yaşamı ile ahiretteki yaşama da bir hazırlık olduğu ve zaman bütünlüğünün bunu gerektirdiğinin farkında olunması gerekir. Bütüncül bir din, zaman, varlık ve yaşam tarzının getirilerinden biri budur.⁶²⁴

Allah, Asr suresinde, mutlak zamana yemin etmiştir. Burada geçmiş zamana yemin edilmesinin nedeni, surede geçen iman, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiyeye uymayan kişi ve toplulukların hüsrana uğramalarına insanlık tarihinin şahit olmasıdır. Bu duruma tarih şahittir. Şimdiki ve gelecek zamana yeminin anlaşılması için geçmiş zamanın, herkese verilen bir fırsat olduğunun farkında olmak gerekir. Bu fırsatın farkında olan insan geçmişinden ders alarak geleceğini daha iyi düzenleyebilir. Allah bu surede zamana yemin etmekle asıl sermayenin, hızla geçen yaşam/zaman olduğunu insanlara bir kez daha hatırlatmıştır. Önemli din âlimlerinden olan İmam Razi, bu satan birisinin pazarda şöyle seslendiğini nakleder: “Sermayesi eriyen bu şahsa merhamet edin!” Razi, “Bu sözü duyduktan sonra bunun Asr suresinin anlamı olduğunu kavradım.” demiştir. Çünkü bireye verilen hayatın süresi aslında her gün bir buz gibi erimektedir. Elindeki imkânları gerektiği gibi kullanamayan birey bu sürenin sonunda üzüntüye uğrayacaktır. Hızla eriyip giden zaman, iman etmeyen ve doğru işler yapmayan kişinin, yaşamında hangi işi yapmış olursa olsun, yaşamını anlamsızca harcadığına ve üzüntüye uğrayacağına şahitlik eder.⁶²⁵

İnsanın gelecekte umutla bahsedebilmesi daima şimdiki hayatını düzeltmek için bir çaba içerisine girmesini gerektirir. İnsanın geçmiş zamanını şimdiyle bütünleştirmesi ve geçmişini arındırmak istemesi ile ortaya çıkan tövbe insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Ünlü Yunan filozof Plotinos, bireyin kirlendiğinde yıkanarak eski temiz haline döndüğünü söyler. Buradaki detay bireyin ne olduğuna veya ne olacağına karar vermesi ve bu kararı yerine getirmek için çaba göstermesidir.

⁶²² Demir, “Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması”, 766.

⁶²³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 150.

⁶²⁴ Demir, “Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı”, 140.

⁶²⁵ Bilgiz, “Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, 136.

Geçmiş bugünü şimdi ise geleceği doğurur. Doğru ve güzel bir gelecek tasarımı olmayanın şimdiki zamanı da yok sayılır. Bundan dolayı geçmiş, şimdi ve gelecek birbirini besleyen zaman dilimleridir. Birey için zenginlik ve değerlendirmesi gereken şimdiki zamandır. Bireyde şimdiki zamanın üç boyutu da birleştirme kuvveti vardır. Çünkü şimdi tüm zamanların kaynağı olarak bireyin yaşamını düzenleyebilir. İnsanın zamanın vacibini yerine getirmesi önemlidir. İnsanın yaşadığı anın görevini ve sorumluluğunu yerine getirerek geçmiş ve gelecek kaygısından arınması gerekir. Geçmiş ve gelecek kaygısı ile şimdisini yaşayamayan insanın üç zamanını da heba ettiği görülür. Doğru düşünebilen birey şimdisini düzeltmek için çabalar.⁶²⁶

Bireyin şu andaki durumu geçmişi ile bağlantılıdır. Aynı ölçüde şimdiki hayatı gelecekteki niteliklerine de etki etmektedir.⁶²⁷ Geçmiş daima hareket halindedir ve geleceği etkiler. Şimdi ise geçmiş olmadan biçimlenemez.⁶²⁸

İnsanlar varoluşlarını zaman bütünlüğü içerisinde gerçekleştirebilir. Geçmiş, gelecek ve şimdinin ortasında olan birey için her daim umut vardır. Önemli olan bu umuda sahip olan kişinin harekete geçebilmesidir. Zaman gerçekte güneşin doğup batması ile ya da sabahın akşam olmasından oluşan maddi zamandan ibaret değildir. Maddi zamanın yanında manevi bir zamanda mevcuttur. Bu manevi zaman yalnızca bireyi ilgilendirir ve onu etkiler. Maddi zaman ise genel anlamda herkesi ilgilendirir.⁶²⁹ İnsanların dünyadaki zaman tasavvuru ile ahiretteki zaman tasavvurunun aynı olmadığını bilmeleri açısından Kur'an'daki şu ayet dikkat çekmektedir: *“Allah'ın onları, sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder vaziyette yeniden diriltilip toplayacağı gün aralarında birbirleriyle tanışırlar. Allah'ın huzuruna varmayı yalanlayanlar elbette zarara uğramışlardır. Zira onlar doğru yola gitmemişlerdi.”*⁶³⁰ Bu ayet insanın, ahiretteki ve dünyadaki zamanın farklı olduğunu anlaması açısından önemlidir.

Kaliteli zaman geçirmek isteyen bireyin zamanını değerlere uygun bir şekilde geçirmesi gerekir. Bütün değer ve erdemleri kapsayan Allah'ın rızasını kazanmak için harcanan zaman en şerefli zamandır. Allah'ın rızası kişinin zamanını bereketlendirdiği gibi sonsuzlaştırır. Zamanı irdeleyen kişi zamandaki Allah tesirini kavrayacaktır. Zamandaki bu Allah tesirini fark eden kişiler sonlu zaman idrakinden sonsuz zaman şuuruna uzanacaktır. Zaman ile kazanmış olduğu bu şuur ile ruhlar âleminden doğuma, bebeklikten çocukluğa,

⁶²⁶ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 352.

⁶²⁷ Hökelekli, “Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek”, 72.

⁶²⁸ Zengin, *Din Eğitiminin Bir Hedefi Olarak Anlama (İnsan Bütünsel-Bağlamsal Yaklaşım)*, 37.

⁶²⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 353.

⁶³⁰ el-Yûnus 10/45

çocukluktan gençliğe, gençlikten yaşlılığa ve yaşlılıktan kabre ve yeniden yaratılışa geçiş aşamalarındaki değişimleri okuyarak ahirete hazırlanır.⁶³¹ İnsan bu hazırlığı ahiretteki güzellikleri elde etmek için vesile olan bu dünyada, dinamik bir hayat yaşayarak yapar. İnsan dünyaya gerektiği kadar değer verdiğinde dinamik bir hayat yaşayacaktır. Ahirete giden yolun dünya olması dünyanın değerini gösterir.⁶³²

Sonsuz bir âlem olan ahiret olmasa kısa bir zaman dilimini içeren dünyanın bir anlamı olmaz. Ahiretin anlamlı olabilmesi için de dünya hayatının olması gerekir. Ahiret ve dünya bütündür.⁶³³ Bu bağlamda dünya ahiretin tarlasıdır denebilir. Birey bu dünyada yaptıklarının karşılığını ahirette alacaktır. İnsan gelip geçtiği bu dünyadaki tüm davranışlarına dikkat ettiğinde ve sorumluluklarını zamanında yerine getirdiğinde kurtuluşa erecektir. Dünya üç boyut olarak düşünülebilir. Dünyanın sırlarını çözebilmek için mükemmel bir değer, ahireti kazanmak için kıymetli bir varlık ve içindekilerle aldatan, yanlış yöne doğru götürebilen bir yerdir.⁶³⁴

Kur'an'da bir ayette Allah şöyle buyurur: *“Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”*⁶³⁵ Bu ayette görüldüğü üzere Allah-u Teâla şimdiki zaman olan dünya ile gelecek zaman olan ahiret âlemi arasında denge kurulmasını ister. Allah geçici bir zaman olan dünyayı tercih eden kişi için ise şöyle bildirmektedir: *“Azana ve dünya hayatını ahirete tercih edene, şüphesiz cehennem tek barınaktır.”*⁶³⁶ Allah zamanı doğru kullananları mükâfatlandırırken, doğru tasavvur edemeyenleri ise cezalandıracağını bu ayette bir kez daha bildirmektedir.

İnsan beyninde bir durumu büyütürse o durum büyür. Bu durumu beyninde küçülttüğünde ise bu durum küçülür. İşte insanların yapması gereken sonsuz zaman olan ahireti zihinlerinde büyütüp sınırlı olan dünyayı ise küçültmektir.⁶³⁷ Bireylerin kafasında büyüttüğü ve hataya düştükleri en önemli noktalardan biri iman edip salih amel işlemeyi yapılamayacak bir durum olarak görmeleridir. Şimdi kendisini düzeltmek için bir hamle yapan insan aslında geleceğini kurmak için en büyük adımı atmış olur. Sosyal becerileri inançla destekleyen din sorumluluk bilincini dünyadan ahirete kadar götürerek kuvvetlendirmektedir. Hangi zamanda ve mekânda yapılırsa yapılsın ortaya konan her

⁶³¹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 353.

⁶³² Karakuş, *“Kur'an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet”*, 214.

⁶³³ Eyüpoğlu ve Perşembe, *“İşlevsellik Açısından Ahlak- Din İlişkisi”*, 89.

⁶³⁴ Karakuş, *“Kur'an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet”*, 217.

⁶³⁵ el-Kasas 28/77

⁶³⁶ el-Nâziât 79/37-39

⁶³⁷ Can, *Dirilt Kalbini*, 196.

ilişkinin ahirete kadar giden neticesi vardır.⁶³⁸ İnsan ancak aklını ve zamanını doğru kullanırsa bunun farkına varacaktır.

İnsanlar güzel ve yararlı işleri planlayıp gerçekleştiremezlerse şeytan onlara gereksiz ve yararı olmayan işler buyurur.⁶³⁹ Sadece düşüncede kalan yararlı işler faaliyete geçmediğinde bireyin boş vakti çok olur. Bu boş vakitleri en çok seven şeytan ise aklını kullanamayan insanı anlamsız işler yapmaya sürükler. İman eden kişilerin zihinlerini her zaman dinamik tutması gerekir. Bu dinamiklik anlamsız ve fayda vermeyen işlerden kendilerini alıkoyabilmelerini sağlar. Allah insanın boş kalmaması gerektiğini şöyle bildirmiştir. “*Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul ve yalnız Rabbine yönel.*”⁶⁴⁰ Bu ayette de vurgulandığı üzere insanın her daim bir iş ile meşgul olması ve kendini boş bırakmaması gerekir. Ancak yaptığı işlerin yararlı olması önemlidir.

İnsanların yaşamlarındaki sorumlulukları yerine getirebilecekleri zaman dilimleri vardır. Bir sorumluluk, gereken yerde gerektiği zamanda yapıldığında anlamlı olur. Zamanı geçtikten sonra yerine getirilmeye çalışılan sorumluluğun insan yaşamında anlamı kalmaz. Dini alandaki sorumluluklar vakti geldiğinde ve olgunlaştığında dalından alınmayı bekleyen meyve gibidir. Meyveyi zamanından önce koparmak ham olarak koparmaya neden olurken, meyve zamanı geçtikten sonra koparıldığında ise kurtlanmaya ve çürümeye başlamış olarak dalından alınmış olur. Örneğin insanın zamanını beş parçaya ayıran namaz ibadetinin vaktinde kılınması gerekir, vaktinde kılınmadığında insan yaşamındaki anlamını yitirebilir. Bundan dolayı sorumluluklar vaktinde yapıldığında anlamlı bir hal alır. İslam âlimleri zaman yönetimini “anın vacibini yaşamak” olarak tanımlamışlardır. İnsan şimdiki zamanın sorumluluklarını yerine getirdiğinde İslam âlimlerinin belirttiği zamanı yaşamış olur. En önemli ve değerli iş şimdiki iştir, en önemli kişi şimdi iletişim kurulan kişidir, en büyük iş şu anda yapılandır. Yapılan işe küçük gözüyle bakmak doğru bir bakış açısı değildir. Çünkü küçük görülen her iş aslında yapılacak olan büyük işlerin bir bölümüdür.⁶⁴¹

Dini yaşamadaki bilgi-amel boyutu ile zaman-değerlendirme boyutu arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Dini davranışları yaşamına geçirmiş bireyler zamanı daha doğru ve verimli yönetebilmektedir. Öyleyse ibadetlerin insana kazandırdığı bir yönün de zamanı yönetme

⁶³⁸ Demir, “*Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi*”, 572.

⁶³⁹ Demir, “*Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması*”, 760.

⁶⁴⁰ el-İnşirâh 94/7-8

⁶⁴¹ Demir, “*Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması*”, 763.

olduğu söylenebilir. Zamanı doğru yöneten kişiler geleceklerine daha umutla bakarlar.⁶⁴² Allah'ın görev ve sorumlulukları aslında bireyin zamanı daha doğru kullanmasına da yardımcı olmaktadır. Örneğin kişiler namaz kılarak zamanını daha verimli ve etkili kullanırlar.

İnsandan insana, insandan Allah'a doğru olabilen zaman algısı her varlık için farklılık içerir. Allah'a göre her zaman şimdiyi ifade eder. Dün ve yarın insanların kullandığı zaman algılarıdır.⁶⁴³ Allah insanlara dünyada ne kadar kaldınız diye sorduğunda insanların şöyle diyeceklerini bildirir: *“Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık. İşte sayanlara sor.”*⁶⁴⁴ Bu ayetten hareketle insanın bu dünya zamanında geçici heveslerine kanmadan sorumluluklarını zamanında yerine getirmesi gerektiği söylenebilir. Yine Allah'ın zamanı vurguladığı bir ayet şöyledir: *“Sizi güçsüz yaratan, sonra güçsüzlüğün ardından kuvvet veren ve sonra kuvvetin ardından güçsüzlük ve ihtiyarlık veren, Allah'tır. O, dilediğini yaratır. O, hakkıyla bilendir, üstün kudret sahibidir.”*⁶⁴⁵ Bu ayette insanın zaman karşısında kuvvetli iken bir süre sonra bu kuvvetini kaybedeceği vurgulanmıştır.⁶⁴⁶ İnsanın bunun farkına varıp zamanını doğru kullanması gerekir. İnsan bu durumu hayatında gördüğü için aklına yerleştirmesi daha kolay ve kalıcı olacaktır.

Bunlardan hareketle, insanın bu dünyada yaptıklarının karşılığını ahirette muhakkak alacağı, bireyin geçici olan dünya hayatında sonsuz olan ahireti kazanmak için çaba içerisine girmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bireyler zamanında yaptıkları görev ve sorumlulukları sayesinde sonsuz olan ve zaman kaygısı çekmeyecekleri ahireti kazanacaklardır. Zamanın hızla akıp gittiği dünyada insan ne kadar zamanına önem ve değer verirse o kadar zamanı doğru kullanır. Zamanı iyi yönetebilmek için bireyin Allah'ın emrettiği ibadetleri yerine getirmesi önem taşır. Sonuç olarak insan zamanı tanır ve zamanını bütünlük içerisinde yaşamaya gayret gösterirse zaman da ona güzellikler getirecektir.

Kişilik gelişimi zaman bütünlüğü sağlandığında daima devam eder. Zaman bütünlüğü sağlayan insan kişilik gelişimi için her anın değerini bilerek hareket eder. Zaman bütünlüğü sağlayan insan her kendini geliştirmek için çalışmalarda bulunur. Bu çalışmalar kişilik bütünlüğünü oluşturmasını sağlar. Zaman bütünlüğü ile kişilik gelişimini sürdüren insan sonsuz olan ahiret zamanını da düşünerek hareket eder. Böylece kişilik gelişiminde hem ahiret hem de dünya hayatı için çalışmalarda bulunur.

⁶⁴² Ali Ayten, “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29 (2005), 204.

⁶⁴³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 348.

⁶⁴⁴ el-Mü'minûn 23/113

⁶⁴⁵ el-Rûm 30/54

⁶⁴⁶ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 348.

3.7. AHLAKİ BÜTÜNLÜK

Ahlak, Arapça olan “hulk” kelimesinin çoğuludur. İslam kaynaklarında “hulk” kelimesi ile ahlak aynı anlamda kullanılmaktadır. Ahlak, “ bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” olarak tanımlanmaktadır.⁶⁴⁷

Din ile dünyayı birleştiren bir köprü görevi gören ahlak bireyin yaşamında önemli bir yere sahiptir.⁶⁴⁸ Dindar insanlar aynı zamanda ahlaklı olmak ile de yükümlüdür.⁶⁴⁹ Kur'an-ı Kerim ahlak ve davranışı betimleyerek anlatır ve bütünüyle pratik olarak sonuç almayı hedefler.⁶⁵⁰

İman bir işin başlangıcı olarak düşünüldüğünde bu işin sonucunun da ahlak olması gerekir. Başlangıcın yapıp sonucunun getirilmemesi başlangıçtaki imanın zayıflığından kaynaklanmaktadır.⁶⁵¹ İnsan için ahlaki esasları öğretmek ve öğrenmek yeterli görülen bir durum değildir. Bunların özümseyerek kişinin iç düzen ve ahengini oluşturması gerekir. Bu düzenleme sonrası insanın eylemlerinde ahlaki ilkeler kendini gösterecektir.⁶⁵² Ancak iman ettiğini söyleyip bunu ahlakına ve davranışlarına yansıtmayan birçok birey vardır.⁶⁵³

İlahi kaynaklı dinler, sadece inanç ekseninde değil, davranış ve ahlak ekseninde kişi ve toplumlar da olumlu davranışlar ortaya çıkarmayı amaç edinmiştir. Güzel ahlak kişide, ailede, toplumda ve tüm insanlıkta etkisini gösteren bir durumdur. Dinin oluşturmak istediği, ahlaki esaslarla ortaya çıkmış güzel ahlaktır.⁶⁵⁴

Her şey zıddıyla bilinebileceğinden ahlakın varlığı da iyi ve kötünün bilinmesiyle ortaya çıkar. Yani iyinin varlığının anlamı kötünün olması ile anlaşılabilir. Bireyin tercihlerini anlamlı kılan yaratılışındaki iyi ve kötünün varlığıdır. Ahlaklı olmasını sağlayan şey ise bu iyi ve kötü arasında yapmakta olduğu tercihler ile kendinde yerleştirdiği uyum ve dengedir.⁶⁵⁵ Bir meyveye benzeyen ahlaki davranış şu şekilde düşünülebilir. Her meyvenin yetiştiği bir dal ve o dalların tutunduğu bir kök vardır. İşte o kök imandır. Eğer iman değilse meyve ağacın değil satın alınmış bir meyvedir. İslam dini bireyin zihnini, aklını ve bunlarla sıkı ilişkide olan kişiliğini inşa eder.⁶⁵⁶

⁶⁴⁷ Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 15.

⁶⁴⁸ Eyüpoğlu ve Perşembe, “İşlevsellik Açısından Ahlak- Din İlişkisi”, 80.

⁶⁴⁹ Hıdır, “Kur'an ve Sünnet'e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer- Davranış Bütünlüğü”, 41.

⁶⁵⁰ Mustafa Ünverdi, “Kur'an Açısından İyi Davranışın Tanımı”, *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Din Bilimleri Tam Metin Kitabı*, ed. Özcan Bayrak (Elazığ: Asos Yayınevi, 2017), 7.

⁶⁵¹ Yılmaz, *İnsan ve İslam*, 169.

⁶⁵² Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 38.

⁶⁵³ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 40.

⁶⁵⁴ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 55-174.

⁶⁵⁵ Ceylan, “Necmettin Tozlu'nun İnsan ve Eğitime Bakışı”, 246.

⁶⁵⁶ Fatiş, *İman, Amel ve Ahlak Bağlamında Müminin Anlamı*, 23.

İslam dini insana hedef olarak iman, ahlak ve davranış gelişimi ile dünya ve ahiret mutluluğunu vadetmektedir.⁶⁵⁷ Kur'an-ı Kerim insanlardan dengeli bir kişiliğe sahip olmalarını ve bu denge ile ruh ve beden mutluluğuna ulaşmalarını istemiştir.⁶⁵⁸ Allah, Müslümanlardan yaşamlarında daima kuvvetli ve sağlam kişilikli insan olmalarını ister.⁶⁵⁹

İbadetin ve ahlakın temelini iman oluştururken, imanın dinamikleşmesini ve kuvvetlenmesini sağlayan ise ibadet ve ahlaktır.⁶⁶⁰ İnsanın yerine getirmiş olduğu ibadetleri yani kulluğu, tüm davranışlarda görülebilen bir olaydır.⁶⁶¹ Sadece Allah sevgisi ve Allah'a yakınlaşma amacı ile sürdürülen dini yaşam ve Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan tüm ibadetler, bireyi ahlaklı olmaya götüren yollardır.⁶⁶²

Yaşamın en önemli noktalarını oluşturan konular en ince ayrıntılar üzerine kurulur. Yangının çıkmasına sebep olan bir kıvılcımdır. Saatlerin değerinin anlaşılması dakikalara bağlıdır. Kılcal damarlar organların işlevlerini yerine getirmesini sağlar. Eylemlerdeki, özlerdeki, tasavvurlardaki ayrıntılar çok önemlidir.⁶⁶³ Bu bağlamda insan, yaşamında bütün davranışlarında ahlaklı olmalıdır denebilir.

Allah'ın tüm davranışların başında, ortasında ve sonunda olduğunu inanan insan hissedebilir. Bundan dolayı inanan bireyin tüm eylemleri dini karakter taşımaktadır.⁶⁶⁴ Bu da inanan insanın ilahi temelli ahlak anlayışı oluşturmaya zemin hazırlar.⁶⁶⁵ İlahi temelli ahlak anlayışı kişinin hayatında bazı değişimlere yol açar. Yaşanan değişimlerin tamamı ilahi eğitimden başlayıp en derininde ahlaki bir çağrı içerir.⁶⁶⁶

Toplum içerisinde varlığını sürdüren insanın çevresinde meydana gelen olaylara karşı tepkisiz kalmaması gerekir. Bireyin çevresindeki olaylardan kendi yaşamı için dersler çıkararak, yaşamını düzenlemesi bunları göz ardı etmeden hareket etmesi önemlidir. Kişinin yaşamında her an öğrenme halinde olması ve ahlaki bütünlüğünü tamamlamak için yaşanan olaylardan ders alması gerekir.⁶⁶⁷ İnsanların toplumla iletişim içerisinde olmasının sonuçlarından biri de çevresinde olup bitenlerin farkında olmasıdır.

⁶⁵⁷ Hüseyin Doğan, “Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlâkî İlkeler”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/14 (Temmuz 2020), 310.

⁶⁵⁸ Sürücü, “Kur'an'da Kişilik Eğitimi Üzerine”, 422.

⁶⁵⁹ Yüksel, “İslâm'ın İnsandan Ne İstedğini Anlamaya Çalışmak”, 30.

⁶⁶⁰ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi”, 494.

⁶⁶¹ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 27.

⁶⁶² Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 205.

⁶⁶³ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 154.

⁶⁶⁴ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 199.

⁶⁶⁵ Serinsu, *Kimi Örnek Almalı*, 59.

⁶⁶⁶ Begoviç, *İslam Deklerasyonu*, 85.

⁶⁶⁷ Demir, “Hayat Boyu Öğrenme ve Din Eğitimi”, 53.

Bireylerin kişiliklerini oluşturmaları toplumda görev ve sorumluluk alması ile ilişkili bir durumdur. Ahlakın ortaya çıkması kişilerin toplumda ferdi kişiliklerini göstermesi ile olacaktır. Allah'a iman somut olarak davranışlara dönüştüğü yerin toplum olması bunu gerekli kılar. Yalnızca iman ettiğini söylemek dümdüz olan ovada yol almaya benzer. Ancak iş teorikten pratiğe dökülmeye geldiğinde yolda engeller ve farklı zorluklar ile karşılaşılabilir. Bu duruma rağmen yol olarak hedefine ulaşanlar imanlarının gerçek olduğunu göstermiş olur.⁶⁶⁸ İnsanın imanını bütün zorluklara karşı korumaya çalışması ve hedefine ulaşmak için emek sarf etmesi gerekir.

Ahlaki bilgilerin ezber olmaktan çıkarılıp, bilinçlendirici ve geliştirici olarak bireye sunulması kalıcılığı artırır. Kişilerin ahlaki değerleri şahsiyetlerinin ayrılmaz bir parçası olduğunun farkına vararak bu değerleri benimsemiş olması gerekir.⁶⁶⁹ Bireylerin sürekli aynı davranışlarda bulunması ahlaki kişiliğini açığa vuran somut öğelerdir. Bireyin olumlu eylemleri dağlardan gelen çaylar gibidir. Bu çaylar bir araya geldiklerinde nehirleri oluşturur. Nehirler de bir süre sonra akışı olmayan sakinleşmiş alışkanlık gölüne döner.⁶⁷⁰

Din eğitiminde bilgi edinmenin en genel amacı değerlerin insanın yaşamına yön verebilmesini sağlamaktır. Bu bilgi ve erdemlerin bütünleştirilmesi insanın yaşamında önemli bir yer tutar. Bilgi verilen tüm konuların; bireye, fıkirlere, özgürlüğe, ahlaki olana ve kültürel mirasa saygılı olma hedefi ile bağlantısı kurularak anlatılması gerekir. Edinilen bilginin kişinin yaşamında anlaşılır duruma gelmesi için değerler ile bağlantısının ortaya çıkarılması önem taşır. Bu bağlamda din eğitimi de değerleri temel alan bir eğitimidir. Din eğitiminde gerçekleşen öğrenmelerin bireye mutluluk vermesi, sosyal uyumu ve sulhu diri tutması, aklı şüpheden arındırması ve kalbi mutmain ederek bireye bütünlük kazandırması gerekir.⁶⁷¹

Kişiler, iman, ahlak ve ibadetteki hedefini gerçekleştirmeyi ancak Allah'ın yardımı ile elde edebilir. İnsan kendini inşa ederken bir tuğla koyuyorsa Allah'ta istediği kadar tuğlayı insanın kulluk duvarına koymaktadır. Bireyin kişiliğini inşa etmede Allah'ın yardımı her daim var iken bu kişiliğin yıkılmasında insan tek başına sorumluluk sahibidir.⁶⁷²

Bireyin amacının olması ve bu amacını gerçekleştirme yolunda adım atması gerekir. Varmak istenilen bir nokta olmadığında hızlı yürümenin bir anlamı yoktur. Eğer ulaşmak istenilen bir amaç yoksa hızlı yürümek değil koşmak da hedef olmadığı için bir anlam ifade etmez. Bireyin ahlaki gelişiminin, toplumun değerlerini revize etmeden ve düşünmeden ona

⁶⁶⁸ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 404.

⁶⁶⁹ Önder, "Din Eğitiminde Başarı İçin Dikkate Alınması Gereken Bir Unsur Olarak İnsan Onuru", 518.

⁶⁷⁰ Demir, "Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci", 82.

⁶⁷¹ Demir, "Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı", 139.

⁶⁷² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 198.

uyum sağlama olarak gerçekleşmesi doğru değildir. Topluma etkili bir uyum gösterebilmek, kişinin kendi değerlerini oluşturma sürecidir. Sosyal çevreye karşı olan görev ve sorumlulukların öğrenilmesi ahlaki gelişim ve dönüşümün temelini oluşturur.⁶⁷³

Bireyin bütün kabiliyetlerini yaratan ve güç veren Allah'tır. Allah'ın verdiği nimetler ile kişiliğini inşa edecek olan insan Allah'ın izni ile ahlaklı olabilir. Bireyin ahlaklı olabilmesi için davranışlarına ve yaşam şekline inançları doğrultusunda şekil vermesi gerekir. Bireyin ahlakını güzelleştirmek için daima çaba içerisinde olması hata yapmaktan korkmasını da sağlar. İnsan yapmış olduğu küçük hatalarda dahi Allah'a sığınarak kendini ıslah etmek için çabalar. Bunları yapmayan bireylerin olumlu bir kişilik inşa etmeleri mümkün olmayacağı için yaşamlarındaki amaçları basit boyutta kalacaktır. İnsanın yapması gereken emek verdikten sonra iyi bir ahlaka ulaşmak için tevekkül edebilmesidir.⁶⁷⁴ Kur'an'da "*Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver.*"⁶⁷⁵ duası mükemmel ahlaka ulaşmak için insanın sürekli bir dua halinde yaşaması ve tevekkül etmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁶⁷⁶ Allah kendisine samimiyetle gelen bireyleri hidayeti ile müjdelemektedir.⁶⁷⁷

Amellerin ahlak anlayışına uygun olması, ahlaki değerlerin kaygan bir zeminden kurtarılmış olması anlamına gelir. Yani ahlaki değerlerin yaşam biçimine dönüşmüş olmasını ifade eder. Ahlakın soyut olmaktan çıkıp somutlaşmasını sağlar. Ahlaki değerler soyut kaldığında ve yaşama davranış olarak yansımadığında bir anlam ifade etmeyecektir. Önemli olan bir süreç halinde değerlerin yaşama geçirilmesidir.⁶⁷⁸ Seçme ve seçtiğini uygulayabilme kabiliyetine sahip olan insan iyi ve kötüyü ayırt edebilir. İnsanın ahlaki görevlerinden en önemlisi karakterini eğitmektir. Ahlaklı bir insan olmak ise doğru bir karakter eğitimi ile mümkündür. Bireyin ahlakının güzelleşmesi bir anda olup bitmez, belli bir süreç gerektirir.⁶⁷⁹

Birey inandığı gibi yaşamadığında yaşadığı gibi düşünüp inanmaya başlar. Vicdanından gelen yanlış yaptığını söyleyen sesleri bastırmak için savunma mekanizmaları geliştirir ve haklılığını ortaya koymak için bahaneler uydurabilir.⁶⁸⁰ Müslüman inanmış olduğu değerleri yaşamına geçirdiğinde iç huzurunu sağlayacaktır. Bundan dolayı herkesin

⁶⁷³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 211- 280.

⁶⁷⁴ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 378.

⁶⁷⁵ el-İsrâ 17/80

⁶⁷⁶ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 379.

⁶⁷⁷ el-Ra'd, 13/27

⁶⁷⁸ Hıdır, "*Kur'an ve Sünnet'e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer- Davranış Bütünlüğü*", 44.

⁶⁷⁹ Aybey, "*Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü*", 204.

⁶⁸⁰ Hökelekli, "*Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek*", 71.

ahlaki bütünlüğünü sağlamak için imanının gerektirdiği değerleri içselleştirip yaşamına geçirmesi önemlidir.

Kişilik gelişimlerinde ahlaki bütünlüğü oluşturan bireyler davranışlarında daha titiz davranırlar. Yaşamlarını inançları doğrultusunda düzenleyecekleri için ahlaki bütünlüklerini oluşturabilirler. İnsanın iman ve amel ile birlikte ahlakını da güzelleştirmek için çabalaması kişilik gelişimi için önem arz eder. İnsan ahlaki bütünlüğü kendinde oluşturduğunda tüm davranışlarına her yerde ve her zaman dikkat edecektir. Ahlaki bütünlük sağladığında insan ahlaki bir davranış göstermek için dıştan bir kuvvete ihtiyaç duymaz. Kişilik gelişiminde bireylerin söylediklerini yaşamına geçirmesi önemlidir. İnsan ahlaki bütünlüğü sağladığında ancak söylediklerini doğru bir şekilde yaşamına yansıtabilecektir.

3.8. BEDEN BÜTÜNLÜĞÜ

Davranışların zihinsel, duyuşsal ve psiko-motor yanı vardır. Davranışın ortaya çıkmasında organların gelişimlerinin yeterli düzeyde olması ve fiziksel olarak kas ve sinirlerin, bilişsel ve duyuşsal boyutlar ile bir bütünlük içerisinde çalışması, psiko-motor açıdan hazırlığı ifade etmektedir. Yani, ortaya çıkması istenen eylem için psiko-motor düzeyle ilgili olarak gereken enerji ve fiziki uygunluğun hem de becerinin olması gerekir. Örneğin uzuvları araba kullanma davranışını kullanacak düzeyde olmayan bir çocuğun bu eylemi gerçekleştirmesi mümkün olmadığı gibi yetişkin bir birey de zihin-kas bağlantısı kurmadığında doğru davranışı ortaya çıkaramayacaktır.⁶⁸¹

Bireyin yaşamında dinamik olması, ruhunu ve bedenini güçlendirmektedir. Tembellik küçük bir kurdun ağacı çürütmesi gibi insanı ruhen ve bedenlen aşağıya çeker.⁶⁸² Kişinin beden ve ruh huzurunu sağlaması iki yönünü de ihmal etmemesine bağlıdır. Kişinin beden temizliğini ile ruh temizliği arasında bir ilişki vardır. İnsanlar bedenlerine verdikleri önemle aynı zamanda ruhlarını da güzelleştirmektedir.

Bedenin ihtiyacı olan yiyeceklerin sağlıklı olup olmaması kişinin beden bütünlüğünü sağlaması açısından önem taşır. Kişi bedenini sağlıklı tuttuğunda bu durum zihnini ve duygusunu da etkileyecektir. Güzel duygu ve düşüncelerin kaynağı kişinin kalbidir. Kalbin güzel şekil alması ile ortaya güzel ameller çıkar. Kalpteki bu güzel duygular kişinin tüm bedenine yansır. Dile, dudağa, kaşa, göze, yüze ve tüm vücuda kalpteki olumlu duygu ve düşünceler yansır. Beden, kalbin güzel duygularını somutlaştırırken duyguları ifade etmek

⁶⁸¹ Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, 210.

⁶⁸² Bilgiz, “Kur’an’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”, 130.

için dil gibi hareket eder.⁶⁸³ Bireyin dili nasıl düşüncelerini kelimelere döküp somutlaştırıyorsa kalp de duyguların ortaya çıkmasını sağlar. İnsan beden bütünlüğünün farkına vardığında her yönünü geliştirmek için çabalayacak ve bu doğrultuda hareket edecektir. Eğer birey bu beden bütünlüğünün farkına varmazsa yalnızca istediği ve haz aldığı yönünü geliştirmek için uğraşır. Bu da beden bütünlüğünü sağlayamamış olan insanı yanlışlara sürükleyebilir.

Kur'an-ı Kerim'de Allah insana biçim verdiğini şöyle bildirir: “*Gökleri ve yeri belli bir amaç için yaratmış, size biçim vermiş ve biçiminizi güzelleştirmiştir. Dönüş O'nadır.*”⁶⁸⁴ Bu bağlamda insanın bedenindeki düzen ve bütünlüğe bakarak görev ve sorumluluklarında hassas davranması gerekir. Allah, bireylerden tefekkürle etrafındaki yaratılmışları okumasını, kendisini fark etmesini, kendi bütünlüğünün farkında olarak ve bütün duygularını önemseyerek yaşamını sürdürmesini ister.⁶⁸⁵

İnsan bedenindeki her organın kendi iş ve işlemlerini kusursuz yaptığını görür. Bu durum kişinin kendi görev ve sorumluluklarını hatırlamasına aracı olabilir. Ünlü mutasavvıf Mevlana sağ elin sol eli hor görmemesi gerektiğini, ikisinin de insanın eli olduğunu söylemiştir. Bireyin elleri farklı işler yapabilir ve bağımsız hareket edebilir. Ancak gözler birbiri ile ilişkisi gereği aynı yöne bakmak zorundadır. Yine aynı şekilde ayaklar farklı yöne gidemez, kulaklar farklı şeyler duyamaz. İnsanın dişleri ise aynı lokmayı farklı şekillerde ve sorumlulukta çiğner. İnsan uzuvlarının ve organlarının her birinin farklı görev ve sorumlulukları vardır. Bu organ ve uzuvların ortak hedefi ise bireyin bedenini yaşatmaktır. İnsanların tüm konularda aynı şekilde duyup, hissedip ve aynı tutumlarda bulunması tasavvur edilemez bir durumdur. Ancak bu durum farklı fikir beyan ettikleri her duruma da bütünüyle farklı tutum gösterecekleri anlamına da gelmez. Bireylerin yaratılışı dolayısıyla her konuda aynı düşünüp aynı davranmaları olağan bir durum değildir. Hedefler aynı olsa dahi pratikte farklı durumlar ortaya çıkacaktır.⁶⁸⁶ Bu bağlamda insanların beden bütünlüklerinin farkına vararak vücutlarındaki bu muhteşem işleyişi örnek alıp hareket etmeleri gerekir.

Bireylerin yaşamında beden kuvveti gibi ahlaki bir kuvvete de gerek vardır. Bunu manevi bağımsızlık sistemine benzetebiliriz. Bu manevi bağımsızlık sisteminin bozulması bireyin ahlakının bozulması ile meydana gelen bir durumdur. Bu durum maddi olarak bağımsızlığın

⁶⁸³ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 155.

⁶⁸⁴ el-Tegâbün 64/ 3

⁶⁸⁵ Demir, “*Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci*”, 84.

⁶⁸⁶ Demir, “*Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi*”, 123.

bozulmasına da etki eder. Bu bozulmayı düzeltecek olan ise maneviyatın korunması ve güçlendirilmesidir.⁶⁸⁷

İnsanların kendi beden bütünlüğünün farkına varmadan dünyayı anlamlandırması güçtür. Bireyin dünyayı anlamlandırması için önce kendi bedenini okuması gerekir. Kişi, kendi yaratılışlarındaki mükemmellikten evrenin yaratılışındaki mükemmelliğe doğru yol alır. Organları ve uzuvları arasındaki düzenden evrenin düzenine, uzuvları arasındaki iş birliğinden dünyadaki işleyişe varacaktır. Bunları düşündüğünde kendi görev ve sorumluluklarını fark edebilecektir. İman, his ve fikir merkezi kalp, bireyin manevi olarak kendini inşa ettiği yerdir. İnsanın kanı, kalpten bütün vücuduna yayıldığı gibi bireyin kalbi tüm manevi, ruhi ve sosyal ilişkilerini düzenleyerek yaşamın tüm ayrıntılarını yönetir.⁶⁸⁸ Bu bağlamda bireylerin beden bütünlüklerini sağlamaları için kalplerindeki duyguların farkında olmaları gerekir.

Görev ve sorumlulukları olan organların korunması ve sürekli kişi tarafından düzenlenmesi gerekir. Eğer organlar kontrol edilmezse boş kalıp kalbin yorulmasına neden olur. Bundan dolayı Allah organların boş bırakılmasını istememiştir. Organların yapması gereken sorumlulukları yerine getirmesi önemlidir. Gözün haramlardan sakındırılması, kulağın haram seslerden uzak tutulması, kulağa yararlı konular dinletilmesi; dilin, güzel ve hakikati konuşması, dile; doğru ve faydalı bilgiler edinebileceği şeyler okutulması; ellerin helal olanlar dışında hiçbir şeye dokundurulmayıp, kötülük işletilmemesi; midenin haram olan her şeyden uzak tutulması ve tam olarak doyurulmaması; ayakların daima iyiliğe ve güzele götürülmesi gerekir. Bunlar yapıldığında kalp de zaten batılı içine almayacaktır.⁶⁸⁹

Bu dünyada kendilerine imtihan olarak verilmiş olan bedeni eksikliklerde Allah bu kişilerin bazı sorumluluklarını kaldırdığını şu ayette bildirmiştir: “*Âmâya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur, hastaya da güçlük yoktur. (Bunlara yapamayacakları görev yüklenmez; yapamadıklarından dolayı günahkâr olmazlar.)*”⁶⁹⁰ Bu bağlamda bireyler kendilerine verilmiş olan bedenin farkında olarak her verilen uzvun ve organın kendilerine farklı bir sorumluluk yüklediğini de bilmeleri gerekir. İnsan beden bütünlüğü içerisinde davranmaz ve organlarının gerektirdiği sorumlulukları yapmazsa bir süre sonra kalbi kapanıp, kulakları da işitmez.⁶⁹¹

İnsana Allah kendi ruhundan üflediğinden⁶⁹² insanın ruhu daima Allah’ı arar. Bu dünyanın maddi kaynaklarından hiçbiri insanın ruhi boşluğunu dolduramayacaktır. Kişiliğin manevi olarak gözetilebilmesi için maddi ve görünür olan beden bütünlüğünün korunması

⁶⁸⁷ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 47.

⁶⁸⁸ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 218.

⁶⁸⁹ İpek, “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu”, 441.

⁶⁹⁰ el-Nûr 24/61

⁶⁹¹ el-Fussilet 41/5

⁶⁹² el-Secde 32/9

gereklidir. Hiç kimsenin başkalarının maddi bütünlüğüne zarar verme yetkisi yoktur.⁶⁹³ Bu dünyada organların yaptıkları yanlış davranışların hesabı insana sorulacaktır. Bu sorgu esnasında bu kötülükleri yapan organlar dile gelecek ve insanın aleyhine şahitlik⁶⁹⁴ yapacaktır.

Sonuç olarak, insanlar beden bütünlüklerinin farkına vardığında yaşamlarını daha doğru düzenleyebileceklerdir. Bu beden bütünlüğünün farkına varamayan insan her yönü ile kendini geliştiremeyeceği için görev ve sorumluluklarını yapmakta eksik kalacaktır. Bundan dolayı bireylerin dünyadaki imtihanlarını başarı ile verip ahirette verilecek olan mükâfatı elde etmeleri kendilerini bütün olarak geliştirmelerine bağlıdır. Bütünüyle gelişmek için insanın öncelikli yapması gereken kendini ve bedenini doğru tanımaktır. İnsanın beden bütünlüğünün farkında olarak hareket etmesi gerekir. Kişinin bedeninin ihtiyaçlarını doğru bir şekilde tümüyle karşılayarak beden bütünlüğünü sağlaması yaşamını düzenlemesinde önemlidir.

Kişilik gelişiminin beden bütünlüğü çerçevesinde gerçekleştirilmesi insanın kendine değer vermesini sağlayacaktır. Bedenine gerekli değer ve özeni gösteren insan kişilik gelişimini daha sağlıklı bir şekilde tamamlayacaktır. Beden bütünlüğüne yeryüzündeki düzenden yola çıkarak ulaşan insanlar her varlığın kendi görev ve sorumluluğunu layıkıyla yerine getirdiğini görerek kendi sorumluluklarını da yerine getirmek için çabalayacaklardır. Beden bütünlüğünün farkında olan insanlar kendilerini daha iyi tanıyacaklarından kişilik gelişimlerini daha doğru bir şekilde sürdürebileceklerdir.

3.9. TOPLUMSAL BÜTÜNLÜK

Toplumsal bütünlüğün oluşması için aile bütünlüğünün olması gerekir. Çünkü toplumu oluşturan kurum ailedir. Ailelerin bir araya gelmesi ile toplumsal yapı oluşmaktadır. Aile kavramının tanımı yapılırken toplumun en küçük yapı taşı olarak belirtilse de toplumu en fazla etkileyen kurumdur.⁶⁹⁵ Aile, kişilerin şahsiyetlerinin oluşumunda, sosyalleşerek topluma yararlı kişiler haline gelmesinde en büyük etkiye sahiptir. Aile kurumunun yerini alacak başka bir kurum yoktur. Bireylerin dini gelişimlerinde aile kritik bir öneme sahiptir.⁶⁹⁶

Anne baba mimar misali aileyi oluşturur. Anne ve babanın şahsiyetleri ve eylemleri, bütün aileyi etkiler. Kendi kişiliklerini doğru bir şekilde meydana getirmiş olan anne babalar

⁶⁹³ Ayhan Ak, “Kişiliğin Korunması İlkesinin İslam Hukuku Bağlamında Analizi”, *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016, 50.

⁶⁹⁴ el-Fussilet 41/20

⁶⁹⁵ Doğan, “Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dini ve Ahlaâkî İlkeler”, 301.

⁶⁹⁶ Özdemir, “Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi”, 314.

çocuklarına da olumlu davranışlar kazandırmada rol model olabileceklerdir.⁶⁹⁷ Özelde çocuklar için genelde ise tüm insanlar için pratiğe dökülen davranışlar ve gözle görülen tutum ve tavırların bireyler üzerindeki etkisi çok daha fazladır.⁶⁹⁸ Bundan dolayı anne ve babaların, çocuklarına rol model olduğunu bilerek hareket etmesi önemlidir.

Çocukta yaratılışından var olan din duygusunun ortaya çıkmasında aile rehberlik eder. Din ile ilgili olan değerlerin ilk karşılaştığı yer olan aile dini duyguların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde ilk sırayı almıştır.⁶⁹⁹ Aile, çocukluk dönemi din eğitiminde etkin bir rol oynar. Çocukluk döneminde temelleri atılan dini değerler, gençlik ve yetişkinlik dönemindeki dini duygu ve düşüncelerin alt yapısını oluşturur.⁷⁰⁰

Ailede verilecek olan din eğitiminde dikkat edilmesi gereken ilk nokta çocuğun gelişim özelliklerine göre bu eğitimin verilmesidir.⁷⁰¹ Doğru ve yeterli şefkat ve merhamet göstermeyen ailelerin önce kendi evlatlarına daha sonra ise topluma kötülük ettiklerinin farkında olmaları gerekir.⁷⁰²

Sağlam bir aile, bireylerin manevi bütünlüğünü sağlamada çok önemli bir yere sahiptir.⁷⁰³ İslam dininde, bireylerin manevi bütünlüğünün güçlü bir aile ve toplumla oluşacağı vurgulanarak bu durum birçok ayet ile bildirilmektedir.⁷⁰⁴ İslam inanç ve hukuk sisteminde aile önemli ve değerlidir. Bireylerin manevi bütünlüğünü, sağlam değerler üzerine kurulmuş aileler ve bu ailelerin oluşturduğu sağlam toplumlar koruma altına almıştır. Kur'an-ı Kerim'de aile hukukuna ilişkin ayetlerin fazla olmasının sebebi bireylerin manevi bütünlüğünün korunmasının aile bütünlüğünden geçmesinden kaynaklanır. Bireyler aileden sonra sosyal çevre ile etkileşim de bulunurlar.

İslam dini, insanları manevi yönden eğitirken aynı zamanda sosyal yönden de geliştirmektedir.⁷⁰⁵ Allah, insanları yaratırken hem Kendine hem de birbirlerine ihtiyaçları olacak şekilde yaratmıştır.⁷⁰⁶ Bu bağlamda tüm yaratılmışlar bütün yönleri ile Allah'a ihtiyaç duyarken aynı zamanda birbirlerine de bağımlıdırlar.

Kur'an'ı Kerimde toplumsal bütünlüğün sadece aynı din mensupları arasında değil farklı inançta olanlara karşı da davranışlara dikkat edilmesi gerektiği şu ayette bildirilmiştir:

⁶⁹⁷ Sağlam, “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”, 215.

⁶⁹⁸ Doğan, “Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlakî İlkeler”, 304.

⁶⁹⁹ Özdemir, “Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi”, 315.

⁷⁰⁰ Gümrükçüoğlu, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, 39.

⁷⁰¹ Zenal Sözcün, “Genelde Eğitim Özelde Din Eğitimi Verilirken Gelişim Dönemi Özellikleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 4/77 (2018), 68.

⁷⁰² Doğan, “Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlaâkî İlkeler”, 306.

⁷⁰³ Ak, “Kişiliğin Korunması İlkesinin İslam Hukuku Bağlamında Analizi”, 54.

⁷⁰⁴ el-Lokmân 31/14, el-Rûm 30/21

⁷⁰⁵ Keyifli, “Hz.Peygamber'in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri”, 89.

⁷⁰⁶ Demir, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme”, 85.

*“Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.”*⁷⁰⁷

Bu bağlamda insanların toplumun tüm bireylerine karşı davranışlarına dikkat etmesi gerekir. Bireylerin kendileri için istedikleri durumları çevresindekiler için de istemesi İslam dininin ahlaki öğretilerinden biridir. İnsanların sadece kendisinin değil karşısındaki kişinin de iyiliğini isteyerek davranışlarda bulunması gerekir. Bireyin kendisi için savunduğu özgürlük sınırlarını herkes için de savunabilmesi önemlidir. Aslında insanın karşısındaki kişiye göstermiş olduğu güzel davranışlar yine kendisine dönecektir.⁷⁰⁸ Ayrıca karşısındaki kişiye vermiş olduğu değer kendisine de vermiş olduğu değeri gösterir. Bireylerin dini temel alarak oluşturmuş olduğu değerler, bireyin ferdi hayatı gibi toplumsal ilişkilerinde de etkili olacaktır.

Allah Kur'an'da her kişinin kendi yaşamını düzeltmesi ile ilgili ayetler indirmiştir. Bu ayetlerden biri de şöyledir: *“Ey İnananlar! Siz kendinize bakın; doğru yolda iseniz sapıtan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır, işlemekte olduklarınızı size haber verecektir.”*⁷⁰⁹ Bu bağlamda kişilerin toplumu düzeltmeleri aslında kendilerini düzeltmelerine bağlıdır. Her birey ferdi olarak kendini düzelttiğinde aslında toplum da düzelecektir. Ancak herkes karşısındakinin düzelmesini beklerse toplum aynı düzende kalır. İnsanın sorumlulukları ve görevleri ilk yapması gerekenin kendisinin olduğunun farkına vararak yaşamını düzene koyması gerekir.

Bireyler kişiliklerini yalnızca kendi çabalarıyla oluşturmazlar. Kişiliklerinin oluşmasında tüm toplumun etkisi ve katkısı vardır. Bu katkının temelini ilk insanın yaratılışından itibaren oluşmaya başlayan tüm bilgi ve tecrübeler oluşturur. Eğer bu bilgiler birikmeseydi her insan yaşamına sıfırdan başlamak zorunda kalırdı ve bu da ilerlemenin olmasını engellerdi. Bundan dolayı bireyler kendilerini insanlığın ortak birikimi sayesinde inşa etmektedirler.⁷¹⁰ Bu bağlamda bireylerin toplumdan kopuk yaşamak için bir çaba içerisine girmeden toplumla birlikte kişiliklerini inşa etmek için uğraşması gerektiği söylenebilir.

Kur'an'da insanın halifelik görevini, evrenle bağlantısı doğrultusunda bütüncül olarak sürdürmesi istenir. Bu bağlantının Allah'ın rızasını kazanma noktasında birleşerek teorik ve pratik bütünlüğün gerçekleşmesi istenir.⁷¹¹ Dini konularda iletişim içerisinde bulunan bireylerin, yaşamını sürdürürken yalnızca kendi isteklerini gerçekleştirilmesi değil toplumsal

⁷⁰⁷ el-Mümtehhine 60/8

⁷⁰⁸ Demir, “Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi”, 119.

⁷⁰⁹ el-Mâide 5/105

⁷¹⁰ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 141.

⁷¹¹ Demir, *Din Eğitimiinde Estetik*, 253.

değerler ile uyumlu olarak davranışlar sergilemesi önemlidir. Bireylerin toplum ile hareket ederek doğru ve güzeli elde edecek davranışlarda bulunması gerekir.⁷¹²

Bireyler imanlarının uygulamasını diğer insanlar ile olan ilişkileri ile test ederler. Bazı insanların imtihanı çevrelerindeki insanlardır. Bireylerin görev ve sorumluluklarının bir bölümünün sosyal ilişkilerle ilgili olması toplum ve bireyin her daim bağlantılı olduğunu gösterir. Bazen bireylerin imtihanı olan toplum bazen de toplumun imtihanı olan bireyler var olur. Bireyler sadece ferdi davranışlarından değil bununla birlikte yaşamda ilgisi ve bilgisinin bulunduğu herkesin hareketlerinden sorumlu olacaktır. Örneğin zalimlik yapan kişilere karşı, bireyin bunu durduracak gücü olduğu halde, doğru yolları kullanarak buna engel olmamış ise sorumludur. Bu durum bireylerin topluma karşı olan görev ve sorumluluğunun bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır. Her birey yaşadığı topluma karşı görev ve sorumluluklarını bildiği sürece toplumun sürekliliği sağlanabilir. Yoksa toplum olumsuzluklar içerisinde yok olmaya mahkûm kalacaktır. Bireylerin yalnızca kendilerinin doğruya ulaşması için uğraşması doğru değildir herkesin iyiliğini düşünerek hareket etmesi gerekir. İyiliğe aracılık ettiği sürece kişi şahsiyetini doğru olarak şekillendirebilecektir. Toplumun bütünlüğünü sağlamak için atılan her adımın çok önemli ve değerli olduğunun unutulmaması gerekir. Bütün parçadan daha çok şey ifade eder gibi kişinin yetenekli ve çok güçlü olması bireyi toplumdan daha zengin yapmayacaktır. Birey sosyal gücü ve iş birliğini görmezden geldiğinde güçsüz kalacaktır. İnsanlar maddi ve manevi olarak birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Bireyler sosyal ilişkilerindeki mutlulukları oranında ferdi olarak da mutlu olurlar. Bireyler birçok duygusunu toplumla iletişime girerek fark eder. Bu bağlamda kişilerin toplumla iletişime girmekten korkmadan yaşamlarını sürdürebilmesi gerekir.⁷¹³

Toplumun bireylerden oluşması sebebiyle bireylerin kendilerini geliştirip olgunlaştırmaları aynı zamanda toplumu da geliştirmeleri anlamını taşır. Bireyler kendi iman ve inançlarını korumakla mükellefken toplumlarda İslamiyet'i koruyup, devam ettirmekle yükümlüdür.⁷¹⁴

Allah Kur'an'da toplumda iyiliği emredip kötülüklerden sakındıracak kişilerin olması gerektiğini bildirerek toplumun inançlarını koruması gerektiğini emretmiştir. Kişilerin inançlarını önce kendi iç dünyalarında gerçekleştirmesi daha sonra da toplum içerisinde inançları doğrultusunda hareket etmesi gerekir.⁷¹⁵ Allah Kur'an'da kişilerin ferdi olarak kendilerini değerlendirmeleri gerektiğini şu ayette açıkça ortaya koymuştur: “Ey iman

⁷¹² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 265.

⁷¹³ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 271-284.

⁷¹⁴ Karakoç, *Diriliş Neslinin Amentüsü*, 15.

⁷¹⁵ Karakoç, *Diriliş Neslinin Amentüsü*, 30.

edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda olunca sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık O, size yaptıklarınızı bildirecektir."⁷¹⁶ Sağlıklı bir toplumun temellerini ancak doğru yetiştirilmiş bireyler atabilir. Bundan dolayı insanların toplumun bir parçası oldukları bilinci ile davranışlarını düzenlemesi gerekir. Bu karşılıklı iletişim doğrultusunda toplum bütünlüğü sağlanabilir.⁷¹⁷ Bu iletişimin sağlıklı olması toplumun gelişmesine, doğru yönde değişmesine katkı sağlayacaktır.

İnsan ile insan ve insanla toplum iletişim içerisindedir, aralarında bir etkileşim vardır. Bu etkileşim bireylerin düşünce ve davranışlarına yansır.⁷¹⁸ Bireyler davranışlarını kendi iradeleri sonucu elde etmiş olsalar da bağımlı bir varlık dünyasında hayatlarını sürdürürler. Çünkü bireyler çevresindeki insanlardan etkilenirler, tabiat ve tabiat ötesine bağılıdır. İnsan kendi kişiliğine etki eden bir toplumda yaşamaktadır ve tüm bunlarla beraber kişiliğini oluşturabilir. Yaşamış olduğu toplumdaki insanlar bireyin kişiliğini olumlu ve olumsuz etkileyecektir. Bireyler hem kendi çabaları ile kendi olurlar hem de çevresi tarafından oluşturulurlar. Bu durumun gerçekleşmesi kişinin toplumla iletişimine bağlıdır.⁷¹⁹

Allah yeryüzünde çoğunluğa uymanın insanı saptırabileceğini şu ayetle bildirmektedir: *"Yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah'ın yolundan saptırırlar. Onlar zandan başka bir şeye tâbi olmaz, yalandan başka söz de söylemezler."*⁷²⁰ Bir başka ayette ise *"De ki: Pis ve kötü ile temiz ve iyi bir değildir; pis ve kötünün çokluğu tuhafına gitse (yahut hoşuna gitse) de (bu böyledir). Öyleyse ey akıl sahipleri! Allah'tan korkunuz ki kurtuluşa eresiniz."*⁷²¹ diye buyrulmaktadır. Bu ayette de emredildiği gibi toplumun çoğunun yaptığı davranışın doğru olduğunu düşünerek hareket etmek insanı yanlışla götürebilir.

İnsan ve toplum birbirlerini tamamlayan unsurlardır. Bireyin doğru bir kişilik inşa etmesinde toplumun büyük bir katkısı vardır. Birey kişiliğini inşa ederken çevresinden güç alarak bunu gerçekleştirir. Bu karşılıklı ilişki toplumsal bütünlüğün gerçekleşmesine etki eder. Olumlu olarak etki etmesi için bireylerin kişiliklerini oluştururken inancını kaynak alması gerekir. Kişilerin inançlarına uygun olarak çevrelerini düzenlemeleri önem taşır. Kişi, içinde yaşamış olduğu toplumun yanlış davranışlarını fark etmez ve buna düşünmeden uyum sağlarsa kendisi o topluma uyacak ve değişecektir. Bu bağlamda kişilerin kendilerini olumsuz yönde değiştirmeden toplumu ıslah etme yönünde çalışmalarda bulunması gerekir. İnanıldığı gibi yaşamayan insanların yaşadığı gibi inanmaya başlamaları kaçınılmazdır. Din, bireyin

⁷¹⁶ el-Mâide 5/10

⁷¹⁷ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 83.

⁷¹⁸ Karadavut, *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*, 50.

⁷¹⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 57-71.

⁷²⁰ el-En'âm 6/116

⁷²¹ el-Mâide 5/100

ferdi ve sosyal yaşamında huzurla ve barış içerisinde hayatını sürdürmesini hedefler. Bireylerin ferdi mutluluğu ise içinde yaşadığı çevrenin mutluluğu ile bağlantılıdır. Birey ve toplumun bu karşılıklı bağlantısı bireyin bütünüyle dengeli bir iletişim kurmasını gerekli kılar. Bu denge, toplumun teorik ve pratik din anlayışından etkilenmektedir. Bu bağlamda kişi bireysel olarak toplumu etkilediği gibi toplumda bireyi etkilemektedir denebilir.⁷²² Evi yaparken tuğlaların birbirine yapışması için kullanılan harç gibi insanların birbirine olan bağlarının güçlendirilmesi ancak ahlaki kurallar ile mümkündür.⁷²³ İnsanlar aynı noktalarda buluştuklarında iletişimlari daha da kuvvetlenir.

Allah Kur'an'da bir ayette insanların çevresindekileri de koruması gerektiğini şöyle bildirmiştir: *“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”*⁷²⁴ Bu ayette kişinin kendini ve ailesini cezadan korumasının ancak dini bilgilere uygun eylemler ile mümkün olacağı bildirilmektedir. Bu durum ailenin yetiştirmiş olduğu bireylere dini eğitim vermesi yükümlülüğünü ortaya çıkarır. Kur'an-ı Kerim'in çocuk eğitimi üzerinde önemle durduğu bu ayette de görülmektedir. Bununla birlikte burada ateşten maksadın sadece ahiretteki ateş değil bireylerin dünyada yaşamış olduğu tüm yerlerin kendi ateşi haline gelebileceğinin de anlaşılması gerekir.⁷²⁵ Bu bağlamda bireylerin sadece ferdi olarak kendilerinin kurtuluşa ermesi değil çevresinin de hidayeti için uğraşması gerektiği anlaşılmaktadır. Her birey kendi çevresi için çabaladığında zaten toplumun bütünü hidayete ulaşacaktır. Bireylerin bu düşünce ile hareket etmesi ise ancak toplum bütünlüğünün gerçekleşmesine bağlıdır. Şunun da gözden kaçırılmaması gerekir ki insanın toplumsal görevlerinin olmuş olması hidayetin toplumsal olarak gerçekleşeceğini ifade etmez. Bireyin kurtuluşu dıştan gelen bir müdahale değil içsel bir çaba ile gerçekleşecektir. Bu durum kişinin imanına ve inancını davranışlarına yansıtabilmesine bağlıdır. Bu dünyadaki hidayet sonucunu insan ahirette görecektir. İnsana düşen bu yolda emek sarf edip kendini geliştirmeye çalışmaktır.⁷²⁶

Bireylerin yapmış oldukları ibadetlerin sosyal bir yönü vardır. Bu ibadetler bireyleri ferdi olarak geliştirir. Aynı zamanda bu ibadetler insanı sosyal ilişkilerinde nasıl davranması gerektiği noktasında eğitir.⁷²⁷ Bireyin sadece imanını değil ibadet, ahlak ve sosyal ilişkilerini de İslam ahlakına göre düzenlemesi gerekir. Bunu başardığında kişi nefsin ve neslini

⁷²² Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 241-261.

⁷²³ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 83.

⁷²⁴ el-Tahrîm 66 /6

⁷²⁵ Keskin, *Geleneksel Aileden Modern Aileye Geçiş Sürecinde Ailede Din Eğitimi Anlayışındaki Değişim*, 55.

⁷²⁶ Demir, *“Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi”*, 113.

⁷²⁷ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 83.

korumuş olacaktır.⁷²⁸ İslam dinindeki en önemli ibadetlerden biri olan namazın her rekâtında okunan Fatiha suresinde Allah insanlara toplumsal bütünlük sağlamaları için “biz” bilinci ile dua etmelerini emretmektedir. Söz konusu ayette “(Allah’ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁷²⁹ diyerek Müslümanın herkes için dua etmesi sağlanmıştır. Bu bilinç ile hareket eden insanlar toplumun bütünlüğünü sağlamak için çaba harcayacaktır.

Dinin insanda oluşturmak istediği durum, benmerkezcilikten biz bilincine geçebilmeyi sağlayabilmektir. Bundan dolayı yapılan ibadetlerin toplumsal bir yönü de vardır. Camide cemaatle namaz kılma, haftalık olarak insanın kendini değerlendirmesi olan Cuma namazı, bayram namazları, her milletin bir arada olduğu hac ibadeti, ekonomik adaletin sağlanması açısından önemli olan zekât gibi ibadetler bireylerin toplumsal olarak gelişip güzelleşmesini sağlar. Tüm toplumun birlik ve beraberlik içerisinde huzurlu bir şekilde yaşaması İslam’ın zirve amacıdır.

Din, bireye ferdi sorumluluklar ile toplumsal sorumluluklar da vererek kişiliğini inşa etmesini ister. Toplumsal olarak bütünlüğün sağlanabilmesine katkı sağlamak isteyen birey bunu en alt düzeyde insanlara zarar vermeyerek gerçekleştirebilir. Kişi, insanlara yararlı olarak ve kendine yapılan yanı sıra iyilikle cevap vererek toplumsal bütünlüğe katkısını en üst düzeye çıkarabilir.⁷³⁰

Her birey fitraten, iyilik ve kötülüğün aynı kefedede olmadığına farkındadır. Müslüman kişinin kendisine kin tutanlara karşı kin tutmadan merhametle onlara yaklaşarak, kendisine yapılan yanlışlara karşı yanlışla değil doğru davranışlarla cevap verebilmesi gerekir. Kişinin başına gelen kötülüklerden en güzel şekilde kurtulabilmek için çaba göstermesi lazımdır. Bunu başarırса zaten karşısındaki kişi yaptığı hatanın farkına varacak ve davranışını düzeltecektir.⁷³¹ Bu bağlamda denebilir ki birey kötü davranışa aynı şekilde cevap verirse toplumda bir bütünlük sağlanamaz. Kötü davranışlar sürer gider ve ne bireyler iç huzurlarını ne de sosyal huzurun oluşmasını sağlayabilirler.

Allah Kur’an’da bunu şöyle bildirmektedir: “İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık bulunan kimse, sanki candan bir dost olur.”⁷³² Bir başka ayette ise, “Mü’min erkekler ve mü’min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarlar. Namazı dosdoğru kılar, zekâtı verirler. Allah’a ve Resul’üne itaat ederler. İşte bunlara Allah merhamet edecektir. Şüphesiz Allah

⁷²⁸ Abay, Kur’an’da Kişilik Eğitiminin İlkeleri, 104.

⁷²⁹ el-Fâtiha 1/5

⁷³⁰ Demir vd., Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme, 288.

⁷³¹ Kısa Açıklamalı Kur’an-ı Kerim Meali, çev. Mahmut Kısa (Armağan Kitaplar, 2017), Fussilet 41/34.

⁷³² el-Fussilet 41/34

mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁷³³ bildirilir. Bu ayette de görüldüğü üzere Allah toplumsal bütünlüğün sağlanması için müminlerin birbirlerinin dostu olması gerektiğini vurgulamıştır.

Olumsuz davranışları olan insanların da birbirleriyle dost olabileceği şu ayette bildirilmiştir: “*Münafık erkekler ve münafık kadınlar (sizden değil), birbirlerindendir. Onlar kötülüğü emreder, iyilikten alıkoy ve cimrilik ederler. Onlar Allah’ı unuttular. Allah da onları unuttu! Çünkü münafıklar fâsıkların kendileridir.*”⁷³⁴ Allah doğrularla beraber olmanın güzelliğinden bahsederken zalimlerle hareket edilmemesi gerektiğini bildirir.⁷³⁵ Bu bağlamda olumsuz davranışları olan insanların müminlerin gerçek dostu olamayacağı anlaşılmaktadır.

İnsanların ferdi olarak yaptıkları yanlışlar yalnızca kendilerini değil inandıkları dinin de yanlış anlaşılmasına neden olmaktadır. İslam dini olarak düşünüldüğünde kişilerin yapmış oldukları yanlışlar bireysel olarak değil bazen İslam’ın yargılanmasına da sebep olabilmektedir. Yapılması gereken İslam’ın tanınmasıdır bu dini yaşayanlara bakarak hüküm vermek kişinin yanlış düşünmesine neden olabilir. İslam’a inandığı söyleyen kişilerin de bunun farkında olarak davranışlarına düzen vermesi gerekir.⁷³⁶ İnanılan dinin yanlış yaşanması toplum içinde dinin yanlış tanıtılmasına sebep olabilir. Yanlış davranışlar gösteren kişilerin bundan sorumlu olacaklarını bilmeleri gerekir. Toplumun sürekliliği, birlik ve beraberliği kişinin toplumsal sorumluluklardaki hedeflerini gerçekleştirip gerçekleştiremediğine bağlıdır. Toplumsal düzenin bozulmasına neden olan ferdi ve toplum olarak yerine getirilmeyen görev ve sorumluluklardır.⁷³⁷

Kur’an-ı Kerimde ensar ve muhacirlerin kardeşliğinden yola çıkarak toplumsal bütünlüğe verilen önem şöyle bildirilmektedir: “*Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.*”⁷³⁸ Bu bağlamda İslam’ın topluma yerleştirmek istediği durumun toplumsal bütünlük olduğu açıkça görülmektedir.

Allah’ın insanları farklı yaratmasını bir düşmanlık olarak görmek yerine bir zenginlik olarak görülmesi gerektiği bir ayette şöyle bildirilmektedir: “*Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir*

⁷³³ el-Tevbe 9/71

⁷³⁴ el-Tevbe 9/67

⁷³⁵ Demir, “*Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi*”, 115.

⁷³⁶ Abdülcelil Bilgin, “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (Aralık 2014), 82.

⁷³⁷ Demir, “*Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi*”, 567.

⁷³⁸ el-Haşr 59/9

erkeklerle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır.”⁷³⁹ İslam ümmetinin şu anda birlik ve beraberliği sağlayamamasının nedenlerinden biri farklı düşünmelerinden değil bu farklılıkları idrak edemediklerinden kaynaklanmaktadır. Bu farklılıklar zenginlik olarak görülürse insan ve Müslüman olunabilir. Din eğitiminin hedeflerinden biri de bu hoşgörüyü gösterebilecek bireyler yetiştirmektir.⁷⁴⁰ Farklı düşüncelerin olması toplumsal bütünlüğün sağlanamayacağı anlamını taşımaz. Önemli olan ortak noktalarda buluşarak hoşgörü gösterebilmektir.

Toplumsal bütünlüğün sağlanması için Kur'an'ı Kerim'e tutunulması gerektiğini Allah şöyle bildirmektedir: “*Hep birlikte Allah'ın ipine (İslâm'a) sımsıkı yapışın; parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın: Hani siz birbirinize düşman kişiler idiniz de O, gönüllerinizi birleştirmişti ve O'nun nimeti sayesinde kardeş kimseler olmuştunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi O kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle açıklar ki doğru yolu bulasınız.*”⁷⁴¹ Bu doğrultuda hareket eden bireyler toplumsal bütünlüğün sağlanmasına önemli katkılarda bulunacaktır. Allah toplumsal bütünlüğün sağlanması için kişilerin birbirini yanlış yaptıkları davranışlarda uyarmasını şu ayetle emretmektedir: “*Onlar, işledikleri kötülükten, birbirini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Andolsun yaptıkları ne kötüdür!*”⁷⁴² Bu ayetten hareketle insanların toplumda birbirlerini olumsuz durumlarda uyarması ve iyi davranışa doğru yöneltmek için çabalaması gerektiğini idrak etmek gerekir.

Allah, Kur'an-ı Kerim'de güzellikler için toplumsal bütünlüğün sağlanmasının gerekliliğini şöyle bildirmektedir: “*İyilik ve takvâda yardımlaşın; gûnahta ve düşmanlıkta yardımlaşmayın.*”⁷⁴³ Allah insanların kötülük yapmak için toplumsal bir bütünlük sağlamasını istememektedir. Allah şöyle emretmiştir: “*Eğer bütün insanlar (kâfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak olmasalardı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık.*”⁷⁴⁴ Allah bu ayette insanların yanlış davranışlar etrafında birleşmesini istemediğini bildirmektedir. Dini yaşamın sürdürülebilmesi için doğru bilgilenme, doğru değerlendirme yapma önemli olduğu gibi doğru kişilerle beraber olmada önem taşımaktadır. Allah Kur'an'da bir ayette şöyle

⁷³⁹ el-Hucurât 49/13

⁷⁴⁰ Demir, “*Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi*”, 129.

⁷⁴¹ el-Âl-i İmrân 3/103

⁷⁴² el-Mâide 5/79

⁷⁴³ el-Mâide 5/2

⁷⁴⁴ el-Zuhruf 43/33

bildirmiştir: “Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.”⁷⁴⁵ Bu ayette Allah doğru kişilerle beraber olmaya vurgulamaktadır.

Toplumsal bütünlüğün sağlanması için tüm peygamberler Allah'ın teklifi çerçevesinde birleşmektedir. Bu durum Kur'an'da şöyle bildirilmektedir: “Senden önce gönderdiğimiz elçilerimize (ümmetlerine) sor! Rahman'dan başka tapılacak tanrılar (edinin diye) emretmiş miyiz?”⁷⁴⁶ Bu ayette, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerin tebliğinde tevhit inancını vurguladığı bir kez daha insanlara hatırlatılmıştır.

Toplumların davranışları daha önceki insanların davranışları ile bütünleşerek devam eder. Bu durum toplumların alışkanlıklarını meydana getirir. Dini olarak insanların imtihanlarının bir kısmını toplumun bu alışkanlıkları oluşturmaktadır. Birey toplumun bu alışkanlıklarını düşünmeden yaşamına geçirirse bu durum tehlike arz eder. Çünkü bu uygulamaların yanlışlığı kişiyi de yanlışla sürükleyebilir.⁷⁴⁷ Bireylerin davranışlarını oluştururken çevresinde olup bitenleri sorgulamadan kabul etmemesi gerekir. Çocuklar için ise bu durum kaçınılmaz gözükmemektedir. Doğdukları aileye akıl baliğ olana kadar uyum sağlarlar. Çocukların akıllarını kullanmaya başladıklarında inandıkları değerleri analiz etmeleri doğru bir inanç oluşturmaları için önemlidir.

İnsanın güzel ahlakının görünmeyen kısmı Allah ile olan iletişimini, görünen kısmı ise toplumsal ilişkilerinde kendini gösterir. Ahlak eğitimi aynı zamanda sosyal sorumluluk eğitimidir. Çünkü bireyin ahlakı toplumda ortaya çıkar. Birey kendinden başka birilerinin varlığı neticesinde ahlaklı ve ahlaksız diye nitelendirilebilir. İmanın somut boyutunu oluşturan toplumsal yaşamda kişinin toplumsal bütünlüğü sağlama çabası içerisine girmesi gerekir.⁷⁴⁸

Kur'an insanlara bireysel sorumluluk yüklemektedir. Yüklenen bu sorumluluklar toplumun bilinçli insanlardan oluşmasına katkı sağlar. Kur'an bireye toplumun üstünde bir değer yüklenmediği gibi topluma da bireyin üzerinde bir değer yüklenmez. Toplumu bireyler oluşturduğu için Kur'an'ı Kerim de bireyler aynı zamanda toplum demektir. Çünkü toplumun parçalarını oluşturan bireylerdir. Parçalar olmadan bütün anlaşılamadığından dolayı bireyler olmadan da toplum anlaşılmayacaktır.⁷⁴⁹ Bireylerin kişisel olarak hareketlerini düzelttiklerinde aynı zamanda toplumu da geliştirdiklerini bilmeleri gerekir. Kur'an insana bütüncül bakış açısı ile bakar. İnsanın bireysel ve sosyal tüm yönleri ile gelişmesini ister.

⁷⁴⁵ el-Tevbe 9/119

⁷⁴⁶ el-Zuhruf 43/45

⁷⁴⁷ Demir, “Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci”, 85.

⁷⁴⁸ Demir, “Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi”, 572.

⁷⁴⁹ Şanver, “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur'an'da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”, 140.

Zaten insanın yaptığı her bireysel davranışın arkasında toplumsal bir esas vardır.⁷⁵⁰ Bu bağlamda kişilerin Kur'an'ı Kerim'in yaklaşımı çerçevesinde hareket ederek toplumsal bütünlüğü sağlamak için ferdi ve sosyal davranışlarına yön vermesi gerekir.

Pratik açıdan insan merkezli olan İslam tek tek insanın değişimini esas alır.⁷⁵¹ Çünkü her birey kendini doğruya yöneltirse bireylerden meydana gelen toplum da gelişme kaydeder. Kişinin bütünlüğünü sağlaması aynı zamanda toplumun bütünlüğü açısından da önemli bir adımdır.⁷⁵² Kur'an insanı halife olarak yani yeryüzünün imarı için göndermiştir. Dolayısıyla insanın göstermiş olduğu her hareketi yeryüzünü değiştirebilecek kuvvettedir. Kur'an insanın zalimlikler ve yanlışlar karşısında susmasını değil harekete geçmesini ister. Her türlü kötülük ve yanlışla mücadele ederek kendini ve toplumu güçlendirmesini hedefler.⁷⁵³ Bu bağlamda kişilerin nemelazımcılıktan kurtulup toplumun bütünlüğü için çaba göstermeleri gerekir.

İnsanın vücudunda oluşan bir olay tüm vücudu etkiler. Toplum da vücuda benzetilirse toplumda oluşan bütün olaylar bireyleri de etkilemektedir. Bundan dolayı insanın, toplumda oluşan olaylara karşı etkisiz kalmaması gerekir. İnsanlar toplumda meydana gelen haksızlıklara karşı bütün olarak tepki koymazlarsa bu olumsuz durumların zaman içerisinde bireysel olarak da kendilerinin başına gelebileceğini hesap etmeleri gerekir.⁷⁵⁴ Bu bağlamda bireylerin toplumsal bütünlüklerini yaralayan her duruma karşı birlik ve beraberlik içerisinde davranabilmesi gerekir. Bunu başaramadıklarında yaşanan problemler toplumdan bireylere doğru gelecektir. Bireylerin öncelikle kendi iç huzurlarını sağlayarak kendileriyle barışık olmayı öğrenmesi gerekir. Bireysel olarak bütünlüklerini sağladıklarında toplumsal bütünlüğe de katkı sağlayacaklardır.⁷⁵⁵

Toplumun ve insanın hayatı birbiri ile ilişkilidir. Bireyin yaşamında bu ilişkiyi fark edebilmesi çok yönlü düşünebilmeye ve bütüncül bir bakış açısı ile bakabilmeye bağlıdır.⁷⁵⁶ Toplumun bireylerden oluşmasından dolayı bireyler doğru bir kişilik inşa edemediklerinde toplum da sağlıklı olmayacaktır. Birbirine bağlı olan bu durum, toplum tarafından kişilerin eğitimlerinin önemsenmesi gerektiğinin en büyük göstergelerindendir.⁷⁵⁷

İlerleyen zaman ile bilim ve teknolojiadaki gelişme ve değişimler, ferdi ve toplumsal değişimlere de yol açmıştır. Bu ilerleme ve değişimin paralelinde ahlaki gelişim olmadığı

⁷⁵⁰ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 151.

⁷⁵¹ Okumuşlar, *Fitrattan Dine*, 59.

⁷⁵² Çamdibi, "Şahsiyetin Gelişiminde Bütünlük ve Kendilik", 17.

⁷⁵³ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 97.

⁷⁵⁴ Yusuf Tazegün, "Kur'an'da Sosyal İnsanın Özellikleri", *Misbah*, 1/2 (Sonbahar 2012), 1051.

⁷⁵⁵ Tazegün, "Kur'an'da Sosyal İnsanın Özellikleri", 82.

⁷⁵⁶ Demir, "Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme", 81.

⁷⁵⁷ Filinte, *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*, 386.

durumlarda bilimsel alandaki gelişmeler zararlı sonuçlar doğurabilecek davranışlar ortaya çıkarabilir. Bu bağlamda insanlığın çok yönlü olarak gelişip toplumsal bütünlüğün sağlanması gerekir.⁷⁵⁸ Toplumsal bütünlük sağlanmadığı durumlarda kişiler, elde ettikleri güçlerini insanlığın zararına kullanmaktan çekinmeyeceklerdir. Toplumun değişmesi sadece teorik eğitimle olmayacaktır. Bu durum dini bilgileri pratiğe geçirmeyi gerekli kılar. Pratiğe geçmiş bilgiler sosyal yaşamın düzenlenmesini sağlar. Pratik noktada dini uygulamalardan daha kuvvetli bir başka kurumsal bilgi yoktur. Din uygulandığında bireyin ve toplumun köklü değişiklikler yapmasını sağlar. İslami olarak yaşayışın sadece akılcı ve bilişsel yönü yoktur. Ahlaki bütünlüğü ve duygu bütünlüğünü sağlayan bilgi aracılığıyla ancak olumlu sonuç elde edilebilir. Bunlar sağlandıktan sonra ise uygulamaya geçerek bireysel ve toplumsal olarak gerçekleştirilmesi gereken sorumlulukların varlığı baş göstermektedir.⁷⁵⁹

Sonuç olarak doğru kişiliğe sahip birey olunması her aile, okul ve toplumun en üst amaçlarından biridir.⁷⁶⁰ Zira güçlü karaktere sahip olma yalnızca bireyi etkileyen bir durum olmaktan ziyade toplumu da derinden etkilemektedir. Bu amacın gerçekleşmesi için toplumların kültürel değerlerini yozlaştırmadan ve koruyarak doğru bir şekilde gelecek kuşaklara aktarabilmeyi başarabilmesi gerekir.⁷⁶¹

Kişilik gelişiminde toplumsal bütünlüğün sağlanması kişiyi bencillikten uzaklaştıracaktır. Çünkü toplumsal bütünlük kişiye biz bilincini aşılacaktır. Kişilik gelişimi bireylerin çevresi ile iletişimini gerekli kılar. Toplumsal bütünlük insanların çevresi ile iletişiminin dinamik olmasını sağlayacaktır. Kişinin kendisi ile birlikte çevresini de düşünmesi toplumda birlik ve beraberliğin oluşmasına zemin hazırlar. Bu birlik ve beraberlik bireysel ve toplumsal huzuru getirecektir.

3.10. İBADET BÜTÜNLÜĞÜ

İbadet, bireylerin dini duygu, düşünce ve tutumlarının dışı vuruş hallerinden biridir.⁷⁶² İmanın açığa çıktığı yerde ibadette kendine bir yer edinir. Kalpte iman tohumları ekildiğinde ibadet ağacının da filizlenmesi gerekir. İman güçlenip ibadet ile hayat kazanır. Eğer ibadet ortaya çıkmıyorsa imanın samimiyetinden şüpheye düşülür.⁷⁶³ Allah'ı ruhuna yerleştirmek ve

⁷⁵⁸ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 27.

⁷⁵⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 177-178.

⁷⁶⁰ Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, 37.

⁷⁶¹ Öz, "Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü", 307.

⁷⁶² Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 30.

⁷⁶³ Topçu, *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, 206.

içselleştirmek isteyenler ancak O'nu hatırlamak, ibadet ve zikretmekle bunu başarabileceklerinin farkında olmaları gerekir.⁷⁶⁴

Dini yaşamda yapılması gereken özel davranış şekilleri olarak ifade edilen ibadetlerin kişilerin manevi bütünlüklerinde kalıcı ve etkili izler bırakması amaçlanmıştır.⁷⁶⁵ Bu bıraktığı izlerin kişiyi ahlaki güzelliğe götürmesi beklenir. Ameller ahlaka yansımadağında edinilen bilgiler bir temele oturtulmamış olur.⁷⁶⁶

Ahlak öğretimle değil eğitimle kazanılabilir. Eğitimde insanın içten gelerek benimseme ve yaşama yansıtma kabiliyetini kazanması varken öğretimde bilmek yeterlidir.⁷⁶⁷ Bireylerin yaşamlarında yapmış olduğu hiçbir iş ve işlemin kulluklarından önce gelmemesi gerekir.⁷⁶⁸

Birey ve Allah iletişiminden meydana gelen ibadet bireyin yaşamında önemli bir yere sahiptir.⁷⁶⁹ İbadet, bir düşüncenin sonucunda ortaya çıkar. Kişinin inanç şeklini yaşama aktarması ve somut olarak ortaya koymasıdır. İbadetin kapsamı geniştir. İbadete yalnızca ritüel olarak yerine getirilen davranış kalıpları olarak bakmak yanlıştır. Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan her türlü amelin ibadet olduğu ve insanın çabalarının boşa gitmediği Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Ailelerin çocuklarını yetiştirmek için göstermiş oldukları gayretlerin tümünün ibadet kapsamına girdiği ve salih amel olarak değerlendirildiğinin bilinmesi gerekir.⁷⁷⁰

Müslümanların sadece somut olarak görülebilenlerin yanında yalan söylememenin de dedikodu yapmamanın da ibadet olduğunun farkına varması Kur'an'ı yaşamlarına geçirmede önemlidir. Ayetlerde ibadetlerin ahlaki tarafına da vurgu yapılmıştır. Yaşamın anlam ifade etmesi, hayırlı davranışların yapılabilmesi ile doğru orantılıdır. Bu doğru ve iyi davranışlar, belirli bir yer ile sınırlı değildir. Her alanda maddi ve manevi değerlerin korunması için emek verilmesi gerekir. Dinin getirdiği ölçüler çerçevesinde yapılan bütün çalışmaların Allah katında bir değeri ve ibadet boyutu bulunur. Bu dünyada yapılan ve iman dayanağına yaslanmış bütün davranışların karşılığı Allah tarafından ahirette verilecektir.⁷⁷¹

İç ve dış dünyadaki şahsiyet bütünleşmesi tutum ve davranışlar arasında tutarlılık, süreklilik ve birbirini tamamlama olarak ortaya çıkar. İnsanın ibadetlerinin, hayatının her

⁷⁶⁴ Akif Hayta, "U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (Ocak 2000), 489.

⁷⁶⁵ Demir, "Hayat Boyu Öğrenme ve Din Eğitimi", 50.

⁷⁶⁶ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 52.

⁷⁶⁷ Abay, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, 39.

⁷⁶⁸ el-Nûr 24/37

⁷⁶⁹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 238.

⁷⁷⁰ Bilgiz, "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", 141.

⁷⁷¹ Bilgiz, "Kur'an'da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi", 155.

bölümünde değişikliğe yol açması gerekir. Birey, ibadetlerini hakkıyla yaptığında bu ibadet ruhunu bütün yaşamına yansıtır. Kişinin yaptığı işe, iletişim kurduğu insana, yolda yürüyüşüne, aile kurmasına, ailesine davranışına, yemek yemesine dahi ibadetinin etkisinin olması gerekir. Özetle kişinin ibadetleriyle ahlakının, sosyal ilişkileriyle ticari ve mesleki ilişkilerinin bütünlük oluşturmaları lazımdır.⁷⁷²

İbadet ederken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta daima Allah ile birlikte olma bilincinin diri tutulmasıdır. İbadet ederken veya ibadet dışında olsun bu bilincin diri tutulması gerekir. Bireyin, Allah'ın her zaman kendisi ile olduğunun ve O'nun tarafından görüldüğünün farkına varması davranışları üzerinde etkili olacaktır. Bunu sağlayacak olan ise kişinin tüm dikkatini bu konuya vermesidir.⁷⁷³ İnsan gerçekten hissederek Allah'a bağlanır ve ibadet ederse kendini kötülüklerden de korur. Bu bireyin kendine olan güvenini artırır, ruhsal olarak iyi hissettirir, kişiliğini sağlamlaştırır, sabrını ve yaşama bakış açısını olgunlaştırır. Bireyin inancı ve yaşama karşı göstermiş olduğu tutumlar hayatında olan her faaliyete yansır.⁷⁷⁴

Allah Kur'an'da insanın olumsuz olan özelliklerini belirtmiştir. Huysuz, hırsına düşkün⁷⁷⁵, aceleci⁷⁷⁶ ve ahlaki yönden zayıf⁷⁷⁷ olarak yaratıldığını bildirmiştir. İnsanın kişiliğinde yaratılıştan zayıf olan yönleri vardır. Bunu düzeltmenin yolu ise yine Kur'an'ı Kerim'de insanlara bildirilmiştir. Allah'a itaat ve ibadet ile bu durum düzeltilebilir.⁷⁷⁸

İslam dini bireyi yetiştiren bir okul gibidir. İnsanın fıtratında yer alan özelliklerin nasıl düzene konulacağı ile ilgili insanı eğitir. Aceleci insanı sabra, nankör insanı şükre, zor kullanma yönünü adalete, eli sıkılığı cömertliğe, cahilliğini bilgiye, kibrini alçakgönüllülüğe çevirmek için terbiye eder.⁷⁷⁹ Ancak gereken özenin gösterilmediği ibadetler bireyin yaşamında bir anlam ifade etmeyebilir. İbadet bütünlüğü sağlanmadığında ibadetler bireyin ruhunda ve davranışlarında bir farklılık meydana getirmeyebilir.

Kişinin özündeki çatışmaları gideren, yaşamına ahlaki bir düzen veren ve bireyi ilahi hedefe uygun davranan kişiler haline getiren yaptığı ibadetleridir.⁷⁸⁰ Sadece ritüel olarak

⁷⁷² Ayhan Ak, “‘Manevi Bütünlük’ Kavramının, İslam Hukuku Perspektifiyle Tahlili”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22 (2013), 211.

⁷⁷³ Şakir Gözütok, “İbadet ve Eğitim İlişkisi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2007), 192.

⁷⁷⁴ Hayta, “U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 3.

⁷⁷⁵ el-Me'aric 70/19

⁷⁷⁶ el-Enbiyâ 21/37

⁷⁷⁷ el-Nisâ 4/28

⁷⁷⁸ Hayta, “U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 3.

⁷⁷⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 86.

⁷⁸⁰ Hayta, “U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, 3.

yapılan ve içselleştirilmeyen ibadetler bireylerin yaşamında anlam ifade etmez. Yapmak için yapılmış olan ibadetler sembolik olarak yapılan davranışlar olarak kalır. Ancak yerine düzenli olarak getirilen ibadetlerin alışkanlık haline gelmesinden de kaçınılması gerekir. Ruhu olmadan yalnızca alışkanlık bilinci ile yerine getirilen ibadetlerin maneviyattan eksik olduğunun bilinmesi önemlidir.⁷⁸¹ Bireylerin yerine getirdiği ibadetlere rağmen kibri, tarzı ve yaşam şekli değişmiyorsa ibadet sadece şekil olarak yerine getirilmiş demektir. Bu durumlarda insanın kalbini ve ibadetlerini yoklayarak yaşamında ciddi değişikliklere gitmesi gerekir.⁷⁸²

İnsanın biyolojik ve psikolojik yönünün olması gibi ibadetlerinde mana ve şekil yönü vardır.⁷⁸³ Yalnızca şekil yönü ile yapılan ibadetler insanların yaşamlarına ve davranışlarına bir etkiye bulunmaz. Önemli olan yapılan ibadetlerin ahlaka doğru bir şekilde yansıtılabilmesidir. İbadetlerini gereği gibi yerine getiren bireyler, yaşamlarında da bir disiplin elde ederler.⁷⁸⁴ Bu disiplin ile yaşamlarını doğru ve düzenli bir şekilde yürütürler. Doğru bir şekilde yerine getirilen ibadetler bireylerin ruh dünyasını zenginleştirdiği gibi imanını ve iradesini de güçlendirmektedir.⁷⁸⁵

(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.”⁷⁸⁶ Bu bağlamda ibadet bütünlüğünün bireyin davranışlarında kendini belli ettiği söylenebilir. Ayette geçen namaz ibadeti insanda hayâ duygusunun oluşmasını sağlarken bireyi olumsuz davranışlar göstermekten de alıkoyacağını Allah bildirmektedir. Ancak ibadet bütünlüğü sağlayamayan birey namaz ibadetini sembolik olarak yerine getirme dışında yaşamını düzenleyebileceği başka bir olumlu durum elde edemeyecektir. Namaz kılmanın önemli bir durum içerdiğini Allah bir başka ayette şöyle bildirmektedir: “*Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar.*”⁷⁸⁷ Bu bağlamda iman edenlerin ibadetlerini ciddiye almaları, ibadet bütünlüğü sağlamaları ve ibadetlerini davranışlarına yansıtabilmeleri gerekir.

Kişinin iradesini yönetebilmesi ibadetini yapıp yapmamasında büyük bir etkiye sahiptir. Dini inancın teorikten pratiğe geçmesi, kişideki iradenin gücü ile doğru orantılıdır.⁷⁸⁸

⁷⁸¹ Demir, “*Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci*”, 83.

⁷⁸² Aydın, “*İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri*”, 95.

⁷⁸³ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 117.

⁷⁸⁴ Şentürk, *İbadet Psikolojisi*, 33.

⁷⁸⁵ Demir, “*Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci*”, 92.

⁷⁸⁶ el-Ankebût 29/45

⁷⁸⁷ el-Maûn 107/4-5

⁷⁸⁸ Mustafa Koç, “*Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi*”, *Ekev Akademi Dergisi*, 9/25 (Güz 2005), 79.

İnsanların “İrademe sahip olamıyorum.” diyerek sorumluluklarından kaçmaya çalışmaları doğru değildir. İnsanın iradesini güçlendirmek için çaba harcaması gerekir. Bu çaba anlık değil süreçle birlikte anlam kazanacaktır. İnsanların kişilik ve karakterini düzenleyen ve dengeleyen hayatına geçirmiş olduğu ibadetleridir.⁷⁸⁹

İbadetlerini yerine getiren insanlar, kendilerini iyi tanırlar ve duygularını denetleyebilirler.⁷⁹⁰ Bütün yaratılmışların hareket ettiği bu âlemde insan kendine özgü hareketleri ile âlemle bütünleşir. Yaratılmış olanların görevlerini sonraya bırakmadığı bu âlemde, insan yapacaklarını sonraya atma gücüne sahip tek varlık olarak yaratılmıştır.⁷⁹¹ Ancak görev ve sorumluluklarını sürekli ertelemesi yaşamını zora sokabilir. Bireyin ibadetlerini geciktirmeden ve gerektiği gibi yapması gerekir.

Bireylerin dini yaşantılarında daima kendini değerlendirmeye alması gerekir. Bu değerlendirme yapılan yanlışların hemen düzeltilmesini sağlarken kişinin aklını her daim canlı tutmasını sağlayacaktır. Bu süreçte kişinin kazandığı dini tecrübeler, kişilik bütünlüğünü sağlamada ona yön vererek güç kazandırır.⁷⁹² Allah Kur'an'da her daim O'na yakınlaşmak için yol aranması gerektiğini şöyle bildirmektedir: “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun. O'na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihat edin ki kurtuluşa eresiniz.*”⁷⁹³ Bu bağlamda insanın en büyük cihadı nefsi ile girmiş olduğu mücadeledir. Dünyadaki düşman insanın karşısında somut olarak görülür ancak insanın nefsi somut olarak görülmez. Bundan dolayı bireyin nefsi ile cihat edip onu doğru yola sevk etmesi bir hayli zor bir süreçtir.

İnsanda istek ve inanç olmadığı sürece başarı sağlaması güçtür. Bireyin ne istediğini bilmesi harekete geçebilmesinde önemlidir. Bireyin ne istediğini bilmesi onu bir kıbleye ulaştırır. Kible bireylerin her işi ibadet amacıyla yapmasıdır. Allah ile manevi bir iletişim aracı olan ibadet, insanın yaşamında önemli bir yere sahiptir. Ancak ibadeti yaşama geçirebilmek için oluşması gereken istek kendiliğinden meydana gelmez. İnsanlar rahatına düşkün hareket etmek isterler. Bireyleri harekete geçirmek kolay değildir. Onları harekete geçirecek olan şey güçlü bir istektir. Bu istekle birlikte çok zor görevlerin bile altından kalkabilirler.⁷⁹⁴

⁷⁸⁹ Koç, “*Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi*”, 86.

⁷⁹⁰ Gözütok, “*Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi*”, 105.

⁷⁹¹ Demir, “*Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması*”, 756.

⁷⁹² Konar ve Göcen, “*Din Psikolojisi Açısından İnsan Olma Sürecinde Kendini Gerçekleştirme ve Din*”, 369.

⁷⁹³ el-Mâide 5/35

⁷⁹⁴ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 97.

Tüm varlıklar iradeli ve iradesiz olarak ibadet etmektedir.⁷⁹⁵ Allah’a kulluğu sadece insanlar yapmaz. Bu durum bir ayette şöyle bildirilmektedir: “*Göklerde ve yerde kimler varsa O’na aittir. O’nun huzurunda bulunanlar, O’na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar.*”⁷⁹⁶ İnsanın kulluğundaki fark ise kendi iradesi ile isteyerek yapmasından kaynaklıdır. Dinin bireylerden istediği inanç, ibadet ve ahlak esaslarının bireyin beden, ruh ve toplumsal yaşamına ciddi etkileri vardır.⁷⁹⁷

Bireyin manevi yönden kişiliğini güçlü inşa edebilmesini sağlayan en önemli şey ibadettir. Bireylerdeki manevi boşluğun yerini ibadet gibi doldurabilecek başka bir eylem yoktur. Birey bu ibadetini ilerleyen süreçte bütün varlıklara olan hizmeti ile geliştirecek ve yaşamının her noktasında yararlı davranışlarda bulunacaktır.⁷⁹⁸ Allah böyle davrananları Kur’an’da bir ayetle ödüllendireceğini şöyle bildirmektedir: “*Müslüman erkekler ve Müslüman kadınlar, mümin erkekler ve mümin kadınlar, taata devam eden erkekler ve taata devam eden kadınlar, doğru erkekler ve doğru kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, mütevazî erkekler ve mütevazî kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, ırzlarını koruyan erkekler ve (ırzlarını) koruyan kadınlar, Allah’ı çok zikreden erkekler ve zikreden kadınlar var ya; işte Allah, bunlar için bir mağfiret ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*”⁷⁹⁹

İnsan bilimle birlikte yeryüzünün sistemini ve işleyişini anlarken ibadetlerini yaşamına geçirdiğinde kurtuluşa erecektir. Aslında buna âlimlikten arifliğe geçmek de denebilir.⁸⁰⁰ Manevi olarak kuvvetlenmenin kaynağını oluşturan dini uygulamalar bireyin görev bilinci ile hareket ederek yaratıcı ile olan iletişimini canlı tutmasını sağlayacaktır.⁸⁰¹ Bireyin her davranışını ibadet bütünlüğü içerisinde yapması kişinin yaşamında ibadetin anlamını doğru bir şekilde ortaya çıkaracaktır.

Kişilik gelişiminde ibadetin önemli bir yeri vardır. İnsanın iradesini güçlendirmesini sağlayan ibadet bireyin hayatını daha düzenli yaşamasını sağlar. İnsanın her yaptığı davranışın ibadet sayılabileceğinin farkında olarak hareket etmesi kişiliğini doğru bir şekilde inşa etmesini sağlayacaktır. İbadet bütünlüğünü doğru bir şekilde idrak eden insan kendi gelişimini en güzel şekilde tamamlayacaktır. İbadet bütünlüğü ile kişilik gelişimini devam

⁷⁹⁵ İpek, “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu”, 443.

⁷⁹⁶ el-Enbiyâ 21/19

⁷⁹⁷ İpek, “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu”, 445.

⁷⁹⁸ İpek, “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu”, 447.

⁷⁹⁹ el-Ahzâb 33/35

⁸⁰⁰ Buyruk, *Nereye Bakarsan Bak Allah Orada*, 154.

⁸⁰¹ Hatice Acar, “Manevi İyi Oluş İle Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/2 (2014), 402.

ettiren insan tüm davranışlarına her zaman ve her yerde dikkat edecektir. Çünkü her yaptığı davranışın salih amel olması için çaba gösterecektir.

3.11. ESTETİK BÜTÜNLÜK

Estetik sözcüğünün, Grekçe “aisthesis” kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Bu kelimenin manası ise “duyum, duyulur algı” dır. Buradan hareketle estetik, duyulur algı ve duygusallığın meydana getirdiği bilgi ile ilgili bir bilim olarak tanımlanır.⁸⁰² Bir başka ifade ile ise güzelin ve güzelliğin birey üzerindeki izlerini ele alan bir bilim dalıdır.⁸⁰³

Güzellik duygusu bireyin fitratında vardır. Yalnızca sanat eserlerinde değil, insanın yaşamın tüm noktalarında güzellik arayışında olması gerekir.⁸⁰⁴ Kur’an’ı Kerim’de Allah yaşamın amacının güzellik ve hayır olduğunu bildirmektedir. Kur’an’da bir ayette Allah şöyle buyurmuştur: “*O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak galiptir, çok bağışlayıcıdır.*”⁸⁰⁵ Bu bağlamda bireylerin tüm eylemlerinde iyilik ve güzellikler ortaya çıkaran kişiler olması gerekir.⁸⁰⁶

İnsanın her daim güzelliği araması ve bu güzelliğin peşinden giderek hayatına anlam kazandırması önemlidir. Kendindeki güzelliğe Allah’ın güzelliğinden yola çıkarak varan insan bunun kıymetini bildiğinde ancak Allah’ın rızasını kazanmak için çaba içerisine girer. İnsana en güzel örnek⁸⁰⁷ olarak da Hz. Muhammed verilmiştir.

Allah evreni güzel yaratmıştır. Yeryüzünün kendi içerisindeki ölçülü ve dengeli hareketinden yola çıkarak insanında güzellikler elde etmek için çaba göstermesi gerekir.⁸⁰⁸ İnsanların evrendeki tüm varlıklara güzel bakabilmesi önemlidir. Bazı güzellikleri görüp bazılarını ise göz ardı etmeleri durumunda estetik bütünlük oluşması güçleşir. İlimle ilgilenmeyen ve bir şeyler ortaya çıkarmak için çaba göstermeyen bireyler kendi benliklerindeki güzellikleri fark edemeyebilirler. Bireyin kendini her yönü ile geliştirip olgunlaştırması gerekir. İnsanın kendini tanıma sırasında oluşturduğu estetik bütünlük yaşamında kendisine önemli katkılar sağlayacaktır.⁸⁰⁹ İman eden kişinin kendini yalnızca dini noktada değil her konuda geliştirmesi gerekir. İnsanın kendini geliştirmek için attığı her adım, kişiliğini inşa etmede yardımcı olurken yaşamına yeni bir güzellik getirir.

⁸⁰² Adem Çalışkan, “İslam Estetiği Üzerine Bir Deneme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998), 325.

⁸⁰³ Çalışkan, “İslam Estetiği Üzerine Bir Deneme”, 327.

⁸⁰⁴ Çalışkan, “İslam Estetiği Üzerine Bir Deneme”, 323.

⁸⁰⁵ el-Mülk 67/2

⁸⁰⁶ Hayrani Altıntaş, “Kur’an ve Estetik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38/1 (1998), 84.

⁸⁰⁷ el-Mümtehine 60/2

⁸⁰⁸ Altıntaş, “Kur’an ve Estetik”, 58.

⁸⁰⁹ Demir vd., *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*, 66.

Estetik değer duygusu insanları diğer canlılardan ayırırken aynı zamanda kişiye güzeli fark etme ve ortaya koyma görev ve sorumluluğu da yükler.⁸¹⁰ İnsanın elde ettiği bilginin tüm estetiği ile bireyin hayatına yön vermesi gerekir. Kişinin elde ettiği bilgiyi, estetik bütünlüğü içerisinde yorumlayarak hayatının en derinlerine kadar işlemesi icap eder. Bu elde edilen bilginin sonunun güzelliğe çıkması gerekir. Eğer birey bunu yapamazsa başarı elde edemez. Bilginin amacını güzellik oluşturur. İnsanın bilgisi olmadığı konularda yaptığı işi doğru yapmaya gücü yetmez.⁸¹¹ Bu bağlamda bireylerin yaptığı hangi işi olursa olsun estetik bütünlüğe ulaşmanın hedef olarak alınması gerekir.

Estetik, bireyler için hakiki bir maslahattır. Eşyanın anlamını estetik oluştururken insanın anlamını ise estetik davranış oluşturur. Bireyin yaşamından estetik eylem çıktığında yaşamındaki değerleri kaybetmiş olur. Birey ne yaparsa yapsın bunu güzel yaparsa hem kendisini hem de çevresindekileri mutlu edebilir.⁸¹²

Bireyin kendisindeki estetik düşünce ve eksiklikler ile ilgilenmesi gerekir. Birey güzellik elde etmek için emek sarf etmediğinde içindeki çirkinlik meydana çıkmaya başlar. Bundan dolayı bireyler kendi eylemleri dahi olsa bunlar üzerinde belirli ve tam bir otorite sağladıklarını söyleyemezler. Birey ne yaparsa yapsın, kendi ile ilgili olmayan sebeplerden kaynaklı, tam bir şekilde iyi, doğru ve güzel davranış sergileyemeyebilir.⁸¹³ Kişi kendi özündeki estetik bütünlüğünü sağladığında bazen dışa yansıyan davranışın da güzel ortaya ıkamamasının önemi kalmaz. Örneğin birey halis bir niyet ile iyilik yapmak isterken karşısındakinin gönlünü kırabilir. Bu durumda yapmaya çalıştığı iyiliği güzel bir niyetle yaptığını Allah görür.⁸¹⁴

Bireyin bedeni hazlarına seslenen güzellikler yalnızca dünya yaşamı ile sınırlı iken manevi yönüne hitap eden güzellikler daha sürekli ve etkileyicidir. Bireyin beden güzelliğine dikkat ettiğinden daha fazla ruh güzelliğine önem vermesi gerekir. Kişinin beden güzelliği herkese göre değişkenlik gösterirken aynı zamanda geçicidir. Birey ne kadar güzel olursa olsun beden güzelliğini daima koruyamaz. Ancak ruh güzelliğini ve kişiliğini doğru inşa ettiğinde ebedi bir şekilde koruyabilir. Bireyin manevi güzelliği daima genç kalır, yaşlanmaz. İnsanın sonsuz olan ve kendini sonsuzluğa götürecek olan manevi güzelliğe önem vermesi gerekir. Manevi estetik bütünlüğünü oluşturduğunda yaşamı daha güzel anlamlandıracaktır. Güzelliğin önem arz etmesi başka nimetlerin ve erdemlerin varlığı ile olur. Güzellik bireyin

⁸¹⁰ Köylü, *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*, 206.

⁸¹¹ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 201.

⁸¹² Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 156.

⁸¹³ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 258.

⁸¹⁴ el-l-i İmrân 3/29

dışındaki kişilerin hoşuna giderken kişiye huzursuzlukta verebilir. Güzellik nimetinin varlığı diğer verilen nimetler gibi kişinin eksik yaşamasına da sebep olabilir. Manevi güzellik başkaları ile paylaşıldığında çoğalır.⁸¹⁵ Bireyin yalnızca kendine değil herkese karşı güzel davranması gerekir.

Güzellik sadece bireyin etrafındakilerin kendisinden arzuladığı bir eksiklik değildir. Kişi öncelikle bu duruma kendisi ihtiyaç duyar. İman eden kişi ortaya koyduğu güzel eyleminin sonunda Allah'ın iradesini de fark eder. Allah'ın iradesi ile insanın iradesinin karşılaştığı ortak yer güzellik çizgisidir. Din bireyde estetik bir eylem ve zihinsel plan ile bütüncül kusursuz bir estetik anlayışı oluşturmak ister. Birey de zaten doğru estetik hedefini dinde oluşturabilir. Bireyin hayatında bu bütüncül estetik anlayış her zaman karşısına çıkar. Ancak bunu kendi yaşamında kendisi güzelleştirebildiği kadar yaşatabilir.⁸¹⁶

Din eğitimi, güzelliği sadece tek bir eylem ve kişiye hapsetmez. Ancak tek bir eylemin ve tek bir kişinin güzelliğinden hareket eder. Önemli olan güzelliği ortaya çıkarabilmektir. Din eğitimi, güzellikten güzel davranışa, güzel bir bireyden güzel bir topluma buradan da tüm herkesi kapsayacak olan evrensel güzelliğe gitmeyi hedefler. Güzel eylemlerin, bireyin toplumla olan ilişkisini güzelleştirmesi daha sonra da bu güzel eylemlerin insanın yaşamını güzelleştirmesi din eğitimin hedeflerindendir. Buradan hareketle din eğitiminin zirvedeki hedefinin bütün insanlarla birlikte güzel bir dünya oluşturmak olduğu anlaşılmaktadır. Birey bu dünyada güzellikler için çaba göstermiş ise bunun karşılığını ahiretteki güzellikler ile alacaktır. Buradan din eğitiminin hedeflerinin ulaşılabilir olduğu sonucu çıkar. Çünkü güzel bir eylemden insana, topluma ve tüm insanlara ulaşır. Güzelliği dünya ile sınırlamayarak sonsuz olan ahirete kadar götürür. Yapmakta olduğu güzelleşme ve güzelleştirmeyi, özden dışa, dıştan öze, bireyi çevresi ile alarak bu durumu dini ve insani bir sorumluluk olarak görür. Buradan hareketle insanlığın ortak hedefinin, bireyi ahlaki ve estetik erdemlerle süsleyerek, kendi seçimleri doğrultusunda ahlaki bir kişilik inşa etmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Bu hedefin, bireyin kendisini doğru anlamlandırmasına ve diğer tüm varlıkların anlamını da fark edip önemini anlayabilmesine zemin hazırladığı görülür. Kişinin kendini anlaması çevresini de anlamlandırmasına fayda sağlayacaktır. Ayrıca tüm varlıkla iletişim içerisine giren insan kendini, diğer varlıkları, tecrübe ettiği durumları daha iyi kavrayıp değerlendirebilecektir.⁸¹⁷ Bu bağlamda bireyler Allah'ı ve güzelliklerini tanıdıklarında kendi estetik bütünlüklerini oluşturarak güzel bir kişilik ve dünya inşa edebilirler.

⁸¹⁵ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 261.

⁸¹⁶ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 157.

⁸¹⁷ Demir, *Din Eğitiminde Estetik*, 257.

Kişisel gelişimi estetik bütünlüğü ile oluşturan bireyler kendilerine değer vereceklerdir. Kendi yaratılışlarındaki güzelliği fark edecekler ve kişilik gelişimlerinin güzel olması için çabalayacaklardır. Hayatlarına güzel bakabilecekler ve ümitsizliğe düştüklerinde kendilerini daha çabuk motive edebileceklerdir. Başlarına gelen musibetlere karşı estetik bütünlüğü içerisinde bakmaları sonucunda kişilik gelişimlerini daha sağlıklı bir şekilde devam ettireceklerdir.

3.12. SOSYAL ROL BÜTÜNLÜĞÜ

İnsanın sosyal yapı içindeki konumuna statü denir. Her bireyin toplumsal bir statüsü vardır. Statü toplum tarafından belirlenir. Bireyin statüsü, kazanılmış ve verilmiş statü olarak ayrılır. Verilen statüde bireyin buna bir etkisi söz konusu değildir. Ancak kazanılan statünün oluşmasında etkili olan kişinin kendisidir.⁸¹⁸ Statü ile iletişim halinde olan rol kavramı vardır.

Bireyin statüsünün eyleme dönüşmüş haline rol denir. Yani, bireyin toplumdaki konumuna uygun davranışlar sergilemesidir. Bireylerin ortaya koyduğu her eylemin bir anlamı olduğundan dolayı ortaya çıkan eylemler bütünü, statünün getirdiği durumları içine alır. Bu ortaya konan eylemler, toplumsal işlev çerçevesinde bütünleştirildiğinde rol ortaya çıkar. Buradan hareketle rolün çerçevesinin ve ölçünün statü tarafından verildiği söylenebilir.⁸¹⁹

Statü ve rolün kesin çizgiler ile ayrılması zordur. Zira statü ile ilişkisi olmayan rol veya role ihtiyacı olmayan statünün varlığı düşünülemez. Bu iki kavramın anlam ifade etmesi birlikte ele alındığında söz konusudur.⁸²⁰ Statülerin gerektirdiği belli roller vardır. Statü toplumun bireye yüklediği sosyal hassasiyet ve itibar ise, rol de toplumun kişilerden beklediği eylemlerdir. Yani, rol toplumun kişiden beklediği eylem tarzıdır denebilir. Rol aynı zamanda kişinin belirli şartlar içinde neler yapabileceği yani hangi şartlarda nasıl davranacağıdır. Bireyler arasındaki ilişkiler bir çeşit rol oynamaktır. Rol, sosyal yaşamda belli bir konumu kaplayan kişiden, toplumun birçoğunun beklentisine elverişli eylemlerdir. Sosyal yaşamın, kişiden beklenti içerisinde olması bireyin eylemlerini kısıtlamakta hem de belirlemektedir. Ancak bu belirlemede kişi etkindir.⁸²¹

Yaşam içerisinde bütün bireylerin birden fazla statüsü bulunur. Birey, okulda müdür, evde anne, ilde temsilci gibi birden fazla statüye sahiptir. Statülerin anlam kazanması

⁸¹⁸ A.Kadir Aslan, “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Mayıs 2001), 23.

⁸¹⁹ Aslan, “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, 23.

⁸²⁰ Aslan, “Eğitimin Toplumsal Temelleri”, 24.

⁸²¹ Ceylan, “*Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol*”, 99.

birbirleri ile iletişimlerinden kaynaklanır. Örneğin, birey öğrencisinin öğretmenidir. Bundan dolayı öğretmenlik statüsü ile öğrencilik statüsü arasında bir iletişim vardır. Bu iletişim doğrultusunda statüler anlam kazanır. Her statünün başka bir statü ile ilgisi vardır.⁸²² Statülerin arasında daha işlevsel olana anahtar statü denir. Kişinin yaşamında daha fazla yer aldığı ve çevre tarafından daha saygın olduğundan dolayı anahtar statü adını almıştır. Bu anahtar statü bireyin toplum tarafından en değerli görülen rolü ile ilgilidir. İnsanın birçok rolünden hangisinin anahtar statü olacağına karar veren sosyal çevredir. İnsanın kendisinde bulunan sosyal statülerin hepsi, bütünlük içerisinde kişiyi oluşturur. Bu kişinin hayatındaki yaşam şekli ve tarzını ifade eder. Kişinin hayat tarzı sosyal statülerinin toplamıdır. Bu hayat tarzını etkileyen ilk şey kişinin anahtar statüsüdür. Ancak bu etkileyiş kişilik ile statüyü denk yapmaz. Statü ile bağlantılı bir kavram olan rol, statünün canlı tarafını oluşturur. Rol, statü veya sosyal konumlardan beklenen eylemleri ifade eder. Bu beklentilerin karşılanıp karşılanmadığını kontrol eder. Kişinin rolünün gerektirdiği gibi davranması aslında statüsünün getirdiği haklardan yararlanması ve görevlerini yerine getirmesidir. Statü ve rol birbirlerini tamamladıkları için bölünemezler. Aralarında bulunan fark akademik ilginin sonucudur. Bireylerin birden fazla rolü vardır. Bu rolleri, yalnızca kendi eylemleri olmayıp bununla birlikte çevrenin de beklentilerini içerir. Toplum ile iletişim içerisinde olan birey, kendi düşünce ve davranışlarını ortaya koyarken toplumun beklentilerine göre de hareket eder.⁸²³

Bireylerin yaşamlarında ekonomik, toplumsal ve kültürel rolleri vardır. Bireyler sosyal yaşamlarında amca, dayı, komşuluk gibi insani yakınlıktan kaynaklı rolleri ile yeni görevler üstlenmektedirler. Dinin bireyden istediği sosyal rol ise topluma etkin katılımının olmasıdır. Bu etkin katılımın ve uyumun sağlanması bireyin yaşamındaki huzuruna katkı sağlayacaktır. Verilen bu sosyal roller birbiri ile iletişim halinde olup birbirlerini destekler niteliktedir. Bu rollerin birbirlerini engelleyici olmaması önem taşır. Rollerin birbirini engellemeleri durumunda sosyal ilişkiler bozulabilir. Bu bozulma bireylerin hak ve görev ihlallerine sebep olmaktadır.⁸²⁴ Bireylerin ferdi ve toplumsal kimlikleri vardır. İnsanın hem kendine karşı hem de Allah'a karşı görev ve sorumluluklarını ifade eder. Bireyin bu sorumlulukları yerine getirmesi bütüncül bir kişilik oluşturmalarının sağlar.⁸²⁵

İnsanların rollerinin getirmiş olduğu görev ve sorumlulukları yerine getirmesi aynı zamanda ibadet olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal roller en yakın çevreden en uzağa

⁸²² Ceylan, “*Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol*”, 94.

⁸²³ Ceylan, “*Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol*”, 99.

⁸²⁴ Demir, “*Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme*”, 91.

⁸²⁵ Ahmet Özdemir, “Kur'an'da insanın Toplumsal Kimliği”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5/1 (2017), 146.

kadar herkesi kapsamaktadır. Allah Kur'an'da bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Allah'a ibadet edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaş, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.”⁸²⁶ Buradan hareketle Allah'ın bireylerin yerine getirmesi gereken rolleri yakından uzağa doğru sıraladığının farkında olunması ve insanların bu rollerinin farkında olarak yaşamlarını devam ettirmesi gerekir.⁸²⁷

İnsanlar fitraten bir toplumda yaşamını sürdürme ve diğer insanlarla iletişim içerisinde olma özellikleriyle dünyaya gelmişlerdir. Yaşadıkları toplumlarda her insanın farklı görevleri bulunur.⁸²⁸ Bireylere verilen bu rollerin gereği gibi yerine getirilmesi gerekir. Kur'an'da Allah insanların yalnızca kendilerini düşünmemelerini, sosyal çevresinde olan kişileri de düşünmeleri gerektiğini bildirmektedir. Yaşamın beraber sürdürüldüğü insanların doğruya ulaşması için bireylerin çalışmalarda bulunması ve bu çalışmalarını yakından uzağa doğru yani aileden başlayarak yürütülmesi gerekir. Bireylerin bu sorumluluğunu yerine getirirken ihlaslı olması ve etrafındaki kötü niyetli insanlara karşı da tedbirli davranması önemlidir. Kur'an bireyleri bu konuda uyarmaktadır.⁸²⁹

Bireyler, yaşamlarında ortaya koydukları her şeyi bir toplumun üyesi olarak yapmışlardır. Bundan dolayı insanı tek olarak ele almak yerine, bulunduğu toplumun üyesi olarak yaşadığı çevre ile ölçmek gerekir. Bunu yaparken kişinin toplum ile olan iletişimine dikkat edilmesi icap eder.⁸³⁰ İnsanlar toplum içerisinde yaşamlarını sürdürebilecek yetenekte yaratıldıkları için iletişim kurmaktan çekinmemeleri gerekir.⁸³¹ Bireylerin statü ve rollerinin farkında olarak bunların gerektirdiği görevleri yerine getirmeleri önemlidir.

Bireylerin yaşam içerisinde birçok rolü vardır. Bu rollerin kişilerin davranışlarına yansırken birbirine karıştırılmaması gerekir. Çünkü birbirine karıştırılan roller hem kişinin kendisini hem de çevresindekileri olumsuz etkileyebilir. Örneğin, mesleği asker olan bir bireyin mesleğindeki disiplini çevresine karşı olan davranışlarına yansıtması toplumsal ilişkilerine zarar verebilir. Bundan dolayı bireylerin rol karmaşası yaşamadan hayatlarını sürdürmek için rollerinin ayrımını iyi yapması gerekir. Bu ayrımın yapılması bütüncül dünya görüşü ile kişilik gelişimi sağlandığında olacaktır.

⁸²⁶ el-Nisâ 4/36

⁸²⁷ Demir, “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme”, 91.

⁸²⁸ Özdemir, “Kur'an'da İnsanın Toplumsal Kimliği”, 146.

⁸²⁹ Özdemir, “Kur'an'da İnsanın Toplumsal Kimliği”, 157.

⁸³⁰ Şaban Karasakal, “Sosyal Kimliğin Oluşmasında Dinin Rolü”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (Bahar 2009), 128.

⁸³¹ Karasakal, “Sosyal Kimliğin Oluşmasında Dinin Rolü”, 120.

Kişilik gelişiminde bireyin rollerini doğru tanınası gerekir. Sosyal rol bütünlüğünün sağlanması kişilik gelişiminde bireylerin hak ve sorumluluk ayrımlarını daha doğru yapabilmesini sağlayacaktır. Bu ayrımların yapılması bireyin kişiliğini oluştururken nerede, ne zaman, nasıl davranacağını daha iyi kavrayabilmesini sağlar. Sosyal rol ayrımlarının doğru yapılması ile birey görev ve sorumluluklarını daha iyi kavrayacaktır. Kişisel gelişimini bu görev ve sorumluluklarını yerine getirerek devam ettirecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kişilik bütünlüğünün oluşmasında bütüncül dünya görüşünün rolü üzerinde durulmuş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. İnsanın kişilik gelişiminde bütünlüğü sağlaması kendini tüm yönleri ile tanımasına bağlıdır. Bireylerin kendilerini bir bütün olarak ele almalarının ve tüm yönlerini analiz etmelerinin kişilik gelişimlerine katkısı vardır.

2. Kişilik gelişiminde bireylerin tüm yönleri önemlidir. Çünkü insanın maddi olduğu kadar manevi boyutu da vardır. Ancak bu maddi ve manevi yönler dikkate alındığında kişilik gelişimi bütün olarak sağlanabilir. Bireyler maddi ve manevi yönlerinin farkında olarak kişilik gelişimlerini sürdürdüklerinde çok yönlü olarak gelişim sağlayabileceklerdir.

3. Kişilik gelişimine etki eden unsurların bütün olarak dikkate alınması gerekir. Kişi aile, okul ve çevresi ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde doğru tanınacaktır. Bu bütünlüğün sağlanması bireyin kişilik gelişimini olumlu etkileyecektir.

Bireyi bütün yönleriyle etkileyen sosyal yaşam temel özellikleri ile değişmese de zamana ve mekâna göre değişen yönleri mevcuttur. Bu değişkenlik bütünlük içerisinde kişinin yaşamına yansımalıdır.

4. İnsanın kişilik gelişimi süreç içerisinde tamamlanır. Bireyin kişilik gelişimi zaman ile birlikte değişir ve gelişir. Hiç kimsenin kişilik gelişimi tamamlanmış değildir. Kişilik gelişimindeki bu sürecin tamamlanmasında bütünlüğün olması insanın çok yönlü gelişimine katkı sağlayabilir.

5. Bütüncül dünya görüşü insanın ve insan yaşamının tüm yönleri ile ele alınabilmesidir. Birey kişilik gelişimini bütüncül dünya görüşü çerçevesinde tamamlamaya çalıştığında tüm yönleri ile gelişebilecektir. Bütüncül dünya görüşü ile kişinin bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve manevi tüm yönlerinin etkin kılınması sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu gereklilik din eğitiminde bir ihtiyaç olarak kendini göstermiştir. Çünkü din eğitimi kişinin bütün olarak gelişmesini önemser.

Din eğitiminde, gerek teorik gerek pratik eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, bütüncül dünya görüşü dikkate alınmalıdır. İnsana bütüncül dünya görüşünün kazandırılabilmesinde din eğitimi önemli bir rol üstlenir. Din eğitimi kişinin tüm yönleri ile gelişebilmesi için bütüncül dünya görüşünü dikkate almalıdır. Bütüncül dünya görüşünün esas alınması bireyin kişilik gelişimini çok yönlü olarak geliştirmesine katkı sağlar.

6. Kişilik gelişimini bütüncül dünya görüşü ile devam ettiren birey yaşamını sürdürürken her davranışına dikkat edebilme bilinci kazanabilir. Bu bilinç ile birlikte insan yaşamına bir bütün olarak bakabilecektir.

7. Bireyler ilahi bilgi ile beşeri bilgiyi bütünleştirerek bilgi bütünlüğü elde edebilir. Bu bilgi bütünlüğü bireyin davranışlarına yansıdığı anda kişilik gelişimi bütün olarak tamamlanacaktır.

Kişi bütüncül dünya görüşü ile zaman bütünlüğü sağlayabilir. Zaman bütünlüğü sağlayan birey daha kaliteli zaman geçirebilir. Dünya zamanının geçiciliğinin farkına varabilen insan, sonsuz olan ahiret için görev ve sorumluluklarını yerine getirmede daha titiz davranacaktır. Bireylerin geçmiş, an ve gelecek zamanı birlikte düşünerek hareket etmelerinde bütüncül dünya görüşünün etkisi vardır. Bütüncül dünya görüşü, bireyin geçmişini analiz etmesine ve anını değerlendirip geleceğini tasarlamasına katkı sağlar.

İnanan insanın kişilik gelişiminde etkili olan ibadetlerin bütüncül dünya görüşü çerçevesinde düşünülmesi önemlidir. Bireylerin tüm davranışlarının ibadet olarak ele alınabileceğinin farkına varmasında bütüncül dünya görüşünün etkisi vardır.

8. Bireyin kişilik gelişimi ancak toplum içerisinde gerçekleşebilir. İnsanların kendilerini toplumdan soyutlamaya çalışmaları kişilik gelişiminin bütünlük içerisinde gelişmesine zarar verebilir. Çünkü kişi toplumun içinde ve toplumla birlikte kişilik gelişimini tamamlayabilir.

Sonuç olarak insanların kişilik gelişimlerini bütünlük içerisinde gerçekleştirmesi gerektiğine ulaşılmıştır. Bu bütünlüğün bütüncül dünya görüşü ile sağlanabileceği kanısına varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abay, Ahmet. *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*. 2. Baskı, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Acar, Hatice. "Manevi İyi Oluş İle Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/2 (2014): 391- 412.
- Adıgüzel, Mehmet. "Kur'an'ı Anlama Olgusu". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2005): 17-24.
- Ak, Ayhan. "Kişiliğin Korunması İlkesinin İslam Hukuku Bağlamında Analizi". *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Ak, Ayhan. "Manevi Bütünlük Kavramının, İslam Hukuku Perspektifiyle Tahlili". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013): 209-224.
- Akın, N Sabri. "İslam'da İnsan Sevgisi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (2007): 131-141.
- Akıncı, Adem. "Hayata Anlam Vermede Dini Değerlerin ve Din Öğretiminin Rolü". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 7-24.
- Akıncı, Adem. "Kur'an'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/13 (2004): 42-64.
- Aktaş, Hamza. "İslam'da Çevre Bilinci ve Eğitimi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 9/8 (Yaz 2014): 153-170.
- Akyol, Aygün. "İslam Ahlak Felsefesinde Değerler Eğitimi-İbn Miskeveyh Merkezli Bir Okuma". *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 9/36 (2013): 41-66.
- Akyüz, Niyazi Çapcıoğlu, İhsan (ed.), *Din Sosyolojisi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Albayrak, Ahmet. "Dindarlık Tipleri Açısından Dua Formları". *Marife* 7/2 (Güz 2007): 189-201.
- Albayrak, Ahmet. "İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı". *Divan*, 2 (1998): 241-254.
- Allame, S. Abdullah Şubber. "Kendini Yetiştirmede İlk Adım; Tövbe". *Misbah* 3/7-8 (2014): 99-116.
- Alper, Ömer Mahir. "İslâm, Akıl ve Hakikat", *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 7/3 (Aralık 2010): 39-72.
- Altaş, Nurullah. "Dini Danışmanlığın Teorik Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2000): 327-350.
- Altıntaş, Hayrani. "Kur'an ve Estetik". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38/1 (1998): 53-90.
- Arslan, Mustafa. "Kültürel Bağlamda Din". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/1(2004): 189-205.
- Aslan, A. Kadir. "Eğitimin Toplumsal Temelleri". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Mayıs 2001): 16-30.
- Aslan, Abdülğaffar. "Kelâm'da İlhamın Bilgi Değeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/20 (2008): 25-45.

- Aslantaş, Halis Adnan. “Kültür- Kişilik ve Kimlik”. *Doğu Anadolu Bölge Araştırmaları* (2008): 105-112.
- Asri, Safinaz. “İslam Eğitime Yön Veren Öncüler Doğrultusunda Bireyin Eğitime Holistik/Bütüncül Yaklaşım”. *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi*, ed. Hafsa Nur Aslanoğlu - Sibel Özil (İstanbul: Yekder Yayınları, 2019): 1/91-111.
- Aşkın, Muhittin. “Kimlik ve Giydirilmiş Kimlikler”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2007): 213-220.
- Ay, Mehmet Emin. *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*. 37.Basım, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Ayas, Mehmet. “Dua Öğretiminin Birey Üzerindeki Etkileri ve Değerler Eğitime Katkıları”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/2 (2013): 73-96.
- Aybey, Salih. “Karakterin Değişmesinde Din Eğitiminin Rolü”. *International Periodical for the Languages Literature and History of Turkish or Turkic* 10/11 (2015): 201-214.
- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9/3 (2009): 87-99.
- Aydın, Kerim. “Şâkile’ Kavramı Bağlamında Kişilik ve Karakter Oluşumu”. 5. *Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*. ed. Ümit Güneş - Eyüp Sami Yavaş. 1/293-304. İstanbul: İlmi Etütler Derneği Yayınları, 2016.
- Aydın, M. Ş. “Eğitim Tarihi Araştırmaları Üzerine Notlar”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 2/2 (1998): 83-98.
- Aydın, Ömer. *İnanç ve İbadetin İnsan Ruhuna Etkileri*. 1.Baskı, İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- Aydoğan, Zühal. *Ergenlere Yönelik Din Eğitiminde Hayatın Anlamı İmam Hatip Liseleri Düzce Örneği*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ayhan, Halis. “Sosyal Bütünlük Açısından Din Eğitimi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (1986): 25-33.
- Ayten, Ali. “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: 29 (2005): 185-204.
- Baş, Erdoğan. “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli”. *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: 6/2 (2018): 277-296.
- Baş, Selma. “Manevi Danışmanlıkta Duanın Bir Destekleme Metodu Olarak Kullanımı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52/52 (Haziran 2017): 161-198.
- Bayar, Mustafa. “İbn Haldun’a Göre Bireyin Beslenme Alışkanlığının Kişilik Gelişimine ve Dini Hayata Etkisi”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6/15 (2018): 123-134.
- Bayer, Ali. “Değişen Toplumsal Yapıda Aile”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/8 (2013): 101-129.
- Bayyığıt, Mehmet. “Çevre Problematiği ve Din”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/17 (2002): 39-50.
- Begoviç, Aliyaizzet. *İslam Deklerasyonu*. 2.Baskı, İstanbul: Yarın Yayınları, 2017.
- Biçer, Ramazan. “Kişilik ve Bir Kur'an Terimi Olarak Şâkile”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 31/2 (2011): 399-418.
- Bilecik, Sümeyra. “Anne Baba Tutumlarının Bireylerin Din Algısına Etkisi”. *Değerler*

Eğitimi Dergisi 15/33 (2017): 7-38.

- Bilen, Osman. “Mevlânâ ve Ahlaki Kişilik”. *Mevlana ve İnsan*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008.
- Bilgin, Abdülcelil. “Din, Dindar, Dindarlık: Özeleştiril Bir Değerlendirme”. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/2 (2014): 75-84.
- Bilgin, Beyza. “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (1981): 469- 483.
- Bilgin, Beyza. “Dua”. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, 2 (1975): 67-70.
- Bilgiz, Musa. “Kişilik Oluşumunda Fıtrat ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra 17/84. Ayeti Ekseninde)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (2006): 129-148.
- Bilgiz, Musa. “Kur’an’da Amellerin Değer Yönünden Mukayesesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (2003): 129-158.
- Bircan, Hasan Hüseyin. “Eğitim Kurumlarında ve Uygulamalarında Karşılaşılan Bazı Çatışkı ve Çelişkiler”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41 (2019): 32-45.
- Buyruk, Murat Tulga. *Nereye Bakarsan Bak Allah Orada*. 1.Baskı, İstanbul: Nememis Yayınları, 2018.
- Can Feyzanur (ed.). *Dirilt Kalbini*. 10.Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2018.
- Ceylan, İsa. “Kişilik Gelişimi ve Din İlişkisi”. *Din ve Bilim-Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2/2 (2019): 50-72.
- Ceylan, Tuncay. “Necmettin Tozlu’nun İnsan ve Eğitime Bakışı”. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13/25 (2018): 239-258.
- Ceylan, Tuncay. “Toplumsal Sistem Analizinde Toplumsal Statü ve Rol”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/1 (2011): 89-104.
- Coşkun, Recai vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. 6.Baskı, Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Çağlayan, Harun. “Ahlâkî Davranış Açısından İnanç ve Görev Ahlakı”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 8/1 (Nisan 2016): 93-107.
- Çalışkan, Adem. “İslam Estetiği Üzerine Bir Deneme”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1998): 323-350.
- Çamdibi, Hasan Mahmut. “Şahsiyetin Gelişiminde Bütünlük ve Kendilik”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 21 (2011): 9-19.
- Çapcıoğlu, İhsan ve Akın, Mehmet. “Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla İslam’da ‘İhsan’ Erdemi”. *Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Derneği*, 4/2 (2018): 640-64.
- Çelik, Ahmet. “Birey ve Toplumun İslahı Açısından Kur’an Kıssaları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2004): 54-87.
- Çetin, Arife. *Ergenlerde Sosyalleşme, Akran İlişkileri ve Dindarlık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çetin, Rabiye. “Ku’ran-ı Kerim Bağlamında Kader- İmtihan İlişkisi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/4 (Nisan 2016): 780-800.
- Çubukçu, Hatice. “Şahsiyet Eğitiminde Nefsin Rolü”. *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 457-474. Ordu: Ordu İlahiyat

Vakfı Yayınları, 2016.

- Dalbay, Ramazan Saim. “Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (2018): 161-176.
- Demir Ömer. *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Demir, Osman Nuri. “İmam Mâtürîdî’de İnsan: Ruh, Nefs ve Beden İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Kader* 17/1 (2019): 228-254.
- Demir, Ömer (ed.) vd. *Değerler Etkileşiminde Kendini Gerçekleştirme*. 1.Baskı, Ankara: ilahiyât, 2019.
- Demir, Ömer (ed.). *Din Eğitiminde Estetik*. 1.Baskı, Ankara: İlahiyât, 2015.
- Demir, Ömer ve Cesur, Fatma. “DKAB ve İHL Meslek Dersleri Öğretmenlerinin Derslerinde Kullandıkları Öğretim Teknolojileri-Materyaller ve Konuya İlişkin Görüşleri”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/10 (Aralık 2019): 63-97.
- Demir, Ömer. “Din Eğitiminde Alışkanlık Bilinci”. *Ekev Akademi Dergisi*, 18/60 (Yaz 2014): 73-96.
- Demir, Ömer. “Din Eğitiminde Bütüncül Dünya Görüşü Çerçevesinde Bütünsel Öğrenme”. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2015): 74-98.
- Demir, Ömer. “Din Eğitiminde Sosyal Beceri Eğitimi”. *Kapsayıcı Eğitim: Tüm Öğrenciler İçin Kaliteli Eğitim*. Ankara: ULEAD, 2017.
- Demir, Ömer. “Din ve Vicdan Özgürlüğü Eğitimi”. *Milli İrade Bilinci ve Katılımcı Demokrasi İçin Eğitim ve Eğitim Araştırmaları, IX.Uluslararası Eğitim Araştırmaları Birliği Kongresi Eğitim Araştırmaları Birliği*, 2017, 103-131.
- Demir, Ömer. “Erteleme Eğilimi ve Baş Etme Yolları Araştırmaları Bulgularının Dini Erteleme Açısından Yorumlanması”. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 12/24 (2017): 747-780.
- Demir, Ömer. “Felsefe ve Din Eğitimi İlişkisinde Felsefi Kazanımlar”. *Ekev Akademi Dergisi* 19/64 (2015): 195-224.
- Demir, Ömer. “Hayat Boyu Öğrenme ve Din Eğitimi”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2016): 45-68.
- Demir, Ömer. “İlahiyat Son Sınıf Öğrencilerinin Dini Hitabet Yeterlikleri DİB ve Din Görevlileri ve Din Hizmetleri ile İlgili Görüşleri”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/9 (Haziran 2019): 79–115.
- Demir, Ömer. “İmam Hatip Liselerinde Hitabet ve Mesleki Uygulama Dersi Öğretimi ve Mesleki Uygulamalar”. *Ekev Akademi Dergisi*, 17/57 (Güz 2013): 503-524.
- Demir, Ömer. “Kur’an Öğretiminde Temel Boyutlar”. *Ekev Akademi Dergisi*, 72 (Güz (2017): 263-290.
- Demir, Ömer. “Özel Öğretim Yöntemleri ve Öğretmenlik Uygulamaları Derslerinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğretim Tasarımı”. *Ekev Akademi Dergisi* 19/62 (Bahar 2015): 121-145.
- Demir, Ömer. *Din Eğitiminde Gönüllülük ve Motivasyon*. Ankara: Başkent Klişe ve Matbaacılık, 2018.
- Doğan, Hüseyin. “Aile İçi Çocuk Eğitiminde Takip Edilecek Temel Dinî ve Ahlâkî İlkeler”. *Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 7/14 (Temmuz 2020): 298-311.

- Ekşi, Halil. “Temel İnsanî Değerlerin Kazandırılmasında Bir Yaklaşım: Karakter Eğitimi Programları”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1/1 (Ocak 2003): 79-96.
- Emrullah, Fatiş. *İman, Amel ve Ahlak Bağlamında Müminin Anlamı*. 1.Baskı, Konya: Eğitim Yayınevi, 2019.
- Erdem, Hüseyin Subhi. “İnsan Şahsiyetinin Gelişimine Holistik Bakış : Felsefi Perspektiften Davranışçı ve Bilişselci Ekolün Eleştirisi”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010): 179–194.
- Erdoğan, Ekrem (ed.). *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2018.
- Erdoğan, Nihat (ed.). *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2018.
- Eren, Selim. “İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2007): 129-152.
- Erten, Mevlüt. “Kur’an’da Bilgi-Amel (Eylem) İlişkisi”. *Diyanet İlmî Dergi* 43/2 (2007): 137-158.
- Ertürk, Yıldız Dilek. *Davranışlarımız ve Biz Sosyal Psikoloji Bakışıyla Kalabalık İçinde Ben Olmak*. 1.Baskı, İstanbul: Pozitif Yayıncılık, 2017.
- Esen, Muammer. “Kur’an’da Akıl - İman İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/52 (2011): 85-96.
- Eyüpoğlu, Osman ve Erkan, Perşembe. “İşlevsellik Açısından Ahlak- Din İlişkisi”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/4, (2018): 79-96.
- Fersahoğlu, Yaşar. *Kur’an’da Zihin Eğitimi*. 3.Baskı, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015.
- Filinte, Handan. *Mekki Surelerde Kişilik İnşası*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Geçgin, Ercan. *Ergenlik Dönemi Din Eğitiminde Sosyal Çevrenin Etkisi*. Kilis: 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Göcen, Gülşan ve Konar, Ayşegül. “Din Psikolojisi Açısından İnsan Olma Sürecinde Kendini Gerçekleştirme ve Din”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 8/15 (Ocak 2014): 365-383.
- Gökben Çetin, Nesrin ve Beceren, Ertan. “Lider Kişilik: Gandhi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/5 (2017): 110-132
- Göktaş, Mehmet. “Milli Şairimiz Mehmet Akif’in Nesl-i Atiye Bir Karakter Abidesi Olarak Sunduğu Model:Âsım”. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 109-120. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Göktaş, Vahit. “Kur’an’da Bilgi ve Bilginin Kaynakları”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/20 (Temmuz 2008): 159-179.
- Gözütok, Şakir. “İbadet ve Eğitim İlişkisi”. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 4 (2007): 189-197.
- Gözütok, Şakir. “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”. *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Gözütok, Şakir. “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (Aralık 2017): 1035-1060.

- Gülle, Sıtkı. “Kur’ân-ı Kerim’de Duâ Kavramı”. *Ekev Akademi Dergisi*, 8/18 (Kış 2004): 115-130.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 3/1 (2017): 39-60.
- Gündoğdu, Kerim – Turan, Yahya. “Kişilik Gelişimindeki Kritik Dönemlerin Din Eğitimi Açısından Değerlendirmesi”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Mart 2018): 229-239.
- Gündoğdu, Kerim vd. “Aydın İli Okullarında Karakter Eğitiminin İncelenmesi”. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 9/2 (2018): 18-45.
- Güneş, Abdurrahman. “Sosyolojik Olarak Din ve Toplum İlişkileri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2014): 153-164.
- Güneş, Adem. “Çocuklarda Kişilik ve Karakter Eğitiminde Dizilerin Rolü”. *Din ve Hayat* 12 (2011): 83-84.
- Gürel, Ramazan. “Muhammed İkbâl’e Göre Şahsiyet Eğitiminde Fiziksel Çevrenin Yeri”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 1941-1972.
- Haberli, Mehmet. “Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenerasyonu Üzerine Bir Değerlendirme”. *I. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi* (Kasım 2018): 640-648.
- Harlak, Hacer - Eskin, Mehmet. “Dini Yönelim ve Dindarlık Ölçeklerinin Geliştirilmesi ve Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi”. *Yeni Symposium* 56/2 (2018): 24-32.
- Hayta, Akif. “U.Ü.İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 2000): 487-506.
- Hazar, Çetin Murat. “Kişilik ve İletişim Tipleri”. *Selçuk İletişim* 4/2 (2006): 125-140.
- Hıdır, Özcan. “Kur’an ve Sünnet’e Göre Ahlakın Kaynağı ve Ahlak- Amel, Değer- Davranış Bütünlüğü”. *Köprü Dergisi* 95 (Yaz 2006): 41-60.
- Hökelekli, Hayati. “Kendini Bilmek ve Kendini Kontrol Etmek”. *Dem Dergi*, 1/1, (2013): 69-75.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. 13.Basım, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- İlbars, Zafer. “Kişiliğin Oluşmasındaki Kültürel Etmenler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 31/1-2 (1987): 201-211.
- İmamoğlu Abdulvahit, Aksöz Tuncay. “Ahlaki Gelişim, Dini Düşünce ve Davranışlar”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008): 17-24.
- İpek, Fatih. “İslâm Düşünürlerinin Bilgi Anlayışı Üzerine Eğitimsel Bir Analiz”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Bahar 2020): 375-393.
- İpek, Muammer. “Kur’an’a Göre İnsanın Yaratılış Hikmeti ve Sorumluluğu”. *Ekev Akademi Dergisi* 17/57 (2013): 435-448.
- İyibilgin, Orhan. “Müslüman Şahsiyetinin Korunmasında Takvâ Kavramı”. *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 487-498. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Kabakçılı, Osman. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitiminde Kur’an Kıssalarını Anlatma Yöntemleri”. *Uluslararası Hakemli Akademik Sosyal Bilimler Dergisi* 2/3 (2012): 433-443.

- Kafalı, Hasan. *Lise Öğrencilerinde Dini İnanç ve Tutumların Sosyal İlişkilere Etkisi Ergani Örneği*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Kaplan, İbrahim. “Din, Fıtrat ve Akl-ı Selim İlişkisi Üzerine”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2017): 61-84.
- Kara, Osman. “Kur’ân’a Göre İnsan Şahsiyetine Etki Eden Faktörler”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/25 (2012): 1-24.
- Karaca, Faruk. “Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/4 (Mayıs 1999): 113–121.
- Karadavut, Mücadele. *Genel Eğitim İçerisinde İnanç ve Davranış Bütünlüğünün Yeri ve Önemi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, 2005.
- Karakoç, Sezai. *Diriliş Neslinin Amentüsü*. 60.Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları, 2017.
- Karakuş, Abdulkadir. “Kur’an Perspektifinden Dünya ve Ahiret Arasındaki Münasebet”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2018): 203-220.
- Karasakal, Şaban. “Sosyal Kimliğin Oluşmasında Dinin Rolü”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (Bahar 2009): 119-162.
- Karataş, Zeki. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1/1(2015): 62-80.
- Karatay, Halit. “Karakter Eğitiminde Edebi Eserlerin Kullanımı”. *International Periodical For The Languages terature and History of Turkish or Turkic* 6/1 (2011): 1439-1454.
- Kasapoğlu, Hülya. “Okulda Değer Eğitimi ve Hikâyeler”. *Milli Eğitim* 198 (Bahar 2013): 97-109.
- Kaya, Fatih. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinde Lıssa ve Menkıbe Kullanımının Öğretmen Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi”. *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (Haziran 2020): 32-69.
- Kaya, Murat. “Gençliğin Ruhsal Problemleri Çerçevesinde Hz.Peygamber’in Eğitim Anlayışı ve Uygulama Örnekleri”. *Diyanet İlmî Dergi* 55/4 (2005): 951-973.
- Kaya, Remzi. “Kur’an-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2002), 31-58.
- Kaya, Süleyman. “Kur’an’da İnsanın Değeri”. *İlahiyat* 1 (2018): 51-64.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç- Davranış Etkileşimi”. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 19/3 (2006), 491-499.
- Kayışçıoğlu, Nurullah. “Hak Dini Kur’an Dili’nde Fatih ve Bakara Sûreleri Çerçevesinde Bilgi İman İlişkisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/31 (2014): 85-98.
- Kaymakcan, Recep ve Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Keskin, Davut. *Geleneksel Aileden Modern Aileye Geçiş Sürecinde Ailede Din Eğitimi Anlayışındaki Değişim*. Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Keyifli, Şükrü. “Hz.Peygamber’in Bazı Eğitici Davranışlarının Günümüze Yansıyan Yönleri”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13/82 (Temmuz 2013): 81-101.

- Kısa, Mahmut. *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Armağan Kitaplar, 2017.
- Kızıler, Hamdi. "Ahlaki Değerlerin Şahsiyet Oluşumuna Etkisi". *Milli Eğitim* 204 (2014): 5-17.
- Kızılgeçit, Muhammed ve Vural, M.Enes. "Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma (Güneysu Örneği)". *Güneysu'da Dini-Sosyal Kültürel ve Sanatsal Hayat*, ed. Salih Sabri Yavuz vd. 259-284. Ankara: Recep Tayyip Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Koç, Mustafa. "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi". *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (Güz 2005): 75-88.
- Köse, Nihat. "Ergenlerde Akran İlişkilerinin Mutluluk Düzeyine Etkisi". *İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2/4 (2015): 1-6.
- Köycü, Erdoğan. "Âyet ve Hadislere Göre Ahlâk Din İlişkisi". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2017): 35-53.
- Köylü, Mustafa (ed.) vd. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. 6. Basım, Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Köylü, Mustafa (ed.), *Teoriden Pratiğe Değerler Eğitimi*. 2.Basım, Ankara: Nobel Yayınları, 2019.
- Kula, Naci. "Kur'an Işığında İnsan-Çevre İlişkisinin Ruh Sağlığı Açısından Önemi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/9 (2000): 361-376.
- Limon, Aynur. "Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Ahlak". *I. Uluslararası Bir Bilge Bir Ülke Sempozyumu: Aliye İzzetbegoviç ve Bosna-Hersek Bildiriler Kitabı*. ed. Mümin Hakkıoğlu vd. 140-145. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Malkoç İstengel, Ayşe. *Okul Rehber Öğretmenlerinin Kişilik Özellikleri Ve İş Stresleri Arasındaki İlişki Düzeyinin İncelenmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Kişilik ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2004.
- Mengüşoğlu, Metin Önal. *Düşünmek Farzdır*. 8.Baskı, İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2015.
- Mevdudi. *İslamı Yaşama Biçimi*. 5.Baskı., ed. Faruk Yılmaz. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1997.
- Miller, Rol. "Bütüncül Eğitimin Felsefi Kaynakları". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/10 (2005): 33-40.
- Müftüoğlu, Mehmet. "Af, Mağfiret ve Tövbe Kavramlarının Yaygın Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları* 3 (2017): 51-68.
- Müftüoğlu, Mehmet. *Din Eğitimi Açısından Kur'an'da Doğru Düşünme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Okumuşlar, Muhiddin. *Fitrattan Dine*. 1.Baskı, Konya: Yediveren Kitap, 2002.
- Oral, Murat. "Kur'âna Göre Dua ve Duâ'nın Âdâbı: Fâtiha Sûresi Örneği". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/38 (Temmuz 2017): 161-186.
- Önder, Mustafa. "Din Eğitiminde Başarı İçin Dikkate Alınması Gereken Bir Unsur Olarak İnsan Onuru". *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13/29 (Haziran 2015): 511-534 .
- Önder, Mustafa. "Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Aile Eğitimi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1 (2011): 511-534.

- Önder, Mustafa. *Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Din Eğitiminde Yeni Yöntem Çalışmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Öz, Nedim. “Kimlik ve Karakter Oluşumunda Okulun Rolü”. *Diyanet İlmi Dergi*, 55/1 (Ocak 2019), 197-215.
- Öz, Nedim. “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”. “Sağlıklı Aile Oluşumunda Karakterin Rolü”. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. 305-321. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Özcan, Hanifi. *Epistemolojik Açıdan İman*. İstanbul: İFAV Yayınları, 7.Baskı, 2016.
- Özdemir, Ahmet. “Kur’an’da insanın Toplumsal Kimliği”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2017): 145-160.
- Özdemir, Faruk. “Gençliğin Ahlâkî Olgunlaşmasında Kur’ân Kıssalarının Rolü”. *Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu*, 1 (Ekim 2016): 307-319.
- Özdemir, Murat. “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2010): 323-343.
- Özdemir, Osman vd. “Kişilik Gelişimi”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 4/4 (2012): 566-589.
- Özdemir, Ömer. “Ebeveynlere Göre Ailede Çocuğun Din Eğitimi”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019): 307-319.
- Pakdemirli, M. Nur. “Genç Bireylerin Din Eğitimine İlişkin Tutum ve Eylemleri Açısından Din Öğretimi Planlamaları”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 5 (2016): 44-49.
- Pamuk, Akif. “Karakter Eğitimi ve Sosyal Bilgiler Öğretimi”. *Hacettepe Üniversitesi 1.Ulusal İlköğretim Kongresi*, Ankara, 2007: 1-9.
- Peker, Hüseyin. "Olumlu Şahsiyet Özellikleri ve Din". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Şubat 1986): 100-105.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. 6.Basım, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.
- Pişgin, Yasin. “Kur’anda Kalbin Akledişi:İman”. *Kelam Araştırmaları*, 2/11 (2013): 112-128.
- Polat, Fazlı. “Türk Toplumunda Zihniyet Oluşumu Açısından Dini Sosyalleşme ve Karşılaşılan Bazı Problemler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 19 (2002): 27-218.
- Polater, Kadir. “Kur’an’a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”. *Ekev Akademi Dergisi* 55 (Bahar 2013): 55-69.
- Reçber, Ahmet. “Kur’an’da Cezaların Affı, Sulh ve Tövbe”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38 (2017): 59-78.
- Sağlam,İsmail. “Çocuklarda Davranışların Şekillenmesinde Etkili Olan Faktörlere Teorik Bir Yaklaşım”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (2001): 209-223.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kimi Örnek Almalı*. 4.Baskı, İstanbul: Şule Yayıncılık, 2018.
- Sönmez, Vecihi. “İslam Düşüncesinde Bilgi-İman İlişkisi”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (2005): 229- 247.
- Sözgün, Zenal. “Genelde Eğitim Özelde Din Eğitimi Verilirken Gelişim Dönemi Özellikleri”. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 4/77 (2018): 65–80.
- Sürücü, İbrahim. “Kur’an’da Kişilik Eğitimi Üzerine”. *Bitlis Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2017): 406-425.

- Şahin, Harun. “Kur’an’ın Ahlaki Yönlendirmelerde İnsan Fıtratını Gözetmesi”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (Nisan 2016): 270-296.
- Şahinoğlu, Seyfullah. “Çağdaş Bir Eğitim Yaklaşımı Olarak Holizm (Bütünsellik): Tarihsel Gelişim Bağlamında Kavramsal, Kuramsal ve Felsefî Bir Temellendirme”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/8 (2021): 418-441.
- Şantepe, Ayşe - Güven, Metin. “Kişilik Özellikleri ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17/31 (Haziran 2015): 27-44.
- Şanver, Mehmet. “Dini Tebliğ ve Eğitim Açısından Kur’an’da İnsan Psikolojisi ve Özellikleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 10/1 (2001): 137-164.
- Şentürk, Habil. “Kişilik ve Din”. *Diyanet İlmi Dergisi* 30/3 (1994): 69-76.
- Şentürk, Habil. *İbadet Psikolojisi*. 3.Baskı, İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Şimşek M. Şerif vd., *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*. 8. Basım, Konya: Eğitim Yayınevi, 2015.
- Şimşek, Ahmet. “Tarih Derslerinde Bütünsel Öğrenme: Gestaltçı Yaklaşımdan Holistik Yaklaşım Bir Bakış Denemesi”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 5/2 (2008): 1-16.
- Şimşek, Halil İbrahim. “Tasavvufî Düşüncede Kâmil İnsan Karakteri ve İnşası”. *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*, ed. Yavuz Ünal vd. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016, 431-441.
- Tanrıverdi, Hasan. “Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/3 (Kasım 2018): 595-601.
- Taşkıran Kala, Şule. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersinin Öğrencilerin Anlam Dünyasındaki Yeri*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tazegün, Yusuf. “Kur’an’da Sosyal İnsanın Özellikleri”. *Misbah* 1/2 (Sonbahar 2012): 67-83.
- Tekke, Mustafa. “Bütünleştirici İslami Kişilik Modelinin Geliştirilmesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/5 (2016): 1323-1332.
- Topçu, Nurettin. *İslam ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*. 11.Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları, 2016.
- Tosun, Cemal (ed.). *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2005.
- Tosun, Aybiçe. *Kendini ve Ötekini Tanıma Bağlamında Din Öğretiminde Dünya Görüşü Modeli*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Tozlu, Necmettin. *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1997.
- Türel, Filiz Handan (ed.). *Gelin Müslüman Olalım*. 8.Baskı, İstanbul: Pınar Yayınları, 2006.
- Türkmen, Hasan. “Fahreddîn Râzî’nin Nefs Kavramı ve Mahiyetine Yönelik Yaklaşımı”. *Eskiye* 31 (Güz 2015): 95-128.
- Ünverdi, Mustafa. “Kur’an Açısından İyi Davranışın Tanımı”. *III. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Din Bilimleri Tam Metin Kitabı*. ed. Özcan Bayrak. 3-20. Elazığ: Asos Yayınevi, 2017.
- Vatandaş, Celalettin. “Kur’an Açısından Kişilik ve Karakterin İnşasında Rol Modellerin Niteliği ve Önemi”. *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri*

- Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd., Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016: 153-172.
- Yaşaroğlu, Hasan. “Rol Modele Sadakat Bağlamında Bir Ebu Zer el- Gıfarî Portresi”. *Uluslararası Kişilik Ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. ed. Yavuz Ünal vd. 2/99-107. Ordu: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2016.
- Yavuz, Kerim. *Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1987.
- Yavuz, Ömer Faruk. “Kur’an Perspektifinde Dünya-Ahiret Bütünlüğü”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006):159-198.
- Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 6.Basım, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.
- Yıldırım, Suat. “Kur’ân-ı Kerimde Kıssalar”. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3 (1979): 37-63.
- Yılmaz, Muhammet. *İnsan ve İslam*. 2.Baskı, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2017.
- Yurtsever, Hidayet. *Kişilik Özelliklerinin Stres Düzeyine Etkisi ve Stresle Başa Çıkma Yolları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Yücel Orhan, Şeyma. *İslam’da Çevrenin Değeri*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Yüksel, Emrullah. “İslâm’ın İnsandan Ne İstedğini Anlamaya Çalışmak”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2001), 19-31.
- Zengin, Betül. *Din Eğitiminin Bir Hedefi Olarak Anlama(İnsan Bütünsel-Bağlamsal Yaklaşım)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

ÖZ GEÇMİŞ

.....tarihinde doğdu. İlköğrenimini Şalpazarı Atatürk İlköğretim okulunda almıştır. Lise eğitimini Vakfıkebir Anadolu Lisesinde 2012 yılında tamamlamıştır. Aynı yıl Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliğini kazanmıştır. 2016 yılında bitirmiş olduğu üniversitenin Felsefe ve Din bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programına kaydını yaptırmıştır. 2017 yılında Iğdır Atatürk Anadolu Lisesine Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak ataması gerçekleşmiştir. Tez dönemi süresinin bitmesi üzerine 2019 yılında tekrar Bayburt Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'na başlamıştır.

